

З. М. Шевців

ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2012

УДК 37.013.42(075.8)

ББК 74.6я73

Ш 37

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4//18-Г-789 від 25.03.2010 р.)*

Рецензенти:

Павелків Р. В. – доктор психологічних наук, професор;

Лісова С. В. – доктор педагогічних наук, професор;

Філоненко М. М. – кандидат психологічних наук, доцент.

Шевців З. М.

Ш 37 Основи соціально-педагогічної діяльності. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.

ISBN 978-611-01-0335-0

У навчальному посібнику розкриваються теоретико-методологічні засади соціально-педагогічної діяльності, технології, методи і форми роботи з девіантними і обдарованими дітьми та молоддю, неблагополучними сім'ями, групами, підлітковими та молодіжними об'єднаннями; подаються шляхи подолання конфліктних і кризових ситуацій; висвітлюється організація соціально-педагогічної роботи соціального педагога в системі освіти України.

Пропонується методичний матеріал для проведення практичних занять і виконання завдання самостійної роботи; передбачені контрольні запитання і підсумкові тести на виявлення рівня знань.

Матеріали посібника можуть бути використані для підготовки вчителів початкових класів при вивченні курсу „Соціальна педагогіка”, орієнтовані на соціальних педагогів, соціальних працівників, будуть корисні співробітникам громадських об'єднань та організацій, слухачам курсів підвищення кваліфікації вчителів і соціальних педагогів.

УДК 37.013.42(075.8)

ББК 74.6я73

ISBN 978-611-01-0335-0

© Шевців З. М., 2012.

© Центр учбової літератури, 2012.

Зміст

Вступ	6
-------------	---

ПРОГРАМА КУРСУ

«Основи соціально-педагогічної діяльності»	8
--	---

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНА ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ДО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тема 1. Сутність соціально-педагогічної діяльності	20
1.1. Соціально-педагогічна діяльність як засіб реалізації соціальної політики держави	20
1.2. Компоненти, принципи і функції соціально-педагогічної діяльності. . .	22
1.3. Технології соціально-педагогічної діяльності	24
1.4. Методи соціально-педагогічної діяльності	27
1.5. Форми організації соціально-педагогічної діяльності	30
1.6. Оцінка ефективності соціально-педагогічної діяльності.	32
<i>Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань</i>	36

Тема 2. Організація соціально-педагогічної діяльності у системі освіти України	39
2.1. Нормативно-правове забезпечення діяльності соціального педагога . .	39
2.2. Кваліфікаційні вимоги до фахівця соціально-педагогічної діяльності . .	40
2.3. Модель професійної компетентності соціального педагога	41
2.4. Психологічна служба у закладах освіти України	43
2.5. Організація соціально-педагогічної роботи соціального педагога у психологічній службі	50
2.6. Визначення ефективності соціально-педагогічної роботи.	52
2.7. Соціально-педагогічний патронаж	55
2.8. Перспективи розвитку професії	56
<i>Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань</i>	60

Тема 3. Соціально-педагогічна діагностика і консульта- вання.	62
3.1. Сутність соціально-педагогічної діагностики	62
3.2. Особливості консультування в діяльності соціального педагога	68
<i>Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань</i>	71

Тема 4. Соціально-педагогічна профілактика та реабілітація	
4.1. Сутність та методи соціально-педагогічної профілактики	73
4.2. Особливості технології реабілітації у діяльності соціального педагога	77
<i>Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань</i>	83
Тема 5. Соціально-педагогічна діяльність з девіантними дітьми	
5.1. Норма і відхилення від норми в соціальній педагогіці	85
5.2. Характеристика девіацій	91
5.3. Соціально-педагогічна робота з девіантними дітьми	100
<i>Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань</i>	109
Тема 6. Соціально-педагогічна робота з обдарованими дітьми	
6.1. Обдаровані діти — соціально-педагогічна проблема	112
6.2. Методи діагностики обдарованої дитини	115
6.3. Технологія діяльності з обдарованими дітьми	118
<i>Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань</i>	121
Тема 7. Соціально-педагогічна робота з неблагополучними сім'ями	
7.1. Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності	124
7.2. Методики роботи соціального педагога з неблагополучними сім'ями	126
<i>Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань</i>	136
Тема 8. Соціально-педагогічна робота з групами, підлітковими та молодіжними об'єднаннями	
8.1. Проблеми підлітків та молоді	138
8.2. Групи як об'єкт соціально-педагогічної роботи	140
8.3. Методика соціально-педагогічної роботи з групами, підлітковими та молодіжними об'єднаннями	144
<i>Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань</i>	150
Тема 9. Соціально-педагогічна робота з дітьми і підлітками у важких життєвих ситуаціях	
9.1. Фактори формування проблем людини	152
9.2. Види психічних станів	155
9.3. Технологія кризового втручання	158
9.4. Методи розв'язання конфліктів	159
<i>Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань</i>	162

Розділ 2. ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ НАВИЧОК ТА УМІНЬ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ	164
Методичні рекомендації до проведення практичних занять	164
Практичне заняття № 1. Організаційні форми соціально-педагогічної діяльності	166
Практичне заняття № 2. Діагностика особистості дитини, класу, мікросередовища	168
Практичне заняття № 3. Методи соціально-педагогічної взаємодії	177
Практичне заняття № 4. Відпрацювання навичок емпатійного спілкування у процесі соціально-педагогічної роботи.	186
Практичне заняття № 5. Технологія реалізації соціальним педагогом терапевтичної функції	193
Практичне заняття № 6. Робота соціального педагога з обдарованими дітьми.	199
Практичне заняття № 7. Виконання корекційної функції соціально-педагогічної діяльності	201
Практичне заняття № 8. Технологія соціально-педагогічної профілактичної з представниками проблемних груп	208
Практичне заняття № 9. Технологія соціально-педагогічної допомоги сім'ї	214
Практичне заняття № 10. Технологія допомоги дітям і підліткам у кризових ситуаціях	219
2.2. ПРАКТИКУМ	
Методичні рекомендації до організації самостійної роботи	223
Матеріали на допомогу виконання самостійних завдань	225
Список використаної літератури	243

Вступ

Реформування сучасного українського суспільства супроводжується загостренням соціальних проблем. В Україні зростає кількість дітей та молоді, які вживають алкоголь, наркотики, ведуть асоціальний спосіб життя, вчиняють злочини, а значна частина тих, хто отримує освіту відчуває труднощі у навчанні та соціалізації в цілому.

Педагоги повинні володіти відповідними знаннями, вміннями і навичками розв'язувати нагальні проблеми дітей та молоді, однак відчувають недостатню підготовку до виконання соціально-педагогічної діяльності. Освітня загалом надають їм допомогу і соціальну підтримку в подоланні існуючих проблем, мінімізують негативний вплив факторів, які призводять до десоціалізації особистості. Їм стає дедалі важче самотужки проводити процес виховання учнів і студентів. Саме тому у систему закладів освіти введено посаду соціального педагога як повноцінного суб'єкта соціально-педагогічної діяльності.

Майбутні вчителі та соціальні педагоги мають недостатню базову підготовку до належного виконання соціально-педагогічної діяльності, а серед навчально-методичної літератури українською мовою майже відсутні підручники і посібники, які б розкривали сутність соціально-педагогічної діяльності як навчальної дисципліни і сфери практичної соціально-педагогічної роботи. Означені проблеми спонукали до розробки навчального посібника з курсу «Основи соціально-педагогічної діяльності», який доповнить спеціальні навчальні книги із соціальної педагогіки. Навчальний посібник складається з трьох розділів.

У першому розділі зібрані матеріали лекційного курсу, розкривається сутність соціально-педагогічної діяльності, розглядається соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки, висвітлюються основні засади технологій соціально-педагогічної діяльності.

Другий розділ складається з двох частин: перша — містить зміст і методики проведення практичних занять, які сприяють засвоєнню і розширенню теоретичних знань, формують уміння та навички соціально-педагогічної діяльності; друга — практикум соціально-педагогічної діяльності, спрямований на свідоме засвоєння студентами методів та

технік роботи на індивідуально-особистісному рівні. Наводяться приклади і розбираються ситуації при роботі з клієнтами.

Посібник укладено відповідно плану підготовки соціальних педагогів і вчителів початкових класів у вищому навчальному закладі, у якому передбачено курс «Основи соціально-педагогічної діяльності».

Предметом курсу є проблеми, які виникають у дітей в процесі їх розвитку, формування та соціалізації під час навчання і виховання в закладах освіти.

Метою вивчення курсу є підвищення якості підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності. Завданням курсу є: поглибити та розширити знання студентів з теоретико-методологічних засадами соціально-педагогічної діяльності; розкрити сутність змісту основних технологій та методик соціально-педагогічної діяльності; сформувати вміння виконувати обов'язки соціального педагога у загальноосвітній та вищій школі; виховати у магістрів навички відповідального ставлення до виконання соціально-педагогічної діяльності.

Після вивчення курсу студенти повинні *знати*:

- теоретичні основи соціально-психолого-педагогічного циклу знань;
- методи та засоби соціально-педагогічної діяльності у соціумі;
- соціально-педагогічну роботу з різними категоріями дітей та молоді.

Курс вимагає оволодіти *уміннями*: проводити соціально-педагогічну діагностику, реалізовувати психотерапевтичні функції, застосовувати різні види консультування, здійснювати превентивну і реабілітаційну роботу, використовувати методи зняття стресових ситуацій, розв'язувати конфліктні ситуації, надавати допомогу у кризових ситуаціях та ін.

Автор висловлює вдячність як зарубіжним, так і вітчизняним вченим і авторам навчальних книг Т.А. Васильковій, Ю.В. Васильковій, О.В. Безпалько, М.А. Галагузовій, І.Д.Зверевій, А.Й. Капській, Л.Г. Коваль, М.П. Лукашевичу, Р.В. Овчаровій та ін., докладний перелік яких подано у списку використаної літератури.

Матеріали навчального посібника призначені студентам педагогічних факультетів спеціальності 8.010102 «Початкове навчання. Соціальний педагог»(магістр), 8.010102 «Початкове навчання»(магістр), можуть бути корисні учителям загальноосвітніх шкіл, соціальним педагогам психологічної служби, слухачам курсів підвищення кваліфікації вчителів і соціальних педагогів.

ПРОГРАМА КУРСУ

«ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

Зміст курсу

1. Соціально-педагогічна діяльність

Сутність соціально-педагогічної діяльності (СПД). Особливості соціально-педагогічної діяльності. Об'єкти соціально-педагогічної діяльності. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності.

Цінності соціально-педагогічної діяльності.

Компоненти СПД: цільовий, мотиваційний, комунікативний, процесуальний, результативно-оціночний.

Принципи соціально-педагогічної діяльності.

Функції соціально-педагогічної діяльності

Напрями і види соціально-педагогічної діяльності

Література: — основна: 12, 40, 41, 42, 48, 49, 52,57

— додаткова: 1, 18, 24,59

2. Технології соціально-педагогічної діяльності

Педагогічні технології.

Технології соціальної роботи.

Види соціальних технологій. Етапи соціальної технології.

Сутність технології соціально-педагогічної діяльності.

Література: — основна: 12, 40, 41, 42, 48, 49, 52,57

— додаткова: 1, 18, 24,59

3. Методика соціально-педагогічної діяльності

Методики соціально-педагогічної діяльності. Сутність методів соціально-педагогічної діяльності. Компоненти методів. Засоби соціально-педагогічної діяльності.

Педагогічні методи. Соціологічні методи. Психологічні методи. Фінансово-економічні методи. Правові методи Філософські методи. Логічні методи. Медико-соціальні методи.

Нетрадиційні методи соціально-педагогічної діяльності. Методи лікувальної педагогіки. Метод виховання природою. Методи народної педагогіки. Епістолярна терапія. Естетотерапія.

Методи дослідження в соціально-педагогічній діяльності.

Методи соціального виховання.

Методи соціально-педагогічної допомоги.

Методи перевиховання

Література: — основна: 12, 40, 41, 42, 48, 49, 52,57

— додаткова: 1, 18, 24,59

4. Організаційні форми соціально-педагогічної діяльності

Характеристика організаційних форм. Функціональні організаційні форми соціально-педагогічної діяльності. Структуровані організаційні форми соціально-педагогічної діяльності. Інтегративні організаційні форми соціально-педагогічної діяльності.

Поділ організаційних форм соціально-педагогічної діяльності за класифікаційною ознакою. Характеристика організаційних форм за напрямком виховної діяльності. Організаційні форми діяльності за кількісним складом учасників. Класифікація організаційних форм соціально-педагогічної діяльності за домінуючим засобом виховного впливу. Організаційні форми соціально-педагогічної діяльності за складністю побудови.

Традиційні та нетрадиційні форми організації соціально-педагогічної діяльності.

Література: — основна: 12, 40, 41, 42, 48, 49, 52, 57

— додаткова: 1, 18, 24, 59

5. Критерії ефективності соціально-педагогічної діяльності

Оцінка діяльності соціального педагога. Методи вивчення результатів діяльності соціального педагога. Кваліфікаційні вимоги до соціально-педагогічної діяльності.

Параметри професійної готовності соціального педагога.

Особистісна готовність соціального педагога. Теоретична і технологічна готовність соціального педагога. Результативність діяльності соціального педагога.

Рівень професіоналізму: оптимальний, допустимий, критичний, недопустимий.

Критерії професійних рівнів соціального педагога: високий, середній, низький.

Література: — основна: 12, 40, 41, 42, 48, 49, 52, 57

— додаткова: 1, 18, 24, 59

6. Соціально-педагогічна діяльність у системі освіти України.

Нормативно-правове забезпечення соціально-педагогічної діяльності. Сутність соціально-педагогічної діяльності соціального педагога. Психологічна служба у загальноосвітніх та вищих закладах освіти.

Професійна діяльність соціального педагога у закладах освіти. Кваліфікаційні вимоги до спеціаліста соціально-педагогічної діяльності. Професіоналізм соціального педагога.

Співпраця соціального працівника з педагогічним колективом. Роль соціального працівника, психолога, вчителя у соціально-педагогічній діяльності.

Особливості діяльності студентських соціальних служб у вищому навчальному закладі

Визначення ефективності соціально-педагогічної діяльності соціального педагога

Соціально-педагогічний патронаж

Література: — основна: 9, 17, 23, 58

— додаткова: 28, 37,

— для самостійного опрацювання: 4, 8, 15, 19

7. Соціально-педагогічна діагностика

Сутність та особливості соціально-педагогічної діагностики.

Медична діагностика. Психологічна діагностика. Соціальна діагностика. Педагогічна діагностика.

Складові соціально-педагогічної діагностики.

Соціальний діагноз. Анамнез соціального захворювання. Схема історії розвитку клієнта. «Соціальна історія клієнта».

Методи соціально-педагогічної діагностики: теоретичне моделювання; анкети, опитувальники, експертні оцінки; спостереження, тести, лабораторний експеримент, соціометрія; контактна бесіда, педагогічний консиліум та ін.

Власні методи соціально-педагогічної діяльності: соціально-педагогічний паспорт, соціально-педагогічний експеримент; соціально-педагогічний моніторинг.

Література: — основна: 12, 18, 30, 31, 58

— додаткова: 16, 28, 39, 43, 57

8. Консультування в соціально-педагогічній діяльності

Особливості консультативної допомоги в соціально-педагогічній діяльності. Правила надання консультативної допомоги.

Види соціального консультування в соціально-педагогічній діяльності.

Соціально-педагогічна взаємодія в соціально-педагогічній діяльності. Психотерапевтичне спілкування. Особливості психотерапевтичного консультування в соціально-педагогічній діяльності. Тактика спілкування. Емпатійне спілкування. Продуктивне і непродуктивне спілкування. Стереотипи вербального і невербального спілкування.

Педагогічне спілкування у процесі соціально-педагогічної діяльності. Стереотип директивного спілкування або стереотип «каральної педагогіки».

Література: — основна: 12, 18, 30, 31, 58

— додаткова: 16, 28, 39, 43, 57

9. Соціально-педагогічна профілактика

Комплексна профілактика в соціально-педагогічній діяльності. Мета профілактики. Виховання і перевиховання.

Типи профілактики: первинна профілактика, вторинна профілактика, третинна профілактика.

Методи профілактики: спостереження, бесіди, диспути, усні журнали, ділові та рольові ігри та інші.

Література: — основна: 10, 14, 16, 21, 29, 31, 45, 58

— додаткова: 30, 34, 55,

— для самостійного опрацювання: 1, 10, 11

10. Соціально-педагогічна реабілітація

Сутність соціально-педагогічної реабілітації. Соціальна підтримка, допомога і захист. Педагогічна підтримка, допомога і захист. Психологічна підтримка, допомога і захист. Медична допомога і захист. Санкції.

Комплексна реабілітація дітей та підлітків: медична реабілітація, педагогічна реабілітація, психологічна реабілітація, соціальна реабілітація, професійна реабілітація.

Реабілітаційні центри і служби. Функції спеціаліста при виконанні соціально-педагогічної реабілітації.

Види і способи реабілітації: профілактика, корекція, розвиток, ресоціалізація.

Методи соціально-педагогічної реабілітації.

Література: — основна: 10, 14, 16, 21, 29, 31, 45, 58

— додаткова: 30, 34, 55,

11 Соціально-педагогічна корекція

Корекція як функція соціально-педагогічної діяльності.

Види порушень в розвитку дитини.

Корекція дисгармонійного розвитку дитини.

Корекція тривожності дитини.

Корекція дидактичних порушень

Корекція соціальної занедбаності молодшого школяра.

Література: — основна: 16, 21, 28, 29, 39, 47

— додаткова: 7, 9, 14, 16

12. Соціально-педагогічна діяльність з девіантними дітьми

Поняття норми і відхилення від норми в соціальній педагогіці.

Типи відхилень. Фізичні відхилення. Психічні відхилення. Педагогічні відхилення. Соціальні відхилення.

Девіація. Типи девіацій: девіантна поведінка, делінквентна поведінка, кримінальна поведінка.

Причини і форми девіантної, делінквентної і кримінальної поведінки. поведінки.

Віктимологія як наука про соціально-педагогічну підтримку людей з соціальними та фізичними вадами. Депривація.

Методика соціально-педагогічної діяльності з різними категоріями девіантних дітей.

- Література:** — основна: 4, 9, 21, 29, 40, 45, 47
— додаткова: 1, 43, 50
— для самостійного опрацювання: 7

13. Соціально-педагогічна діяльність з обдарованими дітьми

Обдаровані діти — соціальна проблема. Фактори впливу на обдаровану дитину.

Види (напрямки) обдарованості.

Діагностування обдарованої дитини. Портрет обдарованої дитини. Якості обдарованості. Параметри обдарованості. Явище «саван-ефекту».

Методи і форми організації навчання обдарованих дітей. Вимоги, які пред'являються до педагогів, що працюють з обдарованими дітьми.

Методи лікувальної терапії з обдарованими дітьми.

Корекційне виховання обдарованих дітей.

Превентивне виховання обдарованих дітей.

Соціальний захист і підтримка обдарованих дітей.

- Література:** — основна: 9, 18, 26, 33, 41, 60
— додаткова: 8, 16
— для самостійного опрацювання: 1, 5

14. Соціально-педагогічна діяльність з сім'єю

Сім'я, як соціальна група. Функції сім'ї. Типи сімей. Соціальний статус сім'ї.

Компоненти, які визначають соціальний статус: матеріальний стан сім'ї, психологічний клімат сім'ї, соціокультурна адаптація, ситуаційно-рольова адаптація. Чотири категорії сімей: благополучні сім'ї, неблагополучні сім'ї, сім'ї групи ризику, асоціальні сім'ї.

Об'єкти соціально-педагогічної діяльності: дитина в сім'ї, дорослі члени сім'ї, сім'я в цілому. Ролі педагога при виконанні соціально-педагогічної діяльності з сім'єю: радник, консультант, захисник.

Напрями соціально-педагогічної діяльності з сім'єю. Соціально-педагогічний супровід.

- Література:** — основна: 4, 9, 12, 23, 41, 57, 58
— додаткова: 14, 29

15. Соціально-педагогічна діяльність в кризових ситуаціях.

Життєвий шлях людини. Проблема людини. Види особистісних проблем. Види психічних станів: стрес, фрустрація, конфлікт, криза. Кривда як причина виникнення афективної дії.

Стадії розвитку конфлікту. Стилі поведінки в конфліктних ситуаціях. Методи розв'язання конфліктів. Модель розв'язання конфліктів

Методи розв'язання конфліктів

Кризова ситуація. Критична ситуація.

Кризове втручання — різновид соціально-педагогічної діяльності. Мета кризового втручання. Модель кризового втручання. Фази кризового втручання. Техніка кризового втручання: стратегія і тактика.

Література: — основна: 2, 11, 14, 17, 59

— додаткова: 21, 56

— для самостійного опрацювання: 6, 12, 13, 10,

16. Соціально-педагогічна діяльність з підлітками та молоддю

Молодь як особлива соціально-демографічна група. Проблеми підлітків та молоді як об'єкт соціально-педагогічної діяльності.

Характеристика молодіжної субкультури. Молодіжна лексика як провідний засіб комунікації в групі однолітків.

Об'єднання ровесників як фактор соціалізації особистості. Дитячі, підліткові та молодіжні об'єднання як феномен соціально-педагогічного процесу.

Особливості соціально-педагогічної діяльності в дитячих організаціях та молодіжних об'єднаннях.

Методи і форми соціально-педагогічної діяльності з неформальними молодіжними об'єднаннями

Література: — основна: 4, 18, 23, 43, 49, 57

— додаткова: 9, 40, 47, 59

— для самостійного опрацювання: 3

**Тематичний план
для студентів спеціальності 8.010102
«Початкове навчання. Соціальний педагог»(магістр)**

№	Тема	Усього	Аудитор. занять		Самос. робота
			Лек.	Практик.	
Модуль 1.					
1.	Сутність соціально-педагогічної діяльності.	4	2	—	2
2.	Організація соціально-педагогічної діяльності у системі освіти України.	5	2	—	3
3.	Соціально-педагогічна діагностика і консультування. Діагностика особистості дитини, класу, мікро середовища. Відпрацювання навичок емпатійного спілкування у процесі соціально-педагогічної інтервенції.	9	2	— 2 2	3
4.	Соціально-педагогічна профілактика і реабілітація. Технологія соціально-педагогічної профілактики.	7	2	— 2	3
5.	Соціально-педагогічна діяльність з девіантними дітьми.	5	2	-	3
Модуль 2.					
6.	Особливості роботи з неблагополучними сім'ями. Технологія соціально-педагогічної допомоги сім'ї.	7	2	— 2	3
7.	Соціально-педагогічна робота з групами, підлітковими та молодіжними об'єднаннями.	5	2	-	3
8.	Соціально-педагогічна робота з дітьми і підлітками у важких життєвих ситуаціях.	7	2	2	3
9.	Соціально-педагогічна робота з обдарованими дітьми.	5	2	—	3
	Усього	54	18	10	26

**Тематичний план
для студентів спеціальності 8.010102
«Початкове навчання»(магістр)**

№	Тема	Усього	Аудитор. заняття		Самост. робота
			Лек.	Практ.	
Модуль 1.					
1	Сутність соціально-педагогічної діяльності. Організаційні форми соціально-педагогічної діяльності.	6	2	— 2	2
2	Організація соціально-педагогічної діяльності у системі освіти України.	5	2		3
3	Соціально-педагогічна діагностика і консультування. Діагностика особистості дитини, класу, мікро середовища. Методика соціально-педагогічної взаємодії. Відпрацювання навичок емпатійного спілкування у процесі соціально-педагогічної інтервенції.	10	2	— 2 2 2	2
4	Соціально-педагогічна профілактика і реабілітація. Технологія соціально-педагогічної профілактики.	6	2	— 2	2
Модуль 2					
5	Соціально-педагогічна діяльність з дезадаптованими дітьми. Виконання корекційної функції соціально-педагогічної діяльності. Технологія реалізації терапевтичної функції соціально-педагогічної діяльності. Технологія допомоги дітям і підліткам у кризових ситуаціях.	10	2	— 2 2 2	2
6	Соціально-педагогічна робота з обдарованими дітьми.	6	2	2	2
7	Особливості роботи з неблагополучними сім'ями. Технологія соціально-педагогічної допомоги сім'ї.	6	2	— 2	2
8	Соціально-педагогічна робота з групами, підлітковими та молодіжними об'єднаннями.	5	2	—	3
	Усього	54	16	20	18

ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

1. *Безпалько О.В.* Соціальна педагогіка в схемах та таблицях. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — 134 с.
2. *Безпальча Р.* Шляхи мирного розв'язання конфліктів у школі. — Тернопіль, 2001. — 154 с.
3. *Безруких М.М., Ефимова С.П.* Знаете ли вы своего ученика? — М.: Просвещение, 1991. — 176 с.
4. *Богданова І.М.* Соціальна педагогіка: Навч. посіб. — К.: Знання, 2008. — 343 с.
5. *Бондаренко О.Ф.* Психологічна допомога особистості. — Харків: Фолю, 1996.
6. *Бочарова В.Т.* Педагогика социальной работы. — М.: Агрус, 1994.
7. *Бурая Г.С.* Соціальна робота. — Харків, 1994.
8. *Буянов М.И.* Ребенок из неблагополучной семьи: Записки дет. психиатра: Кн. для учителей и родителей. — М., 1988. — 207 с.
9. *Василькова Ю.В.* Методика и опыт работы социального педагога. — М., 2001. — 160 с.
10. *Гордеева А.В.* Реабилитационная педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических вузов и колледжей. — М.: Академический проект; Королев: Парадигма, 2005. — 320 с.
11. *Диагностика межличностных отношений в семье / И. Слободенюк и др.* — Винница, 1997.
12. *Завацька Л.М.* Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ. — К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. — 240 с.
13. *Зязюн І.А., Сагач Г.М.* Краса педагогічної дії. — К., 1997.
14. *Капська А.Й.* Соціальна робота: Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2005. — 328 с.
15. *Карпенчук С.Г.* Теорія і методика виховання. — К.: Вища школа, 1997.
16. *Кащенко В.П.* Педагогическая коррекция: Исправление недостатков характера у детей и подростков: Пособие для студ. сред. высш. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 1999. — 304 с.
17. *Кобзар Б.С., Петухов Е.І.* Запобігання відхилень у поведінці школярів. — К.: Вища школа, 1992.
18. *Коваль Л., Зверєва І., Хлебик Р.* Соціальна педагогіка / Соціальна робота: Навч. посібник. — К.: ІЗМН, 1997. — 392 с.
19. *Козлов А.А., Иванова Т.Б.* Практикум социального работника. Серия «Учебные пособия». — Ростов-на-Дону: «Феникс», 2001. — 320 с.
20. *Лукашевич М.П., Мигович І.І.* Теорія і методи соціальної роботи: Навч. посібник. — К.: МАУП, 2002. — 136 с.
21. *Максимова Н.Ю.* Воспитательная работа с социально дезадаптированными школьниками. — К.: ІЗМН, 1997. — 136 с.
22. *Мигович І.І.* Вступ до спеціальності. — Ужгород, 1997.
23. *Методика и технология работы социального педагога: Учеб. Пособие для студ. высш. заведений / Б.Н. Алмазов, М.А. Беляева, Н.Н. Бессонова и др.;*

Под ред. М.А. Галагузовой, Л.В. Мардахаева. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — 192 с.

24. *Мицик Л.І.* Соціальна педагогіка: навчальний посібник. — К.: ІЗМН, 1999. — 140 с.

25. Молодь і дозвілля. Вип. 1. — К.: АЛД, 1994.

26. *Мудрик А.В.* Социальная педагогика. — М.: Издательский центр «Академия», 1999. — 184 с.

27. *Мустаева Ф.А.* Основы социальной педагогики: Учебник для студентов высш. пед. заведений. — М. Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. — 416 с.

28. *Овчарова Р.В.* Справочная книга школьного психолога. — М., 1996. — 240 с.

29. *Овчарова Р.В.* Справочная книга социального педагога. — М.: ТЦ Сфера, 2001. — 480 с.

30. Основы социальной работы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. Н.Ф. Басова. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 288 с.

31. *Оржешівська В.М.* Методика позбавлення неповнолітніх наркогенних звичок. — К.: ІСДО, 1995.

32. Педагогическая диагностика в школе / Под ред. Кочетова. — Минск, 1997.

33. Педагогическая технология. — Белград, 1998.

34. Педагогічна профілактика девіантної поведінки неповнолітніх / В.М. Оржешівська. — К.: ІЗМН, 1996.

35. Педагогічна соціологія / В. Болгарина та ін. — Тернопіль: Підручники і посібники, 1998. — 144 с.

36. *Постовий В.Г.* Сучасна сім'я і її педагогіка. — К., 1994.

37. Психологічна служба Рівненщини: нормативно-правові, організаційно-методичні, науково-дослідні, прикладні аспекти / Ю.Мельник, С.Шаргородська, Ж.Серкіс. — Рівне, 2003. — 107 с.

38. *Семиченко В.А., Заслуженюк В.С.* Психологія та педагогіка сімейного спілкування. — К., 1998.

39. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової. — К., 2000. — 260 с.

40. Социальная педагогика: Курс лекций/Под общей ред. М.А. Галагузовой. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. — 416 с.

41. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. А.Й. Капської. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — 256 с.

42. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник/ За ред. І.Д. Зверєвої. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 316 с.

43. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. — К.: Центр навчальної літератури, 2008. — 336 с.

44. Соціальна підтримка молоді сім'ї //36. інформ. матер. для прац. Соц. служб. Вип. 1, 1994.

45. Соціальна робота в Україні: Навч. посібник / І.Д. Зверева, О.В.Безпалько, С.Я.Харченко та ін.; За заг. ред.: І.Д. Зверевої, Г.М. Лактіонової. — К.: Центр учбової літератури, 2004. — 256 с.
46. Соціальний педагог /Упоряд.:Т. Шаповал, Т. Гончаренко. — К.:Вид. дім «Шкіл.світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. — 80 с.
47. *Степанов В.Г.* Психология трудных школьников. Учебное пособие для учителей и родителей. — М.: Издательский центр «Академия»,1997. — 320 с.
48. Технологии социальной работы: Учебник/ Под общ. ред. проф. Е.И. Холостовой. — М.:ИНФРА-М, 2004. — 400 с.
49. Технологія соціально-педагогічної роботи / За ред. А.Й. Капської. — К., 2000.
50. *Тетерский С.В.* Введение в социальную работу: Учебное пособие. — М.: Академический Проект, 2002. — 496 с.
51. *Трухин И.С.* Будущему семьянину. — К.,1987.
52. *Тюття Л.Т., Іванова І.Б.* Соціальна робота: теорія і практика. — К.: Знання, 2008. — 574 с.
53. *Філоненко М.М.* Психологія спілкування. Підручник. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 224 с.
54. *Фіцула М.М.* Правове виховання учнів. — К.:Освіта,1997
55. *Федій О.А.* Естетотерапія: Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 256 с.
56. *Херсонский Б.Г., Дворак С.В.* Психология и психопрофилактика семейных конфликтов. — К.,1991.
57. *Шакурова М.В.* Методика и технология работы социального педагога. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 272 с.
58. *Шахрай В.М.* Технології соціальної роботи. Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2006. — 464 с.
59. *Шептенко П.А., Воронина Г.А.* Методика и технология социального педагога / Под ред. В.А. Сластенина. — М.: Издательский центр «Академия», 2001. — 208 с.
60. *Штерн В.* Умственная одаренность: Психологические методы испытания умственной одаренности в их применении к детям школьного возраста / Пер. с нем. А.П.Болтунова; Под ред. В.А.Лукова. — СПб: Союз, 1997. — 128 с.

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. *Бех І.Д.* Особистісно-орієнтоване виховання: Наук.-метод. посіб. — К.: ІЗМН, 1998.
2. *Блинков Ю.А., Ткаченко В.С., Клушина Н.П.* Медико-социальная экспертиза лиц с ограниченными возможностями / Серия «Учебники, учебные пособия». — Ростов-на-Дону: «Феникс»,2002. — 320 с.
3. *Василькова Ю.В., Василькова Т.А.* Социальная педагогика. — М., 1999. — 440 с.
4. *Газман О. С, Иванов А. В.* Содержание деятельности и опыт работы освобожденного классного руководителя. — М., 1992.

5. Гільбух Ю.З. Розумово обдарована дитина: Психологія, діагностика, педагогіка / Пер. з рос. — К., 1993. — 75 с.
6. Журавлев В.И. Основы педагогической конфликтологии. — М., 1993.
7. Зайцева З.Г. Соціальна реабілітація неповнолітніх, які повернулися з місць позбавлення волі у соціальних службах для молоді. — К., 1995.
8. Закатова И. Н. Социальная педагогика в школе / Под ред. Г. К. Селевко. — М., 1996.
9. Исправимая (пенитенциарная) педагогика / Под ред. А.И. Бубнова и М.П. Стуровой. — Рязань, 1993
10. Максимова Н.Ю., Толстоухова С.В. Соціально-психологічний аспект профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді. — К., 2000. — 200с.
11. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. — К.: ІЗМН, 1996.
12. Пірен М. Основи конфліктології. — К., 1997.
13. Рыбаков М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе. — М., 1991.
14. Синьов В.М., Кривуша В.І. Пенітенціарна педагогіка: в основних запитаннях та відповідях: Навчальний посібник — 2-е вид. — К., 2000.
15. Сорочинська В.Є. Організація роботи соціального педагога: Навчальний посібник. — К.: Кондор, 2005. — 198 с.
16. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі / За ред. В.М. Синьова. — К.: Державний центр соціальних служб для молоді, 2003.
17. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навч. посібник. — К., 2002.
18. Холостова Е.И., Деметтьева Н.Ф. Социальная реабилитация: Учебное пособие. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2002. — 340 с.
19. Шульга В.В. Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі: методичні рекомендації. — К.: Ніка-Центр, 2004. — 124 с.
20. Щепанський Я. Элементарные понятия социологии. — М.: Прогресс, 1969.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНА ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ДО СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Людина лише там чогось домагається,
де вона сама вірить у свої сили
Л. Фейєрбах

ТЕМА 1.

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ

- соціально-педагогічна діяльність як засіб реалізації соціальної політики держави;
- компоненти, принципи і функції соціально-педагогічної діяльності;
- технології соціально-педагогічної діяльності;
- методи соціально-педагогічної діяльності;
- форми організації соціально-педагогічної діяльності;
- оцінка ефективності соціально-педагогічної діяльності

1.1. Соціально-педагогічна діяльність як засіб реалізації соціальної політики держави

Зміни у суспільстві завжди негативно впливають на поведінку людей, їх взаємодію з суспільством. Люди стають жертвами суспільства, а відтак потребують від держави соціального захисту і підтримки. Це означає, що потрібно виробляти стратегію соціальної політики щодо розробки механізмів регуляції сприятливих умов для розвитку особистості, виховання і навчання, професійного становлення, та допомоги в її соціалізації. Виконати поставлені завдання допоможе соціально-педагогічна діяльність. Правильно організована соціально-педагогічна діяльність передбачає орієнтацію на особистість, індивідуальність людини, надання їй комплексної соціально-психолого-педагогічної допомоги у розв'язанні особистісних проблем, усвідомленні себе творцем власного життя.

Теоретичний аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень (Василькової Т.А., Василькової Ю.В., Безпалько О.В., Галагузової М.А., Зверєвої І.Д., Капської А.Й., Мардахаєва Л.В., Міщик Л.І., Овчарової Р.В., Харченка С.Я., Шакурової М.В. та ін.) дає можливість зрозуміти сутність соціально-педагогічної діяльності, яка полягає у допомозі людині в успішній інтеграції у суспільство і зміні тих обставин, які цьому заважають.

Соціально-педагогічна діяльність — різновид професійної діяльності, яка спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини.

Предмет соціально-педагогічної діяльності — процес соціалізації і технологія діяльності фахівців з людьми і різними соціальними групами, які зазнають негативного впливу соціально-педагогічних факторів і потребують допомоги..

Метою соціально-педагогічної діяльності є створення сприятливих умов для фізичного, соціального, духовно-морального, інтелектуального розвитку людини, попередження негативних явищ, надання їй комплексної соціально-психолого-педагогічної допомоги в саморозвитку і самореалізації в процесі соціалізації.

Суб'єктом діяльності (діяльність того, хто її здійснює) — соціальний педагог.

Об'єктом соціально-педагогічної діяльності (на кого спрямована діяльність) — *людина-суб'єкт, людина-об'єкт і людина-жертва*.

Проблема визначає напрям і різновид діяльності соціального педагога, а саме соціально-педагогічну роботу.

Соціально-педагогічна робота — різновид соціально-педагогічної діяльності, який здійснюється у соціальній установі і спрямовується на точно визначений об'єкт впливу.

Оскільки соціально-педагогічна діяльність передбачає орієнтацію на особистість, тому носить адресний, локальний характер і належить до розряду гуманних професій. Гуманність, як моральна якість, характеризує взаємини соціального педагога і клієнта.

Соціально-педагогічна діяльність володіє тільки їй притаманною сукупністю цінностей, яких потрібно дотримуватися в процесі практичної діяльності. Вони закладені в Етичному кодексі спеціалістів із соціальної роботи:

— цінності, які відображають специфіку професійної діяльності — допомоги іншому, який потребує твоєї підтримки чи захисту;

— цінності етичної відповідальності перед професією — соціальний педагог захищає гідність і цілісність професії, примножує її етичні норми тощо;

— цінності, пов'язані з потребами самореалізації самоствердження, самовдосконалення особистості соціального педагога.

При реалізації соціально-педагогічної діяльності потрібно керуватися такими та іншими правовими документами захисту особистості:

1. Конституція України
2. Загальна декларація прав людини.
3. Декларація прав дитини.
4. Конвенцією про права дитини.

1.2. Компоненти, принципи і функції соціально-педагогічної діяльності

Соціально-педагогічна діяльність — це інтегроване, цілісне утворення, яке включає такі структурно-змістові компоненти: цільовий, мотиваційний, комунікативний, процесуальний, результативно-оціночний.

1. Цільовий або цілепокладання як основний компонент соціально-педагогічної діяльності вимагає визначення цілей діяльності, які необхідно розв'язати спеціалісту. Наступним кроком соціального педагога є *пошук шляхів розв'язання* проблеми. З цією метою на основі встановленого діагнозу розробляється цілепокладання («дерево цілей»); добираються методи і форми організації. Головна мета визначає напрямки соціально-педагогічної діяльності, проміжні цілі — це завдання, які виступають засобами реалізації поставленої мети.

2. Мотиваційний компонент. Мотивація — це рушійна сила людської поведінки. Визначення мотиваційної готовності клієнта до процесу має включати дерево цілей «хочу-можу-роблю-отримую».

3. Соціально-педагогічна діяльність за своєю сутністю є комунікативною. Під комунікативним компонентом розуміють взаємодію соціального педагога і клієнта, метою якої є оптимізація механізмів функціонування індивіда чи соціальної групи. У соціального педагога встановлюються міжособистісні, групові відносини, відносини у громаді.

Комунікації (спілкування) визначається стилем спілкування з різними категоріями людей: сором'язливими, агресивними, замкнутими, недовірливими, охочими до розмов, і тими, хто шукає справедливості та підтримки, і з тими, хто її вимагає.

4. Процесуальний компонент — це конкретний вибір змісту та виду діяльності, її технології. Завданням технології є розробка методик результативного цілеспрямованого впливу.

5. Результативний компонент включає моніторинг та оцінку виконаної роботи. Метою моніторингу в першу чергу є визначення ефекти-

вності заходів, уведених у план реалізації соціально-педагогічної діяльності.

Оцінка виконання соціально-педагогічної діяльності проводиться для того, щоб переконатися, наскільки успішно чи ні відбувається виконання завдань. Отож, моніторинг та оцінка є важливим компонентом при здійсненні соціально-педагогічної діяльності.

Соціально-педагогічна діяльність відбувається на основі дотримання таких *принципів*:

- законності та прав людини (забезпечення юридично-правовими документами);

- державного підходу;

- зв'язку змісту і форм з конкретними умовами життєдіяльності особистості;

- диференційованого та індивідуального підходу до клієнтів соціально-педагогічної діяльності;

- цілеспрямованості;

- системності;

- інтеграції;

- компетентності та компетенції;

- контролю та перевірки;

- специфічності (вибір адекватної технології);

- гуманізму;

- незалежності (виключає дискримінацію за віковими, політичними, статевими, релігійними, національними ознаками);

- клієнтоцентризму — клієнт завжди правий;

- конфіденційності;

- толерантності (діяльність спрямовується на різних клієнтів, тих хто потребує допомоги, не сортуючи їх на «добрих-поганих», «зручних-незручних», «податливих-безнадійних».

Зміст соціально-педагогічної діяльності визначають наступні *функції*.

Комунікативна функція соціально-педагогічної діяльності полягає в налагодженні взаємодії особистості з різними сферами життєдіяльності.

Організаторська функція характеризує соціально-педагогічну діяльність з точки зору соціального менеджменту, що полягає в структуруванні, плануванні, розподілі різних видів діяльності, координації роботи з різними соціальними інститутами.

Прогностична функція означає передбачення результатів своєї діяльності.

Охоронно-захисна функція спрямована на відстоювання прав та інтересів дітей та молоді.

Діагностична функція покликана виявляти окремі аномалії в певному мікросоціумі.

Попереджувально-профілактична функція має на меті запобігання асоціальних явищ.

Корекційно-реабілітаційна функція полягає у зміні та удосконаленні якостей особистості, особливостей життєдіяльності клієнта.

Соціально-терапевтична функція спрямована на вчасне подолання кризових ситуацій та проблем клієнта.

Основними напрямками соціально-педагогічної діяльності є:

- підвищення рівня соціокультурної адаптації індивіда чи групи;
- профілактика явищ дезадаптації;
- робота з людьми девіантної поведінки;
- соціально-педагогічна реабілітація і корекція;
- посередництво між людиною та середовищем;
- забезпечення розвитку і саморозвитку особистості.

1.3. Технології соціально-педагогічної діяльності

Поняття «соціально-педагогічна технологія» пов'язане з такими поняттями як «педагогічна технологія» та «соціальна технологія».

На сучасному етапі **педагогічна технологія** (від гр. *techne* — мистецтво, майстерність, вміння + *logos* — вчення) — сукупність психолого-педагогічних настанов, які визначають спеціальний підхід і композицію форм, методів, способів, прийомів, засобів (схем, креслень, діаграм, карт) у навчально-виховному процесі

Термін «педагогічні технології» вперше з'явився у працях В. Бехтерева, І. Павлова, А. Ухтомського, С. Шацького та ін. як наслідок використання технічних засобів навчання у школі в 20-х роках ХХ століття. З плином часу сутність терміну досліджувалася і змінювалася (В. Беспалько, І. Лернер, В. Паламарчук, Г. Селівко та ін.). У даний час під педагогічними технологіями у широкому розумінні цього слова розуміють застосування людських і технічних методів навчання з метою досягнення ефективності навчання і виховання. За твердженням М.А. Галагузової педагогічні технології передбачають системний аналіз, відбір, конструювання і контроль усіх компонентів педагогічного процесу з метою досягнення кінцевого результату.

Поняття «**соціальні технології**» виникло у соціології і пов'язується з відтворення і програмуванням результатів, які закладені у соціальних процесах. Різновидністю соціальних технологій є технології ді-

льності соціального працівника, які найбільш близькі до діяльності соціального педагога. Зміст, принципи, функції, методи соціальних технологій вивчали Н.Ф. Басов, І.М. Грига, А.Й. Капська, М.П. Лукашевич, І.І. Мигович, П.Д. Павленок, В.І. Полтавець, Т.В. Семигіна, В.Н. Сидоров, Л.Т. Тюття, Є.І. Холостова та інші. Шляхом досліджень дійшли висновку, що соціальні технології складні та багатопланові.

Під соціальною технологією будемо розуміти сукупність прийомів, методів та впливів, що застосовуються соціальними службами, окремими закладами соціального обслуговування, соціальними працівниками з метою досягнення успіху соціальної роботи та забезпечення ефективності реалізації завдань соціального захисту населення.

Вимогами до соціальної технології є:

- наявність стратегічної програми, у межах якої буде розв'язуватися проблема;

- алгоритм послідовності операцій для досягнення поставленої мети;

- неперервність зв'язку з клієнтом;

- динамізм змісту, форм і методів соціальної роботи;

- наявність критеріїв оцінки ефективності діяльності фахівця.

До спеціальних технологій соціальної роботи належать:

- соціальна діагностика виявлення і вивчення причинно-наслідкових зв'язків розвитку соціальної проблеми;

- соціальна адаптація — підтримка людей у процесі їх соціалізації чи пристосуванні до нових соціальних умов;

- соціальна профілактика — попередження виникнення основних причин відхилень негативного характеру;

- соціальний контроль — нормативне регулювання;

- соціальний патронаж — захист прав і свобод особистості, її майна;

- соціальна реабілітація — відновлення здатності людини до життєдіяльності у соціумі;

- соціальна терапія — корекція соціальних відносин чи соціальних дій;

- соціальне консультування — допомога шляхом застосування інформаційної дії; соціальне страхування; соціальне опікунство та ін.

Поняття «**соціально-педагогічна технологія**» з'явилося у 90-х роках минулого століття у зв'язку із становленням соціальної педагогіки як науки. Технологічний процес досліджували і розробляли відомі зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема Вороніна Г., Василькова Ю., Василькова Т., Галагузова М., Капська А., Мардахаєв Л., Овчарова Р., Шакурова М., Шептенко П.. Однозначності у визначенні терміну немає.

На підставі аналізу різних підходів до визначення технології соціально-педагогічної діяльності у малій енциклопедії соціального педагога визначено, що **технологія соціально-педагогічної діяльності** — це практична діяльність соціального педагога, для якої характерна раціональна послідовність використання різних методів та засобів з метою досягнення ефективних результатів.

Основу технологічного процесу складає алгоритм дій (операцій). Розробники соціально-педагогічних технологій пропонують п'ять взаємозалежних етапів:

- 1) діагностико-прогностичний;
- 2) вибір (розробка) оптимальної технології;
- 3) безпосередня підготовка до реалізації обраної технології;
- 4) реалізаційний;
- 5) експертно-оцінний.

Соціально-педагогічні технології — це інтеграція педагогічної та соціальної технології, яка має свою структуру і вимагає від фахівця алгоритму виконання всіх операцій. А це означає, що соціально-педагогічна діяльність повинна мати власні технології.

Розробити класифікацію соціально-педагогічних технологій допоможуть спільні ознаки (критерії):

- характер, який допомагає виділити тип технології — загальні чи спеціальні технології;

- мета діяльності визначає цільове призначення технології — цільові чи комплексні технології;

- об'єкт застосування. Таким критерієм може виступати наступні характеристики клієнта:

- соціальна — школяр, студент, сім'я, ув'язнений, військовослужбовець та ін.

- вік — дитина, підліток, молодь, люди похилого віку тощо;

- особливості відхилення від норми — поведінка, емоції, побут та ін.

- кількість — особа, група, колектив, спільнота;

- місце застосування — освітні установи, спеціалізовані центри, місце проживання та ін.;

- спосіб реалізації:

- провідний метод — гра, діяльність, психодрама, консультації тощо;

- сукупність основних методик;

- авторські методики.

Наведені критерії класифікації дозволяють виділити такі дві соціально-педагогічні технології.

1. Соціально-педагогічні технології загального типу (соціально-педагогічна робота).

2. Спеціальні соціально-педагогічні технології: діагностичні, діагностично-прогностичні, консультативні, реабілітаційні, корекційні, виховні, профорієнтаційні, патронажні та ін..

1.4. Методи соціально-педагогічної діяльності

Під *методами* діяльності в соціальній педагогіці розуміють сукупність прийомів, операцій, за допомогою яких досягається поставлена мета, розв'язується конкретне завдання.

Методичний прийом — це частина методу, яка виконує частковий характер методу. *Операція* — це дія спрямована на виконання поставленого завдання.

Засіб — це сукупність матеріальних, емоційних, інтелектуальних та інших умов, які використовуються соціальним педагогом для досягнення мети.

Розмежування між поняттями «прийом», «операція» і «засіб» майже відсутнє. Метод одночасно може бути прийомом, засобом і навпаки.

Методи, які використовуються у діяльності соціального педагога носять міждисциплінарний характер. Тобто значна частина методів запозичена з психології, педагогіки, соціології і соціальної роботи. Сукупність методів, прийомів та засобів утворює методіку соціально-педагогічної діяльності, яку слід розглядати значно ширше ніж метод.

Методика соціально-педагогічної діяльності — це сукупність методів діяльності соціального педагога і форм організації соціального виховання, спрямованих на розв'язання проблем клієнта.

Методи соціально-педагогічної діяльності можна розділити на:

— *педагогічні*, які спрямовані на виховання, перевиховання, корекцію, реабілітацію, навчання соціального досвіду;

— *соціологічні*, які дозволяють зібрати необхідну інформацію: аналіз документів; спостереження, опитування, аналіз змісту газет, кінофільмів, публічних виступів;

— *психологічні*, які забезпечать зняття психологічного навантаження: тренінг; психотерапія: сугестивна, раціональна, аналітична і групова. *Сугестивна психотерапія* використовується до пацієнтів і клієнтів як під гіпнозом, так і в стані бадьорості, має на меті визначення хворобливих проявів через навіювання. *Раціональна психотерапія* здійснюється при лікуванні хворого в стані бадьорості шляхом бесіди,

в ході якої лікар обговорює з хворим захворювання, а також навчає його прийомам спротиву хворобі. *Аналітична психотерапія* враховує реакцію людини на патогенний вплив середовища, тобто вплив який викликає захворювання. *Групова психотерапія* ґрунтується на позитивному впливові, який чинять один на одного члени групи;

— *фінансово-економічні методи* спрямовані на розв'язання матеріальних проблем: економічні пільги і санкції;

— *правові методи*, які допоможуть відновити права і обов'язки клієнта як члена суспільства, знайти юридичні документи, які сприятимуть розв'язанню проблеми клієнта;

— *медико-соціальні методи* допоможуть вивчити вплив соціальних факторів на стан здоров'я населення і розробити профілактичні заходи усунення шкідливого впливу і попередити можливі захворювання;

— *організаційні методи*, пов'язані з організацією трудової діяльності клієнта і громадською діяльністю незахищених верств населення;

— *комунікативні методи* спрямовуються на дотримання етикету спілкування між клієнтом і соціальним педагогом;

— *філософські методи*: метод емпіричного пізнання (спостереження і експеримент) дозволить обґрунтувати проблему із теоретичних засад;

— *логічні методи* дозволять соціальному педагогу будувати структуру роздумів над проблемою, використовуючи методи індукції, дедукції, традиції, аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації, класифікації.

Вибір методів для соціально-педагогічної діяльності залежить від поставленої мети і завдань.

До окремої групи методів будемо відносити нетрадиційні методи, які повинні бути в арсеналі соціального педагога.

1. *Методи лікувальної педагогіки*. Дана група методів ґрунтується на правилах: не зашкодь здоров'ю клієнта, навчи піклуватися про своє здоров'я: метод переконань; допомога у формуванні навичок саморегуляції, самодисципліни; зміцнення здоров'я засобами мистецтва (естетотерапія) — театр, кіно, бібліотекотерапія, співання, малювання (арттерапія) тощо; організація рухомих та інтелектуальних забав (імаготерапія); виховання на позитивних прикладах, вчинках, ідеалах (аретотерапія).

2. *Виховання природою*, передбачає знайомство з природою і оздоровлення засобами природи.

3. *Використання народної педагогіки*. Найактивнішими методами є слово, справа, релігія, природа і мистецтво, традиції, ігри та забави, громадська думка.

Усі методи соціально-педагогічної діяльності можна згрупувати, беручи до уваги мету призначення:

1. Методи дослідження.
2. Методи соціального виховання.
3. Методи соціально-психологічної допомоги.

До першої групи методів належать спостереження (моніторинг), соціологічні методи, вивчення передового педагогічного досвіду, моделювання, педагогічний експеримент, метод соціометрії, математичні методи: ранжування — розміщення зібраних даних у визначеній послідовності, в порядку зростання або спадання показників, визначення місця в цьому ряду кожного клієнта; шкалування — кількісний метод, який дає можливість ввести цифрові показники в оцінку окремих сторін педагогічного явища, метод «дерева цілей».

Другу групу методів складають педагогічні методи, а саме:

1. Методи формування свідомості: приклад, бесіда, диспут, розповідь, лекція та інші.
2. Методи організації діяльності: педагогічна вимога, громадська думка, вправлення, організація суспільно корисної діяльності, творчі ігри та ін.
3. Методи стимулювання діяльності: заохочення, покарання, «вибух».

Методи соціально-психологічної допомоги, які належать до третьої групи, містять психологічне консультування, аутотренінг, психологічні методи, симуляційні ігри (ділові та рольові ігри).

Спеціальними методами в соціально-педагогічній діяльності виступають: патронат, супровід, консультування телефоном, реалізація психотерапевтичної функції, медіація, тренінг.

Патронат — форма опіки, при якій діти, що залишилися без опіки, передаються на виховання іншим громадянам за договором на певний строк (діти до 4-х років передаються органам охорони здоров'я, а діти віком від 4-х до 14 років — органам освіти).

Соціальний супровід — це комплексний метод, який забезпечує створення умов для прийняття розв'язків в складних життєвих ситуаціях. Супровід включає: *діагностику* проблеми; *інформацію* про способи розв'язання проблеми; *консультацію* на етапі прийняття рішення і розробку *плану* дій; первинну *допомогу* при реалізації плану. Основний принцип супроводу «Не нашкодь», забезпечує умови надати допомогу «самому собі».

Консультування телефоном — це процес телефонного діалогу.

Медіація — методика посередництва при розв'язанні конфлікту — це створення атмосфери, при якій люди можуть відкритися, знайти спільну мову і виробити свої власні рішення.

Тренінг — це навчання досвідом. Навчання досвідом передбачає, що присутні мають можливість поділитися і обмінятися між собою своїми знаннями та проблемами, а також попрацювати разом для пошуку рішення.

1.5. Форми організації соціально-педагогічної діяльності

Форми соціально-педагогічної діяльності — це зовнішнє вираження організації взаємодії соціального педагога та клієнта. Класифікація форм організації соціально-педагогічної роботи неоднозначна, їх можна характеризувати:

1. За специфічними ознаками:

— функціональність, яка вказує на таку форму, яка забезпечить реалізацію окремих функцій соціально-педагогічної діяльності (наприклад, здійснення профілактики окремих соціальних ситуацій вимагає одних форм, а реабілітаційна робота — інших);

— структурність, характеризується специфічними правилами побудови окремих організаційних форм;

— інтегративність передбачає об'єднання різних форм соціально-педагогічної діяльності.

2. За напрямками соціально педагогічної діяльності: — пізнаваль-но-розвивальні; — художньо-естетичні; — спортивні; — трудові.

3. За кількісним складом учасників:

— індивідуальні (робота з окремою людиною);

— групові (робота з малою групою, сім'єю);

— масові (робота з великою кількістю людей — громадою);

4. За домінуючим засобом виховного впливу: словесні, практичні, наочні.

5. За складністю побудови: прості, складні, комплексні.

6. За характером змістового наповнення: інформаційні, практичні, інформаційно-практичні.

7. За напрямками соціально-педагогічної діяльності: превентивні, реабілітаційні, захисні та ін.

Форми соціально-педагогічної діяльності поділяються на *традиційні* (бесіди, вікторини, диспути, конкурси, усні журнали, тематичні вечори тощо) і *нетрадиційні* (молодіжні «Інтернет кафе», вуличні ігоротеки, профілактичні програми «Підліток-підлітку», «Ровесник-ровеснику» тощо).

Кожна організаційна форма вимагає її проектування. *Проект організаційної форми* — це пакет інформаційно-практичних матеріалів та рекомендацій щодо її організації та унаочнення, часу, приміщення, зовнішнього виду учасників.

Здійснення соціально-педагогічної діяльності відбувається у відкритій соціально-педагогічній системі та системі спеціалізованих закладів (див. таблиця 1).

Таблиця 1

СФЕРИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Місце роботи	Заклади соціально-педагогічної діяльності
Соціально-педагогічні служби освітніх закладів	Дошкільні, загальноосвітні та професійні заклади, коледжі, ліцеї, школи-інтернати, дитячі будинки; спеціалізовані загальноосвітні школи, вищі навчальні заклади
Соціальні служби спеціалізованих закладів	Будинки престарілих, сімейні дитячі будинки, центри реабілітації, соціальні притулки, спецшколи для дітей з відхиленнями в розумовому і фізичному розвитку, центри зайнятості, біржі праці, в'язниці та ін.
Соціальні служби організацій та підприємств	Комерційні структури, гуртожитки, творчі та громадські організації, різноманітні фонди, банки, благодійні організації
Муніципальні соціальні служби	Соціальні служби, соціально-педагогічні, культурно-спортивні комплекси, центри соціальної педагогіки та соціальної роботи, відділи соціального захисту населення, відділення соціальної допомоги тощо.
Служби культурної анімації	Підліткові клуби, будинки культури, школи народних ремесел, сімейні клуби, сімейні гуртожитки, ігрові площадки, парки та ін.
Валеологічні служби	Психологічні центри здоров'я, профілакторії, реабілітаційні зали та комплекси, центри народних засобів оздоровлення, медпункти тощо.
Приватна практика	

Відкрита соціально-педагогічна система об'єднує соціальні, економічні, політичні, культурні заклади, які сприяють соціалізації молодого покоління. Вона носить багатофункціональний характер, підтримує зв'язки з усіма соціальними інститутами, працює на принципі консолідації, забезпечує індивідуальний розвиток і становлення особистості, захист прав та інтересів різних категорій населення, формує громадянську думку, забезпечує культурно-освітній рівень, який реалізує через комплекс справ і заходів. До неї належать сім'я, школа та

вищі навчальні заклади, оточуючі люди, громадські, молодіжні та дитячі об'єднання, спеціальні структури та інші соціалізуючі інститути.

У залежності від сфер діяльності спеціаліста можна визначити такі напрямки соціально-педагогічної діяльності:

- соціально-педагогічна діяльність з сім'єю (проблемною, віруючими батьками, з сім'єю, в якій є обдаровані або хворі діти);
- соціально-педагогічна діяльність в системі шкільної освіти;
- соціально-педагогічна діяльність в мікрорайоні;
- соціально-педагогічна діяльність в притулках;
- соціально-педагогічна діяльність в інтернатних закладах;
- соціально-педагогічна діяльність з важкими дітьми, з дітьми з «групи ризику»;

- соціально-педагогічна діяльність у виправних закладах;
- соціально-педагогічна діяльність як організація дозвілля.

Кожен напрям діяльності має відповідну методику, яка здійснюється за певним алгоритмом, має свою стратегію і тактику і своє спрямування. Однак спільним є логіка діагностики клієнта: вивчити, щоб знати; знати, щоб зрозуміти; зрозуміти, щоб допомогти.

Загальна концепція допомоги полягає:

- 1) у виявленні причин деформації в розвитку клієнта, пошук засобів і способів їх усунення, зміни середовища в інтересах клієнта;
- 2) розробки адекватної методики соціально-педагогічного процесу, який дозволить нормальному розвитку клієнта.

Організація допомоги повинна ґрунтуватися на положеннях ООН: загальній декларації прав людини і Конвенції про права дитини. Успіх допомоги можливий за умови об'єднання всіх суб'єктів в єдину систему, центром якої має стати соціальна, психологічна, соціально-правова, психолого-медико-педагогічна служба.

1.6. Оцінка ефективності соціально-педагогічної діяльності

Визначення ефективності соціально-педагогічної діяльності проводять з метою її удосконалення. Під ефективністю розуміють узагальнений, інтегрований показник якості соціально-педагогічної діяльності.

Ефективність, залежить по-перше, від мети, затрат ресурсів, умов виконання, по-друге від вибору методів оцінки ефективності та суб'єктивності того, хто проводить оцінку результатів. Оскільки, соціально-педагогічні процеси надзвичайно складні, тому при визначенні ефективності враховується поняття «норма» (стандарт) як точку відлі-

ку, відносно якої можна визначити елементи системи нормативної регуляції життєдіяльності людини, суспільства. Результатом соціально-педагогічної діяльності можна вважати покращення або погіршення соціокультурних умов соціалізації особистості, а відтак формування в особистості певного рівня соціальних якостей самосвідомості, самовизначення та самоствердження як складових суспільного буття відповідно до її можливостей та особливостей соціального середовища.

Ефективності соціально-педагогічної діяльності визначається за реальними результатами роботи соціального педагога з урахуванням стажу, нагромадження досвіду і на основі глибокого аналізу самого процесу діяльності, а також думки клієнтів, колег, працівників соціальних інститутів.

Для визначення рівня ефективності соціально-педагогічної діяльності використовують такі методи збору інформації:

1. Безпосереднє спостереження за практичною діяльністю соціального педагога: стилем спілкування з клієнтом, характером стосунків, рівнем задоволеності клієнта наданими послугами, участю фахівця в різних видах діяльності, атмосферою в трудовому колективі.

2. Бесіда з клієнтом, його оточенням.

3. Соціологічні експрес-опитування.

4. Аналіз статистичної звітності.

5. У практиці роботи широко використовують спеціально підготовлені бланки статистичного аналізу («Бланки отримання статистичної інформації»), які можна розглядати як метод визначення ефективності соціально-педагогічної роботи.

6. Математичне моделювання і прогнозування.

7. Метод самооцінки. Наприклад, «Анкета діяльності соціального педагога» може включати такі запитання:

1. Якою оцінкою Ви оцінюєте ефективність своєї роботи?

— висока _____;

— добра _____;

— задовільна _____;

— низька _____;

— дуже низька _____

2. Які Ваші пропозиції щодо покращення вашої роботи _____

Зібрана інформація є основою для висновків і пропозицій. Подальша робота з визначення ефективності соціально-педагогічної діяльності повинна включати: моніторинг, оцінювання і оцінку.

Моніторинг — це постійне відстеження процесу діяльності для порівняння реального стану із запланованим. До інструментарію моніторингу входить спостереження, анкети, опитування.

У залежності від часу втручання розрізняють вхідне, поточне і підсумкове оцінювання.

Вхідне оцінювання здійснюється на початковому етапі втручання з діагностичною метою, щоб спланувати організацію соціально-педагогічної діяльності, визначити реальну мету та завдання, зміст, кінцевий результат.

Поточне оцінювання здійснюється у ході втручання з метою визначення відповідності запланованих і очікуваних проміжних результатів, необхідності залучення додаткових заходів тощо. Воно полягає в систематичному спостереженні соціального педагога за ходом втручання. Метою оцінювання є отримання даних про якісні (у поглядах, поведінці та ін.) зміни учасників процесу.

Підсумкове оцінювання — це оцінка результатів втручання.

Оцінювання — це виставлення оцінки результатів діяльності в умовних одиницях (балах, відсотка), а також в лінгвістичних оціночних судженнях.

Оцінка виставляється за результатами якісних показників: наслідки втручання, вплив заходів на якість життя клієнта, його безпосередні здобутки, позитивні зміни в поведінці, подолання складних життєвих обставин.

Оцінка ефективності може бути внутрішньою та зовнішньою. Внутрішню оцінку здійснюють спеціалісти, які безпосередньо реалізують втручання (самооцінка). Для зовнішньої оцінки створюють мультидисциплінарну команду, до складу якої входять фахівці зацікавлених організацій, установ, закладів.

Для практичного визначення ефективності соціально-педагогічної діяльності необхідні критерії та показники ефективності, на основі яких визначають рівень ефективності. *Показником ефективності* є рівень адаптації клієнта і зменшення дезорганізації в суспільстві. Продуктивним *методом* отримання оцінки ефективності є параметричний (порівняльний) метод. Він передбачає порівняння двох параметрів: до звернення клієнта за допомогою і після надання допомоги. Різниця між двома параметрами є *критерієм* ефективності. Прийнятним методом визначення оцінки ефективності соціально-педагогічної діяльності може бути визначення рівня задоволення потреб клієнта до встановлених нормативів або стандартів.

Критерій — це ознака, на основі якої проводиться оцінювання. Вони мають бути об'єктивними, відображати суттєву інформацію, бути

стандартом оцінки результатів діяльності. Кожен критерій включає групу якісних показників, які розкривають зміст і дають характеристику досягнень. Прикладом критеріїв ефективності соціально-педагогічної діяльності з дітьми можуть бути:

- результат розв'язання соціально-педагогічних проблем дітей і молоді конкретного мікросоціуму;

- ступінь включення дітей і молоді у різні види діяльності в соціумі, за місцем проживання;

- динаміка змін стосунків дітей, підлітків, молоді, старшого покоління до базових соціальних цінностей;

- ступінь включення дорослого населення в діяльність щодо покращення соціально — педагогічних умов у мікрорайоні;

- покращення обстановки в соціуму;

- ступінь розвиненості у дітей та молоді демократичних гуманних стосунків, взаємодопомоги тощо.

Оцінка ефективності може бути як позитивною так і негативною: — соціальний педагог позитивно вирішує проблему дитини і на цьому його діяльність з дитиною закінчується; — соціальний педагог не зумів або частково розв'язав проблему дитини, тоді необхідно визначити, на якому етапі була допущена помилка. У цьому випадку необхідна корекція соціально-педагогічної діяльності.

Питання визначення ефективності соціально-педагогічної діяльності досліджували Г.А.Вороніна, Р.В.Овчарова, П.А. Шептенко та інші. Вони зазначають, що досягнуті результати аналізуються за наявністю у фахівця відповідних умінь та навичок або рівнем його професіоналізму. У структурі професійної підготовки до виконання соціально-педагогічної діяльності можна виділити три рівні:

- особистісна готовність — професійна спрямованість, загальний рівень культури, комунікативні, організаційні, перцептивні, креативні якості, стан психічного і фізичного здоров'я;

- теоретична готовність — володіння системою знань про закономірності розвитку людини; знаннями основ соціальної педагогіки; системою знань про зміст, технології, методи і форми соціально-педагогічної діяльності; знаннями мотиваційного програмно-цільового виховання; знаннями основ соціології, соціальної політики держави і соціально-правового захисту дитинства; знаннями з психології та соціальної психології;

- технологічна готовність — реалізація діагностичної, прогностичної, організаційно-комунікативної, корекційної, охоронно-захисної функції соціально-педагогічної діяльності; надання індивідуальної підтримки і допомоги клієнтам; уміння взаємодіяти з сім'єю, захищати особистість в мікросоціумі, забезпечувати фізичне та психологічне

здоров'я дітей та молоді, створювати сприятливі для розвитку особистості умови в мікрорайоні, бути посередником.

Названі компоненти виступають *критеріями* професійного рівня соціально-педагогічної діяльності і визначають готовність фахівця до практичних дій як: високу, середню і низьку.

Рівень професіоналізму визначається як: оптимальний, допустимий, критичний, недопустимий.

Важливим завданням вищої школи у підготовці спеціалістів є формування ціннісних орієнтацій, професійних знань, умінь та навичок практичної роботи, які забезпечували б ефективну соціально-педагогічну діяльність, професійну самоосвіту.

Отже, соціально-педагогічна діяльність спрямовується на розвиток якісних позитивно-корисних ініціатив, творчість, різних видів самодопомоги, формування ціннісних орієнтацій.

Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань

Із запропонованих варіантів виберіть один. Кожна правильна відповідь оцінюється двома балами.

Т. 1.1. Сутність соціально-педагогічної діяльності полягає:

- а) у допомозі дитині та підлітку в успішній інтеграції у суспільство і зміні тих обставин, які цьому заважають;
- б) у створенні сприятливих умов для фізичного, соціального, духовно-морального, інтелектуального розвитку людини, попередження негативних явищ, надання їй комплексної соціально-психолого-педагогічної допомоги в саморозвитку і самореалізації в процесі соціалізації;
- в) у наданні їй комплексної соціально-зорієнтованої допомоги

Т. 1.2. Мета соціально-педагогічної діяльності полягає:

- а) у допомозі дитині та підлітку в успішній інтеграції у суспільство і зміні тих обставин, які цьому заважають;
- б) створенні сприятливих умов для фізичного, соціального, духовно-морального, інтелектуального розвитку людини, попередження негативних явищ, надання їй комплексної соціально-психолого-педагогічної допомоги в саморозвитку і самореалізації в процесі соціалізації;
- в) наданні їй комплексної соціально-зорієнтованої допомоги

Т. 1.3. Завдання соціально-педагогічної діяльності полягає:

- а) у допомозі дитині та підлітку в успішній інтеграції у суспільство і зміні тих обставин, які цьому заважають;

- б) створенні сприятливих умов для фізичного, соціального, духовно-морального, інтелектуального розвитку людини, попередження негативних явищ, надання їй комплексної соціально-психолого-педагогічної допомоги в саморозвитку і самореалізації в процесі соціалізації;
- в) наданні їй комплексної соціально-зорієнтованої допомоги

Т. 1.4. Основні технології соціально-педагогічної діяльності:

- а) загальні та спеціальні соціально-педагогічні технології;
- б) соціальна реабілітація, соціальна допомога, соціальне обслуговування, соціальне навчання і виховання;
- в) соціальна реабілітація з урахуванням відповідних умов життєдіяльності

Т. 1.5. Ефективність соціально-педагогічної діяльності це:

- а) оцінка успішності діяльності соціального педагога;
- б) моніторинг та оцінка успішності виконання поставлених соціально-педагогічних завдань;
- в) оцінка успішності виконання поставлених соціально-педагогічних завдань.

Т. 1.6. Методика соціально-педагогічної діяльності — це:

- а) сукупність форм організації соціального виховання і методів діяльності соціального педагога спрямованих на розв'язання проблем клієнта;
- б) сукупність прийомів, операцій, за допомогою яких досягається поставлена мета, розв'язується конкретне завдання;
- в) сукупність матеріальних, емоційних, інтелектуальних та інших умов, які використовуються соціальним педагогом для досягнення мети.

Т. 1.7. Під *методами* діяльності в соціальній педагогіці розуміють:

- а) сукупність форм організації соціального виховання і методів діяльності соціального педагога спрямованих на розв'язання проблем клієнта;
- б) сукупність прийомів, операцій, за допомогою яких досягається поставлена мета, розв'язується конкретне завдання;
- в) сукупність матеріальних, емоційних, інтелектуальних та інших умов, які використовуються соціальним педагогом для досягнення мети.

Т. 1.8. Засіб діяльності соціального педагога — це:

- а) дія спрямована на виконання поставленого завдання;
- б) сукупність матеріальних, емоційних, інтелектуальних та інших умов, які використовуються соціальним педагогом для досягнення мети;
- в) частина методу, яка носить частковий характер методу.

Підсумкова оцінка

Низька — від 0 до 2 балів;

Задовільна — від 3 до 5 балів;

Добра — від 6 до 8 балів;

Висока — від 9 до 10 балів

Завдання для самостійної роботи

1. Розробіть алгоритм соціально-педагогічної діяльності.
2. Зробіть порівняльний аналіз «соціальної технології» і «педагогічної технології».
3. Укладіть класифікацію загальних і спеціальних соціально-педагогічних технологій.

Література

1. *Завацька Л.М.* Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ. — К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. -240с.
2. Социальная педагогика: Курс лекций/Под общей ред. М.А.Галагузовой. — М.: Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 2000. -416 с.
3. Соціальна педагогіка: Підручник /За ред. А.Й.Капської. — К.: Центр навчальної літератури, 2003.— 256 с.
4. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І.Д. Зверєвої. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. -316 с.
5. Технологія соціально-педагогічної роботи / За ред. А.Й. Капської. — К., 2000.
6. Технологии социальной работы: Учебник / Под общ. ред. проф. Е.И. Холостовой. — М.:ИНФРА-М, 2004. — 400 с.
7. Тюптя Л.Т., Иванова І.Б. Соціальна робота: теорія і практика. — К.:Знання, 2008. — 574 с.
8. *Шакурова М.В.* Методика и технология работы социального педагога. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. -272 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. *Безпалько О.В.* Соціальна педагогіка в схемах та таблицях. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — 134 с.
2. *Коваль Л., Зверєва І., Хлебик Р.* Соціальна педагогіка/соціальна робота. — К.: ІЗМН, 1997.
3. Міщик Л.І.Соціальна педагогіка. — Запоріжжя: ЗДУ, 1999.
5. *Шептенко П.А., Воронина Г.А.* Методика и технология социального педагога. — М.: Академия, 2001.

ТЕМА 2.**ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ У СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ****ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ**

- нормативно-правове забезпечення діяльності соціального педагога;
- кваліфікаційні вимоги до спеціаліста соціально-педагогічної діяльності;
- модель професійної компетентності соціального педагога;
- психологічна служба у закладах освіти України;
- організація соціально-педагогічної роботи соціального педагога у психологічній службі;
- визначення ефективності соціально-педагогічної роботи;
- соціально-педагогічний патронаж

**2.1. Нормативно-правове забезпечення
діяльності соціального педагога**

Зклади освіти України належать до відкритої системи соціальних інститутів соціалізації людини. Саме через них проходить залучення та засвоєння дітьми та молоддю суспільних норм і правил поведінки, навчаючись вони адаптуються до життя у суспільстві. Посередником у системі взаємодії особистості з соціумом в освітніх закладах виступає соціальний педагог.

Соціальний педагог — фахівець, який виконує соціально-педагогічну роботу та освітньо-виховну діяльність. Соціально-педагогічна робота соціального педагога спрямовується на виконання завдань МОН України, які чітко визначені у наказі № 1/9-272 від 02.08.2001 року «Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів», а їх нормативна кількість — № 1/9-479 від 15.08. 2007 р. «Про нормативи чисельності практичних психологів і соціальних педагогів навчальних закладів».

Підготовка фахівців соціально-педагогічної діяльності — соціальних педагогів, почала здійснюватися в Україні на початку 90-х років минулого століття.

Постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 року № 963 посада «соціальний педагог» включена до переліку посад педагогічних працівників, а у 2002 році — до кваліфікаційного переліку спеціальностей України. Регламентує діяльність соціальних педагогів у школі Закон України «Про освіту», а саме стаття 22 «Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти». У змісті статті визначається сутність діяльності: «Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам, особам, які їх замінюють. Педагогічний патронаж здійснюється соціальним педагогом. За своїм статусом соціальні педагоги належать до педагогічних працівників».

Для вирішення завдань, поставлених перед соціальними педагогами (практичними психологами) МОН України («Про особливості діяльності соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів»), фахівець повинен мати знання в обсязі вищої освіти зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», вміти застосовувати професійні знання в практичній соціально-педагогічній діяльності мати розвинені комунікативні та організаційні здібності, здатність співчувати, співпереживати; ціннісні орієнтації, постійно підвищувати свій професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру.

2.2. Кваліфікаційні вимоги до фахівця соціально-педагогічної діяльності

Діюча кваліфікаційна характеристика «соціального педагога», затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2006 року № 864, передбачає:

Соціальний педагог вищої категорії має вищу освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», дотримується вимог етичного кодексу, виявляє високий рівень професіоналізму, ініціативу, досконало володіє ефективними формами, методами організації педагогічної роботи серед дітей, молоді, батьків, забезпечує високу якість своєї праці, має власні методичні розробки, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Педагогічний стаж — не менше 8 років.

Соціальний педагог I категорії має вищу освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», дотримується вимог етичного кодексу, виявляє високий рівень професійної компетентності, використовує сучасні форми, методи навчально-виховної роботи, до-

сяг значної якості соціально-педагогічної діяльності, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Педагогічний стаж — не менше 5 років.

Соціальний педагог II категорії має вищу освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», дотримується вимог етичного кодексу, достатній рівень професіоналізму, використовує сучасні форми, методи виховання, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Педагогічний стаж — не менше 3 років.

Соціальний педагог має вищу або середню освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», дотримується вимог етичного кодексу, професійно компетентний, забезпечує нормативні вимоги до рівня навчально-виховної роботи у соціальному середовищі.

Як виняток (наказ МОН України від 01.12.1998 р. № 419), соціальним педагогам, які не мають відповідної фахової освіти і прийняті на роботу до 1996 р. та володіють практичним досвідом роботи, може присвоюватися кваліфікаційна категорія: вища — за наявністю стажу на займаний посаді не менше 8 років, перша — 6 років, друга — 5 років.

2.3. Модель професійної компетентності соціального педагога

Провідні вчені України розробили професійний портрет соціального педагога

1. *Професійні знання*: соціально-гуманітарні знання; загальноосвітні знання; психолого-педагогічні знання; фахові знання. Соціальний педагог повинен **знати**: вікову, педагогічну, соціальну психологію; етику, естетику, педагогічну деонтологію, основи права, екології; методологічні принципи, закономірності, зміст, методи та форми виховання; інноваційні процеси, технології освітньо-виховної роботи в навчальних закладах різних типів; особливості профілактики девіантної поведінки учнів різного віку, негативних явищ у підлітковому середовищі, проблеми статево-рольової соціалізації особистості; форми і методи роботи у сімейно-побутовому середовищі, у позашкільних закладах, за місцем проживання; основи валеології, зміст, форми та методи організації здорового способу життя дітей та учнів різного віку; специфіку роботи у загальноосвітніх школах-інтернатах, спеціальних, санаторних та школах соціальної реабілітації; сучасний стан і тенденції розвитку дитячих, підліткових спілок, рухів, організацій тощо та їхній

вплив на особистість; функції, права системи державних інститутів, установ, громадських організацій у галузі освіти, навчання та виховання підростаючого покоління; культурні, економічні, демографічні, екологічні особливості соціального середовища, в якому організовується робота; основи трудового законодавства України, правила охорони праці та техніки безпеки; Закон України «Про освіту», Декларацію прав людини, Конвенцію про права дитини, інші законодавчі і нормативно-правові акти та документи з питань навчання і виховання, державну мову відповідно до чинного законодавства про мови в Україні.

2. Професійні уміння та навички: спеціальні; комунікативні; прикладні: дослідницькі, соціально-творчі, соціально-медичні, соціально-правові, соціально-економічні; організаторські; аналітичні; педагогічні; психологічні. Соціальний педагог повинен **вміти**: застосовувати професійні знання в практичній діяльності, здійснювати корекцію відхилень у поведінці школярів, молоді; проводити профілактичну роботу з попередження девіантної поведінки, а також розробляти програми та проекти роботи з «дітьми вулиці», працювати з групами ризику в умовах неформального спілкування, сприяти прояву ініціативи, активізації суб'єктивної позиції вихованців (клієнтів); організовувати взаємодію педагогічного колективу, батьків, громадських об'єднань та організацій, служб у справах неповнолітніх, служб соціального захисту, профспілок, правоохоронних органів, медичних установ тощо щодо виховання, оздоровлення, здійснення соціального патронажу, профілактичної роботи і соціальної реабілітації дітей та підлітків.

3. Професійні якості особистості:

— відкритість — готовність відкрити іншим свій внутрішній світ, бути відвертим, вміти говорити про свої почуття і думки, передавати їх співбесіднику;

— комунікабельність — інтерес до інших людей, прихильність до спілкування, легкість у спілкуванні;

— емпатія — це особливий спосіб розуміння іншої людини, уміння бачити світ очима інших людей, розуміти їх так, як вони, сприймати їх вчинки з тих же позицій;

— делікатність — ввічливість, м'якість у спілкуванні з іншими людьми;

— автентичність — здатність бути природним у стосунках з іншими людьми, бути самим собою з навколишніми;

— безпосередність — уміння говорити і діяти в обстановці «тут і тепер», мати чітке уявлення про людину та її ситуації, демонструвати це;

— доброзичливість — здатність демонструвати своє ставлення приязні, симпатії, готовності підтримати іншу людину;

— конкретність — відмова від загальних міркувань, уміння конкретно відповідати на поставлені запитання.

4. Професійний імідж: особистісна привабливість; інтелігентність; образ здорової і благополучної людини; позитивний настрій; соціальний статус; соціальний фон; візуальне сприйняття

Зміст і спрямованість соціально-педагогічної діяльності визначається проблемами школи. Об'єктами соціально-педагогічної діяльності є: шкільний колектив; класний колектив; окрема група школярів; окремі школярі — дезадаптовані; з девіантною поведінкою; з проблемами, які потребують оперативного втручання; учительський колектив в аспекті його соціально-педагогічної роботи і підвищення педагогічної майстерності в галузі знань із соціальної педагогіки; батьківський колектив; окремі сім'ї, діти яких потребують соціально-педагогічної допомоги, а також батьки, які могли б взяти участь у соціально-педагогічній роботі з дітьми школи.

2.4. Психологічна служба у закладах освіти України

З метою забезпечення оптимальних умов для саморозвитку дітей та молоді у системі освіти України, згідно Закону «Про освіту» (Стаття 21. Психологічна служба в системі освіти) діє психологічна служба. Вона виконує такі *функції*:

- виявлення загальних і особистих соціальних проблем школярів у класах і школі;
- вивчення і діагностика індивідуальних особливостей учнів, груп школи;
- надання допомоги вчителю в роботі з учнем, групою, батьками;
- соціальний захист того, у кого виникли проблема;
- соціальний захист групи, класу від окремих осіб;
- виявлення індивідуально-педагогічних можливостей учителів і надання їм допомоги у підвищенні педагогічної майстерності, дієвості педагогічної діяльності в роботі з учнями, батьками;
- соціально-педагогічна оцінка проведених виховних заходів у групах, школі;
- безпосередня підготовка соціально-педагогічних заходів з різними групами школярів, окремими учнями, учителями, батьками;
- установлення професійних зв'язків із закладами, які забезпечують соціальний захист: заступником голови адміністрації із соціальних пи-

тань; працівниками відділу освіти, соціального захисту, центру зайнятості, правоохоронних органів, відділу культури; спеціалістами психолого-медико-педагогічних консультацій, медико-експертної комісії, соціальних служб для дітей, молоді та сім'ї, територіального Центру медико-соціальної реабілітації інвалідів з порушеннями опорно-рухового апарату; представниками благодійних дитячих, молодіжних громадських організацій.

Соціально-педагогічна діяльність служби визначається Положенням про психологічну службу системи освіти України (затверджено наказом Міністерства освіти України 03.05.99 № 127). 12.05.2004 року наказом № 386 МОН України про виконання питання «Про стан і перспективи розвитку психологічної служби системи освіти», а наказом МОН України №616 від 02.07.2009 року про внесення змін до «Положення про психологічну службу системи освіти України» визначено, що в закладах освіти мають працювати практичний психолог і соціальний педагог як єдина команда, однак з розмежуванням функцій.

Реальна практика шкіл переконливо показує, що соціальний педагог має свій специфічний обсяг професійної діяльності. Соціальний педагог — це фахівець, який на основі отриманих у результаті діагностики даних, педагогічно грамотно може розробити методiku, методичні рекомендації для їхньої реалізації в педагогічній діяльності різних фахівців школи. Крім того, він і сам повинен уміти педагогічно правильно побудувати виховну, соціально-педагогічну роботу з окремими учнями, різними групами школярів, їхніми батьками, учителями.

Соціальний педагог може допомогти:

а) учителям: розробити індивідуальну методiku роботи з учнем щодо організації його навчання і виховання; організувати соціально-педагогічну роботу із класом; надати допомогу в розробці методики реалізації взаємин з окремими батьками; допомагати у розв'язанні конфлікту між учителем і учнем; учителем, учнем і його батьками; учителем і класом та ін.;

б) учневі рекомендаціями (консультацією): у роботі із самовдосконалення; як перебороти (попередити в майбутньому) конфліктні ситуації (відносини) у класі, із учителем, з батьками;

в) батькам консультацією, рекомендаціями, методичною допомогою: у налагодженні взаємин із сином (дочкою); для коректування соціально-педагогічної роботи зі своєю дитиною; у розвитку (узгодженні) відносин із учителем в інтересах удосконалювання соціально-педагогічної роботи з дитиною.

Зміст соціально-педагогічної діяльності соціального педагога передбачено п. 4.4. Положення:

— здійснює посередництво між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю, організовує їх взаємодію з метою створення умов для всебічного розвитку дітей і підлітків;

— сприяє участі вихованців у науковій, технічній, художній творчості, спортивній, суспільно-корисній діяльності, виявленню задатків, обдарувань, розкриттю здібностей, талантів, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію учнівської молоді;

— залучає до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої, творчої роботи різні установи, громадські організації, творчі спілки, окремих громадян;

— впливає на подолання особистісних, міжособистісних, внутрішньо сімейних конфліктів, надає потрібну консультативну психолого-педагогічну допомогу дітям і підліткам, групам соціального ризику, дітям, які потребують піклування тощо.

Виконуючи соціально-педагогічну роботу соціальний педагог виступає (залежно від ситуації) у ролі:

— посередника — здійснює взаємозв'язок між дітьми і дорослими, між сім'єю і державними службами, організаціями і закладами, які покликані піклуватися про інтелектуальне, духовне, соціальне і психічне здоров'я;

— адвоката — захищає інтереси узаконених прав людини, сім'ї, різних категорій населення, домагається справедливості, прагне допомогти людям реалізувати свої здібності, дати можливість використовувати свої ресурси усіма членами суспільства;

— конфліктолога — допомагає попередити і розв'язувати конфліктні ситуації, вийти з кризового стану, подолати посттравматичний синдром;

— аніматора — спонукає людину до дій, сприяє відновленню взаємодії між особистістю і суспільством;

— експерта — виконує аналітичну роботу, пов'язану з виставленням соціального діагнозу, визначає методи і технології компетентного втручання в проблему клієнта;

— терапевта і наставника — протягом певного періоду життя проводить соціальний супровід клієнта, сім'ї, піклується про здоров'я, моральні якості, національні та загальнолюдські цінності, попереджає про можливі проблеми;

— друга і радника — допомагає людям розширити свою компетенцію і розвивати здібності самому розв'язувати власні проблеми за принципом «допоможи, щоб клієнт сам собі допоміг»;

— громадського діяча — підтримує, розвиває і очолює соціальні ініціативи громадян, спрямовані на оздоровлення навколишнього середовища;

— менеджера — впроваджує різноманітні масові форми СПД (благодійні акції, фестивалі, місячники тощо), ініціює участь дітей та дорослих в різноманітних соціальних проектах.

Соціальний педагог здійснює функції:

— *діагностичну*: встановлює соціально-педагогічний діагноз, вивчає особливості діяльності і спілкування вихованців, вивчає особливості, міру і спрямованість впливу соціального середовища (школи, сім'ї, сусідів, груп ровесників тощо);

— *організаційну*: організує соціально корисну діяльність дітей і підлітків, формує демократичну систему взаємостосунків в підлітковому середовищі, а також серед дітей і дорослих,

— *прогностичну*: прогнозує результати процесу виховання з урахуванням найважливіших факторів розвитку особистості;

— *попереджувально-профілактичну і соціально-терапевтичну*: передбачає і приводить в дію юридичні, психологічні механізми попередження і подолання негативних явищ, організує надання соціотерапевтичної допомоги тим, хто її потребує, забезпечує захист прав дітей в суспільстві, надає допомогу в період соціального і професійного визначення особистості, дає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді.

На основі цих функцій конкретизуються *напрями* соціально-педагогічної діяльності:

— вивчення соціально-психологічних особливостей особистості та соціально-педагогічного впливу мікросередовища на вихованців;

— організація освітньо-виховної взаємодії з проблемною особистістю;

— соціально-педагогічна допомога та підтримка особистості в кризових ситуаціях;

— корекція відносин і соціальної взаємодії;

— організація посередництва у творчому розвитку особистості.

Напрями соціально-педагогічної діяльності визначають основні *завдання* соціального педагога у системі освіти України:

1. Психологічний супровід розвитку дітей та учнівської молоді.

Види соціально-педагогічної роботи:

— визначення психологічної готовності дітей до навчання у школі (діагностика і методичне забезпечення корекційно-розвивальної роботи з дітьми, які виявились не підготовленими до шкільного життя);

— первинне обстеження при комплектуванні перших класів (виявлення дітей з низьким рівнем розвитку пізнавальних процесів, затримкою психічного розвитку, вадами розумового розвитку; виявлення дітей, які потребують корекційно-відновлювальної або розвивальної роботи; визначення рівня індивідуальних вимог до дитини, доцільних на початку навчання);

— супровід процесу пристосування першокласників до шкільного життя (виявлення дітей, які мають труднощі в адаптаційний період; індивідуальна психодіагностика для визначення причин труднощів адаптації; консультування вчителів, батьків з питань індивідуального підходу в роботі з такою категорією дітей; проведення психогігієнічних занять в класах, з окремими групами дітей);

— профілактика дезадаптації учнів під час переходу з початкової до середньої школи (виявлення можливої «групи ризику» дезадаптації учнів, які стикаються з труднощами в навчанні, поведінці, ознаки емоційних розладів, які займають в класі позицію «відчужених», визначення причин труднощів і розробка шляхів їх подолання);

— робота з обдарованими дітьми та дітьми з творчими здібностями (психодіагностика дітей з високим інтелектуальним потенціалом; виявлення обдарованих і талановитих дітей; індивідуальні психологічні консультації для таких дітей та їх батьків; групова робота щодо розвитку комунікативних навичок, креативності);

— супровід розвитку підлітків (діагностика особистісних рис та якостей, особливостей характеру; стимулювання саморозвитку та самовиховання; консультування з особистісних проблем; тематичні бесіди, навчальні заняття, тренінги; допомога в кризових ситуаціях);

— допомога психологу в професійному самовизначенні старшокласників (групова діагностика професійних нахилів, інтересів, здібностей; профорієнтаційні бесіди та ігри; індивідуальні психологічні консультації з проблем професійного вибору);

— робота з учнями старшого шкільного віку (виявлення психологічної готовності до «дорослого» життя; діагностика варіантів особистісного самовизначення; допомога у вирішенні проблеми минулого, теперішнього, майбутнього; індивідуальна і групова робота з педагогами, батьками з проблем неблагополуччя старшокласників, пошуку розуміння у спілкуванні, проведення виховних заходів).

2. Освітньо-виховна діяльність.

Види соціально-педагогічної роботи:

— допомога у налагодженні шкільної дисципліни (консультування педагогів щодо використання ефективних методів стимулювання відповідної поведінки учнів; групова психокорекційна робота з форму-

вання саморегуляції; просвіта з питань індивідуального підходу до дитини);

— запобігання конфліктам в учнівських колективах (соціометричні дослідження в класах, визначення структури взаємовідносин, розподіл ролей; консультування класних керівників (кураторів) за результатами дослідження; спеціальні заняття з учнями для розвитку навичок конструктивного розв'язання конфліктів);

— виявлення дітей «групи ризику» у початковій школі (скринінгові психодіагностичні обстеження з метою виявлення дітей, які мають труднощі в навчанні, поведінці, емоційні розлади; індивідуальна психодіагностика з визначення причин труднощів; координація дій учителя, батьків, вихователів ПД; індивідуальна психокорекційна робота; своєчасне направлення дітей до логопеда, психіатра, психотерапевта, психолого-медико-педагогічної консультації (ПМПК) тощо);

— допомога вихователям Г'ПД у створенні стабільної ситуації розвитку дитини (доброзичливе ставлення, формування почуттів і навичок, індивідуальний підхід, організація дитячого колективу, фізичний, розумовий, духовний розвиток особистості);

— робота з підлітками «групи ризику» (психологічна діагностика важковиховуваності та акцентуацій характеру; розробка програми педагогічної і психологічної корекції неадекватної поведінки підлітків; індивідуальна психокорекція емоційно-вольової сфери, допомога у подоланні психотравмуючих ситуацій; розробка конструктивних поведінкових стратегій щодо подолання труднощів; соціально-педагогічний патронат);

— профілактика правопорушень серед неповнолітніх (з'ясування мотивів девіантної поведінки; індивідуальні бесіди, обговорення ситуації в групі чи класному колективі; психокорекція; проведення консультацій з педагогами і батьками з вибору відповідних виховних заходів);

— орієнтація учнів на здоровий спосіб життя (профілактика тютюнокуріння, алкоголізму, наркоманії, віл-інфекції, СНІДу: викладання курсу «Валеологія», викладання окремих розділів курсу «Основи безпеки життєдіяльності»; застосування психокорекційних програм; тренінги з розвитку навичок прийняття рішень, захисту від тиску з боку однокласників);

— попередження суїцидальної поведінки дітей та підлітків (соціометричні дослідження в дитячих колективах; попередня діагностика факторів ризику; перша психологічна допомога при загрозі суїциду; корекційно-відновлювальна робота; формування позитивного психологічного клімату в учнівському колективі; психологічне консультування педагогів, класних керівників (кураторів), батьків тощо).

3. Оптимізація навчально-виховного процесу.

Види соціально-педагогічної роботи:

— виявлення дітей, які потребують спеціального корекційного навчання (виявлення із числа стійко невстигаючих учнів з вадами розвитку; оформлення документів і направлення на обстеження до відповідної ПМПК; методичне забезпечення корекційно-відновлювальної і розвивальної роботи з цією категорією дітей та відстеження динаміки їх розвитку);

— психологічне забезпечення диференційованого навчання учнів (психологічна діагностика успішності навчання, емоційного ставлення учнів до навчального закладу, нервово-психічного стану, рівня інтелектуального потенціалу, здібностей; допомога вчителям у визначенні індивідуального підходу до навчання і виховання учнів; проведення групових психокорекційних занять у класі);

— пошук шляхів оптимізації навчально-виховного процесу (психологічний аналіз уроків; допомога педагогам у підготовці розвиваючих завдань для розвитку пам'яті, уваги, мислення, уяви, творчих здібностей учнів; психологічна просвіта: навчальна мотивація і методи підвищення пізнавальної активності учнів, введення розвиваючого компоненту в навчальну діяльність);

— психологічна підтримка вчителя (психологічне консультування особистісних проблем, взаємовідносин в сім'ї і колективі; психологічна підтримка у складних життєвих ситуаціях; організація і проведення сеансів психологічної релаксації, навчання прийомам саморегуляції і аутотренінгу; психологічні тренінги: особистісного росту, позитивного мислення, подолання конфліктів);

— участь у прийнятті ефективних управлінських рішень (вивчення структури комунікацій та інформаційних каналів; допомога адміністрації навчального закладу в попередженні та урегулюванні конфліктів; психологічна експертиза педагогічних новацій; учнівське самоврядування);

— гуманізація та демократизація навчально-виховного процесу (просвіта педагогів з питань гуманістичної психології: «ситуація очима дитини», комунікативна компетентність, попередження психологічного насильства; методи підтримки дисципліни, навички конструктивних переговорів; участь у розробці навчальних програм).

Перелічені види роботи соціального педагога можуть доповнюватися пріоритетними для кожного загальноосвітнього навчального закладу напрямками, а також специфічними завданнями, виходячи із конкретних запитів педагогічного колективу. Облік соціально-педагогічної роботи проводиться в журналі.

Додаток 14
До листа МОН України
Від 27-08.2000 р. №1/9-352

Журнал щоденного обліку соціально-педагогічної роботи соціального педагога

(назва навчального закладу)

Дата	К-сть годин	Вид роботи	Короткий зміст роботи	З ким проводилася	К-сть людей

2.5. Організація соціально-педагогічної роботи соціального педагога у психологічній службі

Соціальний педагога веде таку документацію:

- план роботи на рік;
- план роботи на місяць;
- план роботи на тиждень;
- журнал соціально-педагогічної діагностики;
- журнал індивідуальних і групових консультацій;
- журнал корекційно-розвивальної і реабілітаційної роботи;
- журнал щоденного обліку роботи; статистичні звіти;
- соціальний паспорт учнівських колективів (закладу).

План роботи соціального педагога повинен містити всі передбачені напрями роботи.

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
Директор _____

«ПОГОДЖЕНО»
Директор районного(міського)
центру практичної психології

(підпис)

(прізвище, і, п/б)

(підпис)

прізвище,і,п/б)

ПЛАН роботи соціального педагога

(прізвище, ім'я, по-батькові)

(назва навчального закладу)

на 20__ 20__ навчальний рік

№ п/п	Зміст роботи	Термін проведення	Де і з ким проводиться
	1. Психодіагностична робота		
	2. Консультативна робота		
	3. Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота		
	4. Психологічна просвіта		
	5. Навчальна діяльність		
	6. Організаційно-методична робота		
	7. Зв'язки з громадськістю		

До плану роботи соціального педагога обов'язково включаються такі заходи:

- участь у роботі конференцій, семінарів;
- координування різних видів діяльності дітей, підлітків та молоді: обласні конкурси творчості, участь у конкурсних програмах для дітей з особливими потребами; участь у святах дитячо-юнацьких бібліотек; участь у роботі ЦССМ тощо;
- захист і охорона прав дітей.

Соціальна — педагогічний захист прав дитини і полягає у:

- розробці та реалізації соціально-педагогічних проектів і програм;
- зборі та нагромадженні інформації про дітей з багатодітних і соціально незахищених родин, ведення спадкових справ, супровід у відновленні документів, тощо.;
- забезпеченні захисту прав дітей в умовах школи: оформлення пенсій, одержання ними необхідного навчання і виховання, харчування, дотримання норм поведінки і спілкування та ін.;
- контролі за діяльністю посадових осіб школи в аспекті захисту прав дитини;

- координації зусилля посадових осіб школи щодо забезпечення захисту прав окремих школярів, груп, посадових осіб школи;
- установленні співробітництва з органами соціального захисту, відділами у справах неповнолітніх та інших відомств для координації спільних зусиль в інтересах захисту прав дитини тощо.

2.6. Визначення ефективності соціально-педагогічної роботи

Діяльність соціального педагога закладу вимагає вивчення і аналізу. Для оцінки соціально-педагогічної діяльності використовують фронтальні, індивідуальні та тематичні перевірки, а також визначають критерії оцінювання. Зокрема психологічна служба Рівненщини (Ю. Мельник, С. Шаргородська, Ж. Серкіс) розробила нормативно-правові, організаційно-методичні, прикладні вимоги до оцінювання діяльності соціального педагога. Була визначена документація соціально-педагогічної діяльності, яка піддається оцінюванню (таблиця 2), розроблені критерії та оцінки діяльності соціального педагога у закладі освіти (таблиця 3).

Таблиця 2

КОМПОНЕНТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

№	Параметри компоненту СПД	Оцінка	Примітка
<i>Нормативно-правова документація</i>			
1.	Конвенція про права дитини		
2.	Етичний кодекс соціального педагога		
3.	Положення про психологічну службу		
4.	Укази президента		
5.	Закон «Про освіту»		
6.	Концепції загальноосвітньої школи		
7.	Нормативно-правова база психологічної служби		
8.	Нормативно-правова документація закладу		
<i>Перелік документів, які веде соціальний педагог</i>			
9.	План роботи на рік		
10.	План роботи на місяць		
11.	План роботи на тиждень		

Продовження табл. 2

№	Параметри компоненту СПД	Оцінка	Примітка
12.	Соціальний паспорт учня, класу		
13.	Соціальний паспорт школи		
14.	Журнал соціально-педагогічної діагностики		
15.	Журнал індивідуальних і групових консультацій		
16.	Журнал корекційно-розвивальної роботи		
17.	Журнал щоденного обліку роботи		
18.	Статистичні звіти (1 раз в півріччя)		
<i>Планування діяльності</i>			
19.	Соціально-педагогічний супровід		
20.	Відображення у планах з регіональних і місцевих програм, наказів, рішень колегії МОН України		
21.	Власні програми		
<i>Діагностика</i>			
22.	Наявність і якість діагностичних методик		
23.	Доцільність соціально-педагогічних досліджень		
24.	Якість рекомендацій, наданих за результатами соціального діагностування		
<i>Корекційно-розвивальна і реабілітаційна діяльність</i>			
25.	Наявність і якість корекційно-розвивальних програм		
26.	Якість авторських програм		
27.	Володіння методами і прийомами корекційно-розвивальної роботи		
28.	Різноманітність форм корекційно-розвивальної роботи		
<i>Консультативна діяльність</i>			
29.	Організація індивідуальних та групових консультацій за результатами діагностики		
30.	Якість розробки стратегії соціально-педагогічної допомоги школярам, які мають проблеми у навчанні, поведінці		
<i>Просвітницька діяльність</i>			
31.	Якість проведення просвітницької діяльності з учнями		
32.	Якість проведення просвітницької діяльності з педагогами		
33.	Якість проведення просвітницької діяльності з батьками		

Закінчення табл. 2

№	Параметри компоненту СПД	Оцінка	Примітка
<i>Навчальна діяльність</i>			
34.	Робота гуртків		
35.	Розробка навчальних курсів за вибором		
36.	Факультативні заняття		
<i>Зв'язок з громадськістю</i>			
37.	Організація спільної роботи спеціалістів суміжних галузей		
38.	Здійснення соціально-педагогічного патронажу		
<i>Участь у поширенні та впровадженні передового досвіду у соціальній педагогіці</i>			
39.	Відвідування навчально-методичних заходів		
40.	Впровадження у свою діяльність рекомендацій		
41.	Наявність власного передового досвіду, поширення його серед колег		
<i>Матеріально-технічна база</i>			
42.	Методичні матеріали		
43.	Технічне обладнання		
44.	Дизайн		
45.	Окреме приміщення		

Таблиця 3

КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

К-сть балів	Обґрунтування	Оцінка	Примітка
0	відсутність компоненту, що вивчається	незадовільно	
1	присутній, але недостатньо реалізований компонент, що вивчається	задовільно	
2	компонент реалізований, але має безсистемний характер	добре	
3	компонент реалізований, достатня системність і результативність	відмінно	

Таким чином, соціальна-психологічна служба школи — це складний багатoproфільний організм. Його діяльність багато в чому залежить від організації, керування і компетентності педагогічного колективу.

2.7. Соціально-педагогічний патронаж

Патронаж від латинського (*patronus*) — покровитель, оборонець — це особлива форма захисту недієздатної особи, її майна, у випадках передбачених законом. Вперше у соціальній роботі патронаж був використаний у Великобританії як професійну діяльність, яка дозволяє особам, сім'ям особисті, усувати соціальні та ситуаційні труднощі, які негативно впливають на життєдіяльність.

У соціально-педагогічній діяльності патронаж — це форма взаємодії соціального педагога з клієнтом протягом 24 годин у добу, в результаті чого фахівець впливає на події. Термін взаємодії соціального педагога завжди обмежений. У залежності від конкретних подій він може продовжуватися від 4 місяців до 1 року. Контакти, однак, можуть продовжуватися періодично.

Патронаж передбачає досягнення в домашніх умовах такої *мети*:

а) діагностичної — ознайомлення з умовами життя, вивчення можливих факторів ризику (медичних, соціальних, побутових); дослідження проблеми;

б) моніторингу і контролю — оцінка стану;

в) адаптаційно-реабілітаційної — надання конкретної допомоги.

Залежно від проблеми, яка виникає і викликає важку життєву ситуацію у життєвому сценарії людини, патронаж може бути:

- соціально-педагогічним;
- соціально-психологічним;
- соціально-медичним;
- соціально-економічним;
- соціально-правовим.

Проведення соціальним педагогом патронажу вимагає дотримання ряду принципів:

- конфіденційності;
- самовизначення;
- клієнтоцентризму;
- добровільності.

У ході патронажу соціальний педагог виконує такі основні напрями і методи роботи:

- збір інформації (спостереження, анкетування, опитування);
- складання банку даних (соціальний паспорт школи, класу, сім'ї та ін.);
- відповідне реагування на порушення прав дитини (збір необхідних інформації та документів для подання до відповідних органів);
- безпосередня робота з клієнтом;
- профілактична робота.

Соціальний педагог у разі необхідності переадресовує зібрані документи у відповідні служби соціального захисту.

Отже, патронаж — це вид діяльності соціального педагога, який передбачає відвідування дитини вдома з діагностичною, контролюючою і реабілітуючою метою, який дозволить підтримувати тривалі зв'язки, своєчасно вивчити проблемні ситуації, надавати термінову допомогу.

2.8. Перспективи розвитку професії

Як показує досвід, у сучасних умовах соціально-педагогічна діяльності навчального закладу професія «Соціальний педагог» може бути представлена у різних спеціалізаціях:

- організатор позаурочної роботи (класний вихователь);
- організатор дозвілля;
- педагог-психолог;
- соціолог;
- соціальний працівник;
- методист.

Кожна зі спеціалізацій припускає, що соціальний педагог, крім загальнопрофесійної буде мати і певну спеціальну підготовку для виконання конкретних соціально-педагогічних завдань. Підготовка соціальних педагогів різних спеціалізацій може здійснюватися як у вищих навчальних закладах, так і в закладах перепідготовки і підвищення кваліфікації вчителів і соціальних педагогів.

Соціальний педагог — *організатор позаурочної роботи* (класний вихователь). Це фахівець із організації соціально-педагогічної роботи з класом, декількома паралельними класами. Введення посади класного вихователя було б альтернативою класному керівництву. В окремих випадках таке нововведення виявилось цілком виправдане. Окремі вчителі з виховною роботою не справляються або не бажають нею займатися. У цьому випадку класний вихователь компенсував би недолік кваліфікованої виховної роботи в класі.

До основних напрямків соціально-педагогічної діяльності класного вихователя можуть бути віднесені:

- розробка і впровадження соціально-педагогічних програм роботи зі школярами;
- організація дозвілєвої роботи зі школярами;
- соціально-педагогічна робота у позаурочний час із різними групами школярів;

- соціально-педагогічна допомога вчителю з організації та проведення позаурочної роботи зі школярами;
- залучення батька (батьків) до позаурочної (позашкільного) роботи з дітьми;
- методична робота із учителями з організації позаурочної діяльності;
- індивідуальна соціально-педагогічна робота зі школярами, їхніми батьками у позаурочний час;
- взаємодія з різними молодіжними організаціями, культурними, фізкультурно-оздоровчими й туристичними установами щодо організації соціально-педагогічної роботи зі школярами;
- взаємодія з місцевими органами, центрами соціального обслуговування, працівниками відділів у роботі з неповнолітніми в інтересах забезпечення корекційної і виховної роботи з окремими школярами.

Соціальний педагог — організатор дозвілля. Фахівець із організації дозвілля школярів. За характером своєї діяльності повинен мати підготовку відповідно до програми інституту культури або кваліфікацією педагога додаткової освіти. У його обов'язки входить організація дозвіллевій діяльності школярів узагалі (постановка шкільних вечорів і ранків, організація і проведення загальношкільних масових заходів) або за одним з напрямів творчості (художня самодіяльність, художня творчість, ляльковий театр, краєзнавство й ін.).

Найбільш характерними напрямками його роботи можуть бути:

- організація дозвілля з різними категоріями школярів;
- підготовка і проведення шкільних свят, тематичних вечорів і ранків, шкільних КВК і т.п.;
- допомога вчителю у підготовці і проведенні класних дозвіллевих заходів;
- залучення до організації та проведення дозвілля школярів;
- організація художньої самодіяльності;
- організація діяльності гуртків індивідуальної творчості школярів;
- організація дозвілля вчителів;
- взаємодія з різними культурними і дозвіллевими центрами району, міста.

Соціальний педагог — педагог-психолог. Дана спеціалізація соціальної педагогіки одержує все більше поширення. У її основі — виконання одночасно функцій психолога і соціального педагога при роботі з учнями, що мають труднощі в навчанні, проблеми з вихованням, взаєминами з однолітками, учителями.

Основні напрями соціально-педагогічної роботи соціального педагога-психолога можуть бути такі:

- первинне виявлення психічних відхилень в особистості школяра та їх впливу на його навчання і поведінку. При необхідності окремі школярі можуть направлятися на діагностику в медичні або психолого-медико-педагогічні комісії для поглибленої діагностики;

- взаємодія з медичними і соціальними центрами щодо забезпечення більш повної діагностики і організації корекційної або виправної роботи з окремими школярами, що мають різні відхилення;

- взаємодія з різними центрами з роботи із девіантними дітьми, для координації спільних виховних зусиль;

- соціально-педагогічна допомога вчителеві у роботі з учнем, класом;

- психолого-педагогічне консультування учителів і батьків.

При цьому важливо підкреслити, що соціальний педагог з такою спеціалізацією не є властиво професійним психологом, а тому його можливості трохи обмежені у плані діагностики, і в плані консультування, а тим більше корекції психологічних проблем.

Соціальний педагог — *соціолог*. Посади соціолога на сьогоднішній день у школах поки немає. Однак деякі вищі навчальні заклади готують соціальних педагогів із соціологічним ухилом професійної діяльності. В основу такої діяльності покладені вивчення і виявлення соціально-психологічних проблем у шкільному та класному колективах, їхнього змісту, спрямованості та впливу на школярів. Така інформація дозволяє адміністрації виявляти в шкільному колективі найбільш характерні тенденції, а також причини виникнення проблем.

Зміст діяльності соціолога визначається характером його дослідницької роботи, що може бути спрямована на:

- вивчення соціально-психологічних явищ;
- виявлення спрямованості явищ і оцінка їхнього впливу на соціум;
- виявлення причин, що викликають ті або інші соціально-психологічні явища в колективі;

- прогнозування розвитку тих або інших соціально-психологічних явищ у колективі (соціумі).

Варто підкреслити, що соціальний педагог — соціолог покликаний не тільки виявляти соціально-психологічні проблеми в шкільних колективах, але й розробляти методичні рекомендації з виявлених фактів для подальшої соціально-педагогічної роботи.

Соціальний педагог — *соціальний працівник*. Дана спеціалізація одержала найбільше поширення. Це обумовлено тим, що в професійній діяльності соціального педагога і соціального працівника багато загального. Крім того, у реальній практиці на соціального педагога, дуже часто покладають функції соціального працівника, штатна оди-

ниця якого в більшості загальноосвітніх установах відсутня. У цьому випадку діяльність соціального педагога містить у собі весь комплекс питань, пов'язаних із захистом прав дитини, наданням їй допомоги в розв'язанні соціальних проблем.

Соціальний педагог — *методист*. Такий фахівець займає особливе місце серед працівників соціальної служби школи. Це повинен бути педагог, що має досвід викладацької діяльності, здатний завоювати авторитет і користуватися повагою в учителів школи, учнів та їхніх батьків. Випускник вищої школи таким багажем володіти відразу не може, і до нього навряд чи звернеться за порадою вчитель, що проробив якийсь час у школі й має проблеми в навчанні та вихованні учнів, у взаєминах з батьками. Починаючий учитель також не буде питатися поради в такого ж, за досвідом роботи, як і він сам. Соціальний — методистом може бути найбільш авторитетний учитель школи за віком, досвідом і дієвості педагогічної роботи, що пройшов спеціальну підготовку (перепідготовку).

Об'єктом професійної діяльності соціального педагога — методиста є:

- учителів, що мають проблеми в роботі з учнем (учнями) класу, з учнями корекційно-розвиваючого класу (класу вирівнювання);
- учителів з методичних питань соціально-педагогічної роботи з окремими категоріями учнів, із класом у цілому;
- батьківський колектив класу, школи, окремі батьки з питань методики виховної роботи (корекції виховної діяльності) з урахуванням вікових проблем дітей, а також координації виховних зусиль учителів і батьків у роботі з учнем, колективом класу;
- актив класу, школи за методикою організаторської діяльності в процесі соціально-педагогічної роботи;
- окремі школярі з питань самовиховання, самоосвіти й ін. Найбільш важливими напрямками соціально-педагогічної діяльності методиста є методичне керівництво і допомога. До них належать:
- методична допомога вчителю в роботі із класом, групою учнів, окремими учнями для досягнення певних навчальних цілей;
- проведення методичних семінарів із учителями із проблем соціально-педагогічної роботи, навчання і виховання важких (проблемних) дітей;
- організація і проведення соціально-педагогічних лекторіїв для батьків;
- консультативна допомога батькам у соціально-педагогічній роботі зі своєю дитиною, окремим учнем у питаннях самовдосконалення та ін.

Отже, особливістю соціально-педагогічної роботи соціального педагога є його вміння визначати проблеми та потреби особистості на різних рівнях, здійснювати посередницьку роботу, використовувати ресурси різних закладів та установ, які працюють з дітьми, і знання суміжних професій

Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань

Із запропонованих варіантів виберіть один. Кожна правильна відповідь оцінюється двома балами.

Т. 2.1. До основних функцій соціального педагога у загальноосвітніх навчальних закладах належать:

- а) захисна, прогностична, діагностична;
- б) консультативна, захисна, прогностична;
- в) організаційна, консультативна, захисна, прогностична, діагностична

Т. 2.2. Визначте функцію соціального педагога, якщо він забезпечує змістове дозвілля дітей та підлітків у школі, залучає сім'ї та представників громадськості до соціально-педагогічного процесу у навчальному закладі:

- а) організаційна;
- б) консультативна;
- в) захисна

Т. 2.3. Визначте функцію соціального педагога, якщо він надає поради, рекомендації учням, батькам, учителям та іншим особам, які звернулися до нього:

- а) організаційна;
- б) консультативна;
- в) захисна

Т. 2.4. Визначте функцію соціального педагога, якщо він забезпечує дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представляє їх інтереси у різноманітних інстанціях:

- а) організаційна;
- б) консультативна;
- в) захисна

Т. 2.5. Визначте агента соціально-педагогічної діяльності, який здійснює виховну роботу з дітьми, підлітками, молоддю, дорослими, створює сприятливі умови для розвитку і соціалізації особистості:

- а) соціальний педагог — психолог;
- б) соціальний педагог — методист;
- в) соціальний педагог — організатор дозвілля

Т. 2.6. Визначте агента соціально-педагогічної діяльності, який виконує роботу з учнями, що мають труднощі в навчанні, проблеми з вихованням, взаєминами з однолітками, учителями:

- а) соціальний педагог — психолог;

- б) соціальний педагог — методист;
- в) соціальний педагог — організатор дозвілля

Т. 2.7. Визначте агента соціально-педагогічної діяльності, який організовує постановку шкільних вечорів і ранків, організовує і проводить загальношкільні масові заходи, художню самодіяльність, художню творчість, лялькові театри, краєзнавство тощо:

- а) соціальний педагог — психолог;
- б) соціальний педагог — методист;
- в) соціальний педагог — організатор дозвілля

Підсумкова оцінка

Низька — від 0 до 2 балів;

Задовільна — від 3 до 5 балів;

Добра — від 6 до 8 балів;

Висока — від 9 до 10 балів

Завдання для самостійної роботи

1. Розробити річний план роботи соціального педагога в школі.
2. Скласти схему соціального патронажу дитини, яка перебуває у складній життєвій ситуації

Література

1. Методика и технологии работы социального педагога: Учеб. пособ./Под ред. М.А. Галагузовой, Л.В. Мардахаева. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — 192 с.
2. Психологічна служба Рівненщини: нормативно-правові, організаційно-методичні, науково-дослідні, прикладні аспекти / Ю. Мельник, С. Шаргородська, Ж.Серкіс. — Рівне, 2003. — 107 с.
3. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник/ За ред. І.Д. Звереві. — К.: Центр учбової літератури, 2006. — 316 с.
4. *Сорочинська В.Є.* Організація роботи соціального педагога: Навчальний посібник. — К.: Кондор, 2005. — 198 с.
5. *Шульга В.В.* Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі: методичні рекомендації. — К.: Ніка-Центр, 2004. — 124 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. *Закатова И. Н.* Социальная педагогика в школе / Под ред. Г. К. Селевко. — М., 1996.
2. *Газман О. С, Иванов А. В.* Содержание деятельности и опыт работы освобожденного классного руководителя. — М., 1992.
3. *Шакурова М.В.* Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 272 с.

ТЕМА 3.**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА
І КОНСУЛЬТУВАННЯ****ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ**

- сутність соціально-педагогічної діагностики;
- особливості консультування в діяльності соціального педагога

3.1. Сутність соціально-педагогічної діагностики

Діагностика у діяльності соціального педагога займає центральне місце, оскільки від встановлення соціального діагнозу залежить розв'язання проблеми, а відтак надання необхідної допомоги. З метою отримання необхідної інформації соціальному педагогу доводиться користуватися різними видами діагностики, адаптуючи їх до власної діяльності. Тому соціальний педагог повинен володіти основними методичними прийомами соціологічного, психологічного і медичного дослідження. Адже він діагностує розвиток особистості дитини в соціумі, особливості впливу цього середовища на соціалізацію дитини, її позитивні та негативні можливості, а лише потім проектує діяльність.

Характеристика складових соціально-педагогічної діагностики

Медична діагностика — це процес встановлення медичного діагнозу, тобто судження про характер і сутність хвороби клієнта. Соціальний педагог на основі медичного діагнозу повинен визначити стан клієнта та його можливості до самообслуговування. Він не робить медичного висновку про характер і суть захворювання, а лише проектує можливі педагогічні наслідки захворювання, які його супроводжують. Наприклад, у випадку діагнозу цукровий діабет у дитини виражені дратівливість, висока емоційна реактивність, невірноваженість, уразливість тощо; при захворюванні травного тракту (виразка шлунку, гастрит та ін.) — характерні конфліктність, істеричні реакції, образливість, стурбованість тощо; у разі бронхіальної астми — напад ядухи може спровокувати емоційне напруження; хворі із вадами серцево-судинної системи (міокардити) — емоційні, вразливі, плаксиві.

Психологічна діагностика — це вимірювання індивідуальних якостей особистості та інших об'єктів, які піддаються психологічному аналізу.

зу. Соціальний педагог на основі психодіагностики може виявити *фактори ризику*, які провокують психічне захворювання. Наприклад, низьку рухову активність, підвищений інтерес до проблеми, неадекватні реакції, негативне ставлення до навчання, залежність від ситуації, некерівана поведінка, підвищений інтерес до сексуальних проблем тощо.

Соціальна діагностика — це процес виявлення та вивчення причинно-наслідкових зв'язків і взаємовідносин у суспільстві, які характеризують його соціально-економічний, культурно-правовий, моральний та санітарно-екологічний стан, з метою встановлення соціального діагнозу.

Педагогічна діагностика — вивчення особистості учня і колективу з метою забезпечення індивідуального і диференційованого підходу в процесі навчання і виховання. Педагогічна діагностика оцінює дитину в порівнянні з освітніми нормами, які визначені державним стандартом освіти: законом «Про освіту», концепціями навчання і виховання у загальноосвітніх закладах, обсягом знань, передбачених навчальними програмами галузей знань та іншими нормативними документами. Соціальний педагог не повинен використовувати готових педагогічних оцінок, а повинен реабілітувати дитину в очах інших.

Діагностика в соціально-педагогічній діяльності поділяється на:

1) *етимологічну* діагностику — збір даних про соціально-психологічний характер виховного мікросоціуму; особливостей педагогічного процесу і сімейного виховання;

2) *симптоматичну* діагностику — вивчення індивідуальних характеристик особистості.

Соціально-педагогічна діагностика — процедура виявлення, спеціально організований процес отримання інформації про вплив на особистість і соціум різних факторів з метою виявлення причин відхилень в індивідуально-психологічних якостях особистості, соціально-педагогічної занедбаності чи неблагополуччя і на основі узагальнених даних виставити *діагноз* та спроектувати соціально-педагогічну діяльність, визначити вид допомоги.

Предметом соціально-педагогічної діагностики є особливості розвитку важкої життєвої ситуації людини, її поведінка і діяльність, резервні можливості особистості та сім'ї.

Важка життєва ситуація — це втрата особистістю можливості самостійно реалізувати свої потреби під впливом суб'єктивних і об'єктивних факторів і розв'язати проблему.

При дослідженні важкої життєвої ситуації соціальний педагог враховує:

— об'єктивні фактори — несприятливі економічні умови проживання; військові дії та конфлікти; смерть одного із близьких людей;

наслідки екстремальних ситуацій (пожар, терористичні акти); низький матеріальний рівень забезпечення сім'ї;

— суб'єктивні фактори — можливість клієнта чинити опір проблемі; відсутність відповідальності за свої вчинки; антисоціальні норми і цінності, на основі яких клієнт вибудовує стосунки із оточуючими людьми; конфліктні стосунки з родиною тощо.

Типові проблеми, які стають причиною індивідуального дискомфорту: — проблеми із здоров'ям; — конфлікти; — сімейне неблагополуччя; — насильство; — працевлаштування та ін.

Соціально-педагогічний діагноз — це висновок про наявність проблеми людини; кінцевий результат діяльності соціального педагога, спрямований на виявлення і визначення соціального стану суб'єкту, з'ясування сутності відносин у суспільстві, індивідуальних особливостей особистості, її здоров'я, можливостей соціального виховання і навчання з метою прогнозу подальшого розвитку особистості і вироблення рекомендацій.

Вивчення проблем клієнта здійснюється з допомогою методу інтерв'ю. Тому у діяльності соціального педагога повинен бути орієнтований перелік запитань, які допоможуть виставити правильний соціально-педагогічний діагноз, диференціювати проблему клієнта.

Тобто соціальний педагог повинен уміти вивчати біографію (за анамнезом життя) клієнта, яка надасть інформацію про систему цінностей, спрямованість інтересів, потреб, поведінки в складних життєвих ситуаціях.

Анамнез — поняття медичне і у вузькому значенні розуміння слова означає вивчення і створення історії розвитку хвороби. У більш широкому значенні анамнез включає не тільки відомості про початок і розвиток хвороби, а й відомості про умови життя, праці тощо.

Взаємозв'язок соціальної педагогіки з медичними знаннями вперше прослідковується у спадщині В.П.Кашенка (1870-1943 р.р.), який численними виступами, змістовними статтями доводив необхідність медико-педагогічного забезпечення повноцінного розвитку дитини. Ще в 20-х роках він ввів термін «лікувальна педагогіка», під якою розумів синтез медико-терапевтичних, навчально-педагогічних і виховних прийомів, що забезпечать виправлення характеру і особистості в цілому та запропонував «Програму вивчення дитини». Кашенко В.П. створив школу-санаторій для «виняткових дітей», яка пізніше перетворилася у медико-педагогічну клініку для розумово і морально відсталих дітей, у якій використовували соціальний профіль для діагностики соціально-економічних факторів розвитку дитячої дефективності.

У сучасній соціально-педагогічній діяльності використовується метод заповнення «соціальної історії клієнта», запропонований

Л.Г. Коваль, І.Д. Зверевою і С.Р. Хлебик, який ґрунтується на зборі інформації за допомогою запитань.

Загальна схема «соціальної історії» клієнта.

1. *Клієнт:*

— ім'я, адреса, час та місце народження, шлюбний статус, релігійна, расова, етнічна належність;

— сім'я, близькі родичі — імена, дати народження і смерті, місця проживання, можливості сім'ї;

— освіта; трудова діяльність; культурний розвиток;

— оточуюче середовище: стосунки поза сім'єю.

1. *Турботи, потреби, проблеми:*

— причина звертання за допомогою;

— час прояву стурбованості; початок, характер і результати спроб справитися з ними; фактори, які впливають на стурбованість і які сприяли зверненню за соціальною допомогою;

— здатність працювати, виконувати свої функції;

— загальнолюдські потреби клієнта;

— потреба клієнта як члена певної групи населення: фактори і установки у середовищі; статус клієнта; адаптація і стиль життя в групі тощо;

— потреби, які пов'язані з оточенням клієнта: обов'язки перед сім'єю, колегами, організацією;

— потреби клієнта, які пов'язані з проханням про допомогу.

2. *Підтримка та обмеження в наданні допомоги:*

— що очікує клієнт в період надання допомоги, які його уявлення про можливі результати, що може стати перешкодою в отриманні позитивних результатів, які внутрішні резерви для досягнення очікуваних змін;

— чи здатна допомогти обстановка в оточенні клієнта чи завдає перешкод;

— фактори, які впливають на мотивацію клієнта;

— чи реальні очікування клієнта.

Вирішення питання про характер і зміст соціально-педагогічної допомоги потребує також відомостей про історію розвитку клієнта. Дані про розвиток та виховання дитини, за твердженням Л.С. Виготського, допоможуть створити цілісну картину різних подій у її житті, визначити чинники, які впливали на розвиток.

Схема складання історії розвитку клієнта (анамнез):

1. Анкетні дані клієнта, повний склад сім'ї, зміни у складі, житлові, побутові та матеріальні умови, відомості про осіб, які беруть (брали) участь у вихованні клієнта.

2. Особливості перинатального періоду розвитку. Особливості розвитку до і після народження, наявність факторів ризику в стані здоров'я матері та дитини.

3. Стан клієнта на теперішній час. Наявність травм, операцій, хронічних захворювань, диспансеризація за стоном хвороби.

4. Де і ким виховувалася клієнт, починаючи з народження? Хто доглядав клієнта протягом перших двох років життя?

5. Розвиток до трьох років. Особливості розвитку моторики, мови, навичок самостійності, наполегливості. Труднощі в поведінці.

6. Розвиток клієнта в дошкільному віці. Улюблені заняття, домашні обов'язки, спілкування з дітьми, взаємини з членами сім'ї, конфлікти, особливості характеру. Проведення дозвілля.

7. Розвиток клієнта у молодшому шкільному віці. Адаптація до шкільного життя, успішність, стосунки, участь у громадському житті, обов'язки в школі і вдома, дозвілля.

8. Фактори, які важливо відзначити в історії розвитку клієнта.

Розв'язати проблему допоможе попередній аналіз соціальної ситуації (проблеми). При аналізі проблеми потрібно керуватися такими запитаннями:

1. Які стосунки клієнта з членами мікросоціуму?

2. Чи існує проблема серед членів мікросоціуму?

3. На скільки активні форми спілкування?

4. Чи ефективні соціальні ролі в соціумі?

5. Хто з оточуючих клієнта приймає рішення і які ці рішення?

6. Які відбувалися конфлікти, що стосувалися клієнта і як вони розв'язувалися?

7. Які цінності визначають поведінку клієнта?

8. Які контакти впливають на формування клієнта?

Соціальний педагог на основі інформації може створити загальну характеристику рівня розвитку дитини, зрозуміти сутність її труднощів, оцінити їх глибину, визначити сфери впливу з метою усунення або подолання проблем.

Для постановки діагнозу добираються методи соціально-педагогічного дослідження. *Методи* — це діяльність соціального педагога спрямована на отримання інформації. В арсеналі соціального педагога їх безліч, однак найчастіше можна використовувати такі: метод теоретичного моделювання; анкети, питальники, експертні оцінки; спостереження, тести, лабораторний експеримент, соціометрія; контактна бесіда, педагогічний консилиум. Ці та інші методи відомі в соціології, психології, педагогіці, медицині.

До власних методів соціально-педагогічної діагностики належать:
— соціально-педагогічний паспорт;

- соціально-педагогічний експеримент;
- соціально-педагогічний моніторинг.

Алгоритм соціально-педагогічної діагностики

1. Констатація фактів.
2. Історія клієнта і розвиток клієнта, аналіз соціальної ситуації.
3. Висунення гіпотези допомоги.
4. Збір додаткової інформації для перевірки гіпотези.
5. Перевірки гіпотези.
6. При необхідності повторення процедури.

Дані про проведення соціально-педагогічної діагностики заносяться в індивідуальну картку діагностування.

Додаток 9
до листа МОН України
від 27.08.2000 р. № 1/9-352

**Індивідуальна картка
психолого-педагогічного діагностування**
учня _____ класу

(назва навчального закладу)

**Соціально-демографічний
паспорт учня та його сім'ї**

№ з/п	Дата проведення	Назва методики	Короткий результат. Висновки та рекомендації

З метою здійснення комплексної діагностики залучаються до вивчення дитини не лише психолог і соціальний педагог, але й інших суб'єкти навчально-виховного процесу. Тобто у школі має діяти психолого-медико-педагогічна комісія (консиліум), завданням якої є досконале вивчення учня, його здібностей, недоліків у навчанні, визначення особистісно зорієнтованого підходу при наданні допомоги, забезпечення теоретичного обґрунтування проблеми.

Отже, соціальний педагог діагностує розвиток особистості в соціумі, характер стосунків між людьми, особливості впливу на соціалізацію різних факторів. Діагностика виступає вихідною умовою прогнозування та проектування соціально-педагогічної діяльності.

3.2. Особливості консультування у діяльності соціального педагога

Соціально-педагогічна робота соціального педагога має подібність до діяльності психолога, лікаря, юриста. Але основною відмінністю взаємодії соціального педагога і клієнта є те, що при спілкуванні домінують суб'єкт-суб'єктні стосунки, які носять доброзичливий характер, при яких клієнт зберігає право на прийняття рішення. Тобто соціально-педагогічна діяльність спрямовується на допомогу клієнтові у розв'язанні його проблеми. При цьому соціальний педагог виконує роль радника, аніматора, психотерапевта, конфліктолога.

Соціальний педагог може бути консультантом, якщо він має додаткову спеціальність «практичний психолог». Оскільки у соціальній практиці він спілкується з клієнтом, тому завжди надає консультативну допомогу. Однак консультація соціального педагога відрізняється від консультації психолога і медика, тому носить назву соціальна консультація.

Консультування є одним із напрямів роботи, у процесі якого допомагає клієнтові проаналізувати і зрозуміти сутність його важкої життєвої ситуації і запропонувати різноманітні варіанти, які можуть бути використані для розв'язання проблеми. За змістом соціальне консультування — це технологія надання соціальної допомоги шляхом цілеспрямованого інформаційного впливу на людину чи групу людей з метою відновлення і оптимізації соціальних функцій, розробки соціальних норм спілкування.

Допомога клієнтові здійснюється тоді, коли клієнт сам прийшов до спеціаліста із своєю проблемою, тобто проблема уже існує, її потрібно уточнити, осмислити, знайти засоби для її розв'язання. Допомогти в такий момент може консультація, яку проводить фахівець. За своєю формою і методами консультація — це взаємодія між двома або декількома людьми, у ході якої консультант передає спеціальні знання і відповідну інформацію клієнту.

Методологічні основи консультування закладені у фундаментальних працях З.Фрейда, А.Адлера, К.Юнга, К.Роджерса та інших. В основі розроблених теорій консультування покладено механізми взаємодії людей, сприйняття та опанування інформацією.

Консультування виконує різні функції: — надання порад та рекомендацій; — надання підтримки щодо прийняття рішення та розв'язання проблеми; — надання інформації, необхідної для прийняття рішення. У залежності від названих функцій існують різні види кон-

сультування: психотерапевтичне, педагогічне, організаційне, інформаційне.

У соціально-педагогічній діяльності сутність інформаційного консультування полягає в інформуванні об'єктів соціально-педагогічної допомоги про шляхи і засоби вирішення тих проблем, з якими вони звертаються до спеціальних установ.

Видами консультативної допомоги є контактне консультування, яке відбувається безпосередньо з клієнтом і дистанційне або заочне, яке передбачає спілкування з клієнтом телефоном чи засобом листування.

Найбільш ефективними методами і засобами соціально-педагогічного консультування є: регламентування, нормування, інструктування, приклад, наслідування, заохочення, переконання, критика, інформування, перегляд і аналіз відео — та аудіо-записів, творчих робіт, ситуацій, написання сценарію вирішення проблеми, рольова гра та ін. Зокрема інформування передбачає передачу інформації без оцінки клієнта, без урахування особливостей клієнта, але з урахуванням особливостей його проблеми. Тому потрібно надавати інформацію так, щоб клієнт якомога повніше усвідомив найважливіші аспекти й окремі деталі тієї інформації, яка йому необхідна з приводу звернення. Інформування передбачає виділення головного, посилення на нормативні документи авторитетних осіб, свідчення інших людей тощо.

Для поширення інформації використовується пабліситі — прес посередництво, завдання якого є поширення інформації через засоби масової інформації. При цьому розробляється прес-реліз за принципом розмови із обізнаним і доброзичливим співбесідником. Іноді організація пабліситі включає організацію відпочинку для різних соціальних груп, організацій. Можна встановити стенди з інформацією.

Соціальний педагог повинен усвідомлювати наявність певних перешкод (бар'єрів) у сприйнятті інформації. Ці перешкоди умовно можна розділити на три групи: фізичні, соціально-психологічні, особистісні. Найчастіше бар'єрами можуть стати: непристосоване приміщення, відволікання соціального педагога (телефонні дзвінки, виклики керівництва тощо), власні дії (перебирання речей, погляди на комп'ютер та інші), зосередження на інших речах (одязі та зовнішності клієнта ...), сенсорні та інтелектуальні обмеження (поганий слух тощо), обговорення інформації з іншими людьми, які можуть бути некомпетентними тощо. Такі бар'єри можуть призвести до викривлення інформації і втрати її первісного значення.

З метою ефективного надання інформації соціальному педагогові потрібно дотримуватися правил:

- подавати інформацію у дозах, у межах означеної проблеми;
 - не перевантажувати клієнта інформацією;
 - обирати оптимальні способи надання кожного блоку інформації;
 - визначати головне при наданні інформації;
 - перевіряти, чи правильно зрозумів і засвоїв інформацію клієнт;
 - основну інформацію потрібно повторювати у різній формі;
 - повторювати та уточнювати запитання клієнта;
 - повторювати та підсумовувати відповіді на запитання клієнта.
- При соціальному консультуванні фахівець повинен пам'ятати, що:
1. Для розв'язання проблеми клієнтові слід пропонувати декілька варіантів виходу із проблеми.
 2. Давати не лише рекомендації, але й оцінку їх складності у виконанні. Клієнт повинен знати, чого буде вартий той чи інший варіант.
 3. Потрібно пересвідчитися, що клієнт правильно зрозумів рекомендації.
 4. Запропоновану рекомендацію клієнт повинен обирати самостійно.
 5. У ході виконання рекомендації необхідно консультувати клієнта.
 6. Клієнт може вносити зміни у хід процесу.
- Соціальний педагог повинен вести облік проведення консультацій.

Додаток 10
до листа МОН України
від 27.08.2000 р. № 1/9-352

Протоколи індивідуальних консультацій соціального педагога

(навчального закладу)

№ з/п	Дата проведення	Проблема звернення	Короткий запис змісту консультації

Примітка: конфіденційна інформація про клієнта надається лише з дозволу директора районного (міського) центру практичної психології

Отже, у процесі консультування соціальний педагог не повинен нав'язувати клієнтові своє розуміння проблеми, а домагатися максимальному розширенню свободи вибору варіанта розв'язання проблеми. Тому соціальний фахівець виступає медіатором (посередником) або фасилітатором (стимулятором) ресурсних можливостей клієнта.

Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань

Із запропонованих варіантів виберіть один. Кожна правильна відповідь оцінюється двома балами.

Т. 3.1. Соціальна діагностика — це:

- а) процес виявлення та вивчення причинно-наслідкових зв'язків і взаємовідносин у суспільстві, які характеризують його соціально-економічний, культурно-правовий, моральний та санітарно-екологічний стан, з метою встановлення соціального діагнозу;
- б) спеціально організований процес пізнання, в якому проходить збір інформації про вплив на особистість і соціум різних факторів з метою виставлення діагнозу і підвищення ефективності педагогічного впливу та надання необхідної допомоги;
- в) вивчення особистості учня і колективу з метою забезпечення індивідуального і диференційованого підходу в процесі навчання і виховання.

Т. 3.2. Педагогічна діагностика — це:

- а) процес виявлення та вивчення причинно-наслідкових зв'язків і взаємовідносин у суспільстві, які характеризують його соціально-економічний, культурно-правовий, моральний та санітарно-екологічний стан, з метою встановлення соціального діагнозу;
- б) вивчення особистості учня і колективу з метою забезпечення індивідуального і диференційованого підходу в процесі навчання і виховання;
- в) спеціально організований процес пізнання, в якому проходить збір інформації про вплив на особистість і соціум різних факторів з метою виставлення діагнозу і підвищення ефективності педагогічного впливу та надання необхідної допомоги;

Т. 3.3. Соціально-педагогічна діагностика — це:

- а) процес виявлення та вивчення причинно-наслідкових зв'язків і взаємовідносин у суспільстві, які характеризують його соціально-економічний, культурно-правовий, моральний та санітарно-екологічний стан, з метою встановлення соціального діагнозу;
- б) спеціально організований процес пізнання, в якому проходить збір інформації про вплив на особистість і соціум різних факторів з метою виставлення діагнозу і підвищення ефективності педагогічного впливу та надання необхідної допомоги;
- в) вивчення особистості учня і колективу з метою забезпечення індивідуального і диференційованого підходу в процесі навчання і виховання.

Т. 3.4. Діагноз — це:

- а) діяльність соціального педагога спрямована на отримання інформації;
- б) кінцевий результат діяльності соціального педагога, спрямований на з'ясування сутності відносин у суспільстві, індивідуальних особливостей особистості, стану здоров'я, можливостей соціального виховання і навчання з метою оцінки стану, прогнозу подальшого розвитку і рекомендацій;
- в) діяльність соціального педагога спрямована на вивчення, створення історії розвитку хвороби, відомостей про умови життя, праці тощо.

Т. 3.5. Соціальне консультування — це:

- а) допомога клієнтові вивчити і зрозуміти сутність його важкої життєвої ситуації і запропонувати різноманітні варіанти, які можуть бути використані для розв'язання проблеми;
- б) кінцевий результат діяльності соціального педагога, спрямованої на з'ясування сутності відносин у суспільстві, індивідуальних особливостей особистості, стану здоров'я, можливостей соціального виховання і навчання з метою оцінки стану, прогнозу подальшого розвитку і рекомендацій;
- в) спеціально організований процес пізнання, в якому проходить збір інформації про вплив на особистість і соціум різних факторів з метою виставлення діагнозу і підвищення ефективності педагогічного впливу та надання необхідної допомоги.

Підсумкова оцінка

Низька — від 0 до 2 балів;

Задовільна — від 3 до 5 балів;

Добра — від 6 до 8 балів;

Висока — від 9 до 10 балів

Завдання для самостійної роботи

1. Дайте визначення комплексної психолого-педагогічної діагностики.
2. Порівняйте психологічне та соціально-педагогічне консультування.

Література

1. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ. — К.: Видавничий дім «Слово», 2008. — 240 с.
2. Коваль Л., Зверева І., Хлебик Р. Соціальна педагогіка. — К.: ІЗМН, 1997. — 392 с.
3. Основы социальной работы: Учеб. пособ. для студ. учеб. завед. /Под ред. Н.Ф.Басова. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 288 с.

4. Соціальна робота з людьми, які живуть із ВІЛ/СНІДом / Т. Семігіна, О. Банас, Н. Венедиктова та ін. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад», 2006. — 620 с.

5. *Шахрай В.М.* Технології соціальної роботи. Навчальний посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 464 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. *Кащенко В.П.* Педагогическая коррекция: Исправление недостатков характера у детей и подростков: Пособие для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 1999. -304 с.

2. *Овчарова Р.В.* Справочная книга социального педагога. — М.:ТЦ «Сфера», 2001. — 480 с.

3. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. Проф.. І.Д. Звереві. — К.: Центр навчальної літератури, 2008. -336 с.

4. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Тослтоухової. — К., 2000. — 260 с.

5. *Шакурова М.В.* Методика и технология работы социального педагога. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 272 с.

ТЕМА 4.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ТА РЕАБІЛІТАЦІЯ

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ

- сутність та методи соціально-педагогічної профілактика;
- особливості технології реабілітації у діяльності соціального педагога

4.1. Сутність та методи соціально-педагогічної профілактики

У кожній конкретній ситуації соціально-педагогічної діяльності перед соціальним педагогом стоїть не лише проблема вибору оптимальних та ефективних технологій, методик, методів розв'язання проблеми, але і запобігання або обмеження негативних соціальних явищ та їх наслідків.

Діяльність, яка спрямована на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню проблем і негативних явищ називається *соціальною профілактикою* (від грецьк. *prophylaktikos* — запобіжний). Термін «профілактика» запозичений з медичних знань, але широко використовується у педагогічній науці. Складовою соціальної профілактики є педагогічна, правоохоронна і медико-оздоровча профілактика

Здійснення соціальним педагогом комплексу профілактичних заходів, які спрямовані на попередження виникнення патологій у суспільстві (алкоголізм, п'янство, наркоманія, проституція та ін.) та їх наслідків (протиправна, адиктивна, девіантна, суїцидальна поведінка, бездоглядність дітей, насильство, незайнятість тощо) називається *превентивною* (превенція — попередження, пересторога) соціально-педагогічною роботою. При цьому на превентивному рівні профілактика забезпечить попередження виникнення різних відхилень — морального, фізичного, психологічного і соціального аспектів.

Метою соціальної профілактики є не лише попередження проблем і негативних явищ, а й створення умов для повноцінного функціонування суспільства та життєдіяльності окремих осіб.

Основними напрямками профілактики є:

- попередження можливих соціальних проблем в окремих осіб або групах ризику;
- збереження, підтримку і захист нормального рівня життя і здоров'я людей;
- сприяння у досягненні мети і розкритті внутрішніх потенціалів, ресурсних можливостей людей.

Виконуючи профілактичну функцію соціально-педагогічної діяльності, фахівець:

- організовує систему профілактичних заходів щодо попередження відхилень у поведінці;
- впливає на формування морально-правової стійкості особистості;
- організовує систему заходів соціально-педагогічного оздоровлення дітей, молоді та неблагополучних сімей.

Недоліком профілактики є те, що вона не усуває індивідуальних проблем особистості та не допомагає захистити її від негативного впливу соціальних чинників. Використовуючи різноманітні методи профілактичної роботи, соціальний педагог виконує просвітницьку роль, навчає позитивного досвіду формування здорового способу життя, виховує ті цінності у людини, які допоможуть задовольнити свої потреби нешкідливим чином.

Залежно від стадії розвитку проблеми, профілактичні заходи можна розділити на три типи: первинну, вторинну, третинну.

Первинна профілактика спрямовується на збереження і розвиток умов, які забезпечують здоров'я, на збереження життя людей, на попередження несприятливого впливу на нього факторів соціального і природного середовища. Первинна профілактика є масовою і найбільш ефективною.

Завданням *вторинної (ранньої) профілактики* є діяльність спрямована на запобігання можливих порушень моральної регуляції. Показником необхідності профілактичних заходів є характер поведінки, який завдає шкоди суспільству чи інтересам окремих осіб (агресивність, грубість, брехливість, лінощі, забіякуватість та ін.). Порушення поведінки засвідчує про спотворення ціннісних орієнтацій і недоліки внутрішніх регуляторів поведінки людини.

Третинна, або цілеспрямована профілактика — це сукупність заходів, спрямованих на корекцію поведінки, її переорієнтацію, а також реабілітацію.

Виділяють три рівні профілактики:

1. Загальнодержавний, який передбачає діяльність держави, суспільства, інститутів, спрямовану на вирішення суперечностей у галузі економіки, соціального життя, у морально-духовній сфері та ін. Реалізація профілактичної роботи проводиться у вигляді комплексних профілактичних програм, кампаній у засобах масової інформації, координованої діяльності мережі установ.

2. Спеціальний рівень полягає в цілеспрямованому впливові на негативні фактори, що пов'язані з окремими видами відхилень чи проблем. Профілактика здійснюється у вигляді спеціальних програм, заходів, окремих дій у межах установи чи організації.

3. Індивідуальний рівень — це комплекс заходів, спрямованих на окрему особу, поведінка якої має ознаки проблематичності.

Найпоширенішими методами профілактики виступають: профілактично-консультативна бесіда; диспути, постійне спостереження; теоретичні конференції, вечори запитань та відповідей, усні журнали, профілактичні тренінги стимулювання розвитку нових навичок, моделей поведінки; метод нейтралізації конфліктної ситуації, телефони довіри і анонімні консультації, допомога психіатра, волонтерська робота та ін.

Профілактичні бесіди є найпоширенішим методом соціально-педагогічної діяльності. Індивідуальна вербалізація проблеми є дуже важливою тому, що людина починає слухати не всіх навколо себе, а себе. Ефективність бесіди залежить від дотримання наступних етапів:

Перший етап (початковий) — встановлення емоційних контактів із співбесідником, виявляючи толерантність у спілкуванні.

Другий етап — встановлення умови і причини проблеми.

Третій етап — формування нової моделі поведінки, яка б дозволила попередити негативний розвиток події.

Четвертий етап (завершальний) — внутрішнє прийняття клієнтом нової моделі поведінки і налаштування на успіх.

Під час бесіди просять охарактеризувати проблему, розповісти про відносини з близькими і співробітниками, про плани на майбутнє, про поведінку під час конфлікту і в стресових ситуаціях, які якості характеру цінуються в інших людях. Соціальний педагог повинен проявляти делікатність та переконливість аби залучити клієнта у процес удосконалення, розвивати позитивні якості.

Диспут — метод впливу на становлення особистості, вироблення її позитивної життєвої позиції. Диспут пройде цікавим та ефективним тоді, коли учасники ознайомляться з рекомендованою літературою, а соціальний педагог складе план, визначить мету, підготує низку запитань до обговорюваної теми.

Теоретична конференція проводиться з метою розширення наукового світогляду, загальноосвітнього рівня. Проведення конференції вимагає ретельної підготовки: 1) оприлюднення дати, часу і місця проведення; 2) оголошення тематики доповіді та виступів; 3) визначення списку рекомендованої літератури. Методика проведення конференції така: короткий виступ керівника, 2-3 доповіді по 15-20 хв., обговорення доповідей, підведення підсумків.

Проведення *вечорів запитань та відповідей* вимагає значної підготовчої роботи: збір та систематизація запитань, підбір лекторів і консультантів, визначення послідовності їх виступів. На такі заходи варто запрошувати не більше 3-4 консультантів, аби не розсіювати увагу і не втомлювати аудиторію.

Усний журнал складається із декількох сторінок-усних виступів, повідомлень на 15-20 хв. Усі слухачі можуть виступати у різних ролях: лектора, доповідача, опонента, коментатора, оглядача. Зміст кожної сторінки розкривається у різних формах — виступи цікавих людей, відповіді на запитання, декламування віршів, виконання пісень, розігрування сцен, огляд статей, періодичної преси.

Профілактика повинна будуватися на основі принципів цілеспрямованості, плановості, доступності, неперервності. Основним принципом у профілактичній соціально-педагогічній діяльності виступає принцип опори на позитивні якості особистості та педагогічний оптимізм.

Таким чином, проведення профілактики — не короткочасна кампанія, а цілеспрямований соціально-педагогічний процес, який здійснюється планомірно, постійно, з комплексним охопленням різних сфер життєдіяльності людини з метою набуття знань про негативний вплив

явищ та подій суспільства. Успішність соціально-педагогічної профілактики залежить від соціальної політики, діяльності установ освіти, охорони здоров'я, роботи правоохоронних органів і працівників культури, засобів масової інформації тощо.

4.2. Особливості технології реабілітації у діяльності соціального педагога

Людина, яка потрапила у складну життєву ситуацію, не здатна самостійно відновити власну життєдіяльність. Для відновлення особистісних ресурсів клієнта або їх компенсацію застосовується інтегрована технологія — реабілітація.

Реабілітація — поняття з багатим і різноманітним змістом має різні загально визнані аспекти, у визначенні сутності яких фахівці опиралися на дослівне значення реабілітації — «відновлення» вихідного, а саме:

- юридична, що передбачає відновлення доброго імені і юридичних прав у силу скасування раніше визнаної винності;
- психологічна, яка припускає відновлення втрачених здібностей особистості як прояв її пластичності;
- соціальна, що націлює на відновлення втрачених соціальних функцій і зв'язків із середовищем життєзабезпечення, самообслуговування;
- професійна, яка спрямована на повернення особи до праці;
- медична, спрямована на відновлення порушених функцій організму і працездатності;
- педагогічна передбачає відновлення втрачених навичок виховання і навчання, самовиховання, самоосвіти, самовдосконалення.

Розглядають чотири основні варіанти поняття «реабілітація»: педагогічна реабілітація, медична реабілітація, психологічна реабілітація, соціальна реабілітація, а також безліч їхніх комбінацій і проміжних варіантів: психолого-педагогічна реабілітація, соціально-педагогічна реабілітація, медико-педагогічна реабілітація, психолого-медико-педагогічна реабілітація і т.п.

Об'єктами реабілітації виступають:

1. Соціально і педагогічно занедбані діти. Основними ознаками занедбаності можна вважати недоліки провідної діяльності, відхилення в поведінці, труднощі соціальної адаптації.
2. Неповнолітні правопорушники, дезадаптовані підлітки з відхиленнями в поведінці.

3. Діти-сироти, діти-інваліди, діти-хроніки, які часто хворіють, діти з обмеженими можливостями.

4. Обдаровані діти.

Комплексну реабілітацію проводять із людьми, яким засвідчили інвалідність і вони мають обмежені можливості. Облік роботи соціального педагога проводиться в журналі.

Додаток 12
до листа МОН України
від 27.08.2000 р. № 1/9-352

Журнал проведення корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи соціальним педагогом

(навчального закладу)

№ з/п	Прізвище, ім'я учня	Форма роботи		Тематика роботи	Методи роботи	Дата проведення
		Індив.	групова			

Примітка: невід'ємною частиною журналу є затверджені програми корекційно-відновлюваної роботи

Проблема *педагогічної реабілітації* актуальна на сучасному етапі у зв'язку із значною наявністю в загальноосвітніх закладах дітей з соматичними та психічними порушеннями, обумовленими комплексом несприятливих соціально-біологічних факторів, а також поширеним явищем шкільної дезадаптації.

Сутність педагогічної реабілітації полягає у створенні умов для відновлення природного потенціалу розвитку пізнавальних, фізичних, емоційних, духовно-моральних сил дитини.

Реабілітаційними завданнями, посилюючими для здійснення соціальному педагогові є відновлення:

- самоповаги і життєрадісності, віри у свої сили, почуття безпеки;
- адаптаційних здібностей;
- активності клієнта як суб'єкта своєї життєдіяльності;
- своєї соціальної значущості і на цій основі вибудовування соціально-значущих життєвих планів;
- зміцнення загально навчальних умінь і навичок, здатності до вольового зусилля;

— порушених зв'язків і відносин із середовищем існування, первинним колективом, родиною і середовищем неформального спілкування;

— втраченого здоров'я у процесі навчання і виховання, як одна з важливих основ педагогічної реабілітації.

Соціально-педагогічну реабілітацію спрямовують на відновлення соціального досвіду та встановлення соціальних зв'язків, норм поведінки, спілкування, емоційної стабільності, активного соціального життя, поновлення соціального статусу.

Основними напрямками реабілітаційної діяльності соціального педагога визначено:

- надання допомоги:
 - а) у відновленні статусу учня,
 - б) при переході від негативного ставлення до позитивного,
 - в) у створенні сприятливого, позитивного середовища;
- створення умов, при яких дитина повірила б у свої сили, здібності (надолуження прогалин);
- підвищення її власної активності;
- виховання в дітей соціальної відповідальності за свій успіх у житті, який можливий лише в результаті завзятої праці;
- створення умов для особистісного розвитку школярів і психічних перетворень, таких як довільність діяльності, рефлексія, внутрішній план дій і т.д.;
- виявлення закономірностей процесу засвоєння для кожної дитини;
- акцент на позитивні властивості і їхній розвиток після виявлення;
- вбудовування в навчальний процес різних видів естетотерапій (арт-, музико-, хорео-, казко-, пісочна, арома-, сміхо-, флоро-, трудо- і т.п.);
- добір способів у наданні допомоги дитині при виробленні витримки, систематичності в доведенні справи до кінця;
- добір способів відволікання дитини від небажаних і негативних інтересів і т.п.

Соціально-педагогічна діяльність, яка спрямовується на розробку реабілітаційної програми, виконує такі функції: 1) діагностичну (виявити відхилення); 2) прогностично-управлінську (проекувати кінцевий результат і управляти процесом реабілітації); 3) освітню (враховувати освітній рівень); 4) охоронно-захисну (гарантувати право на реабілітацію); 5) профілактичну (попередити можливі рецидиви); 6) посередницьку (налагоджувати необхідні зв'язки і контакти всіх зацікавлених осіб).

Якщо соціально-педагогічна діяльність спрямовується на відновлення втрачених резервів здоров'я, тоді її можна назвати реабілітаційно-оздоровчою або відновно-оздоровчою діяльністю.

Включення у соціально-педагогічну діяльність відновно-оздоровчого аспекту забезпечує кожному із суб'єктів освітньої діяльності творчу і соціальну активність, є одним зі шляхів подолання кризи здоров'я. Здійснення відновно-оздоровчої діяльності дозволяє забезпечити перехід від кількісного підходу в подоланні дитячій дезадаптації в освіті (зниження навантажень, зменшення обсягу навчальних програм і т.п.) до якісного рішення цієї проблеми — зняття дидактогенних розладів.

У структуру відновно-оздоровчої діяльності включають не тільки безпосередню роботу зі школярами, а й інші напрями діяльності:

- робота з батьками;
- взаємодія з іншими педагогами;
- взаємодія з іншими фахівцями, залученими в сферу розв'язання

взаємозалежних проблем освіти і здоров'я.

Медична реабілітація включає комплекс заходів, спрямованих на відновлення або компенсацію втрачених у результаті захворювання чи травми функцій органів, систем і всього організму в цілому. До неї включається відновлювальне і підтримуюче лікування, фізіотерапевтичні засоби, масаж, нетрадиційні методи лікування, голковколювання, мануальна терапія, фітотерапія, дієтотерапія, косметична хірургія, зубопротезування та ін.

Соціальна реабілітація — це комплекс заходів, спрямованих на розвиток навичок самообслуговування, пересування по квартирі, вулиці, орієнтації в просторі. Для цього необхідно придбати і навчити користуватися допоміжними технічними засобами: кріслом-коляскою, спеціальною сантехнікою, засобами особистої гігієни, засобами самообслуговування, засобами прийому їжі, тифлотехнікою, сурдотехнікою. Рекомендується виготовлення спеціального квартирного обладнання: поручні, підйомники для прийняття ванни, пандуси при вході, розширення дверних ніш та ін.

Професійна реабілітація — це комплекс заходів, спрямованих на повернення чи залучення інваліда до суспільно-виробничої, суспільно-корисної праці. Рекомендації — раціональне працевлаштування, яке дасть право бути конкурентноздатним на ринку праці. Важливим при цьому є трудові рекомендації, які включають:

- протипоказання до виконання роботи за попередньою професією;
- розтлумачення умов праці та необхідність зменшення обсягу виконання роботи, обмеження окремих посад і обов'язків та ін.;
- особливі вимоги до охорони праці і техніки безпеки (робота на висоті, з електрообладнанням та ін.);
- адаптацію робочого місця до особливостей патології інваліда;
- перелік професій і видів праці.

Реабілітаційні завдання у загальноосвітніх закладах виконують спеціалісти психологічної служби та інші суб'єкти педагогічного процесу. Відновлення соціально-психолого-педагогічного характеру піддається відповідними засобами.

Найважливішим засобом реабілітаційної педагогіки виступає спілкування. Під спілкуванням будемо розуміти вид спільної діяльності двох і більше суб'єктів, в процесі якого проходить діалог. Продуктом спілкування є якісно новий рівень свідомості кожного. Соціальний педагог повинен бути автентичним і уміти володіти технікою спілкування: проявляти цікавість, розуміти клієнта, вибирати дистанцію і стиль спілкування, адекватно добирати невербальні засоби (міміку, пантоміміку), одяг, висоту і тембр голосу. Адже достовірна буде лише та інформація, яка співпадає з невербальною. Зазвичай поява злого виразу обличчя, відсутнього або байдужого погляду, різких рухів, «закритої» постави соціального педагога переконує клієнта у відсутності доброзичливості. Саме тому, грамотно організоване спілкування є передумовою ефективної реабілітації.

Реабілітаційним засобом є унікальний прийом, який запропонував В.П.Кашенко — метод створення радісної атмосфери, культури здорового сміху. Сміх здійснює масаж головного мозку, посилює при цьому кровообіг та інтенсивно усуває втомлюваність. При цьому підвищується життєва енергія організму, яка так необхідна, щоб подолати складні взаємостосунки з оточуючим світом.

Естетична діяльність (естетотерапія), як засіб реабілітації, з метою підвищення емоційної сфери, широко використовується через різноманітні види художньої творчості: скульптура, малювання, танці, театр та ін. Додаткове використання музики сприяє створенню живого образу, підсилює естетичне переживання дитини в інших видах художньої творчості. Доцільно використовувати народний фольклор: вірші, пісні, скоромовки, загадки (фольктерapia) та ін.

Психотерапія — це надання допомоги особі чи групі осіб з метою урегулювання почуттів, думок, залежності та зняття психологічних симптомів, які викликають тривожність, дискомфорт. Психофізична гімнастика використовується з метою зміни стану свідомості. Одна із методик для проникнення в стан зміненої свідомості є медитація. Вона спрямована на приведення психіки людини в стан поглибленої зосередженості. Заняття медитацією приносить заспокоєність, ясність розуму, відновлює психічне і духовне середовище людини. Іншою методикою є гіпервентиляція, або метод холотропного дихання (пневмокатарсис). Даний метод дозволяє руйнувати чи суттєво змінювати психологічні установки людини. У деяких східних країнах — Китаї та Японії — медитацію використовують у загальноосвітніх установах, зокрема йоги і у-шу.

Простим і доступним методом педагогічної реабілітації в загально-освітніх школах є дихальні вправи. Виконуючи їх, можна створити умови для самовідновлення.

Поширеним засобом реабілітації є соціальна терапія, яка тісно пов'язується з психотерапією. Соціальна терапія проводиться в індивідуальній та груповій формах. Відомими методами соціальної терапії є трудова терапія, терапія самовиховання, соціотерапія, естетотерапія, епістолярна терапія, природотерапія.

У залежності від рівня реабілітаційної роботи застосовують найрізноманітніші методи соціально-педагогічної діяльності:

- на індивідуальному — це консультування, бесіди, соціальний патронаж, підтримка та допомога як у центрах соціальної реабілітації, так і за місцем проживання, самооцінка, переконання, заборона, обмеження, вказівка, переучування;

- на груповому — це тренінги, майстер-класи, обмін досвідом, участь у соціально-педагогічних проєктах, лекції, диспути, дискусії;

- на суспільному — масові акції (благочинні, екологічні, трудові тощо), масові рекреаційні заходи (свята, конкурси, мітинги), встановлення зв'язків із громадськістю через засоби масової інформації (телебачення, пресу, листівки, оголошення, запрошення тощо).

Показником реабілітаційної соціально-педагогічної діяльності є якісні показники морально-здорової особистості.

Реабілітаційна робота з дітьми і молоддю, які мають психосоматичні, нервово-психічні та функціональні відхилення, потребують комплексної реабілітації в умовах реабілітаційних служб. Реабілітаційні служби надають ефективну допомогу, якщо вони орієнтовані на певний об'єкт допомоги, який має чітко визначену реабілітаційну програму. *Реабілітаційна програма* — це система заходів, спрямована на розвиток можливостей дитини чи усієї сім'ї, яка розробляється разом з батьками і спеціалістами: лікарем, педагогом, психологом і соціальним педагогом, які організують і координують її.

Індивідуальна реабілітаційна програма складається спеціалістами медико-соціальної експертизи (МСЕ), до складу якої входять лікарі, спеціаліст із соціальної роботи, психолог, реабілітолог, медична сестра. Індивідуальна реабілітаційна програма — це організаційна форма реалізації заходів, призначених для досягнення максимальної реабілітації.

Індивідуальна програма реабілітації містить:

- паспортну частину;
- результати реабілітаційно-експертної діагностики;
- покази до застосування реабілітаційних заходів;
- реабілітаційно-експертний висновок;

- програму медичної реабілітації;
- програму професійної реабілітації;
- програму соціальної реабілітації;
- висновок про виконання індивідуальної програми

Програма включає комплекс заходів у соціально-побутовій, медико-фізіологічній, медико-психологічній, психолого-педагогічній та соціально-побутовій сферах, складається з таких етапів: 1) визначення вихідного реабілітаційного потенціалу; 2) розробка комплексної реабілітаційної програми; 3) реалізація та періодичне корегування.

Перший етап включає перевірку та збір інформації про рівень соціально-побутової реабілітації; оцінку потенційних можливостей розвитку соціально-побутових навичок; медичне обстеження для підготовки рекомендацій; виявлення гострих психологічних проблем; виявлення педагогічних проблем; визначення професійних інтересів та здібностей.

Другий етап включає розробку плану формування навичок самообслуговування, медично-психолого-педагогічної реабілітації, плану професійно-трудової підготовки.

Завершальний етап включає адаптацію до умов реабілітації; періодичне медичне обстеження та лікування; визначення показання для санаторно-курортного лікування; виявлення порушень в адаптації; індивідуальні психологічні консультації; організація особистісно зорієнтованого навчання і виховання.

Отже, реабілітаційна функція соціально-педагогічної діяльності — це комплексна взаємодія спеціалістів психологічної служби школи, педагогічного колективу закладу, яка спрямована на відновлення дитини в правах, статусі, здоров'ї, дієздатності, а також фахівців реабілітаційної служби системи освіти, яка забезпечує оптимальні можливості для розвитку, соціалізації та реабілітації дітей з обмеженими можливостями та відхиленнями у здоров'ї.

Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань

Із запропонованих варіантів виберіть один. Кожна правильна відповідь оцінюється двома балами.

Т. 4.1. Профілактика — це:

- а) вплив на соціального об'єкта з метою відновлення прав, соціального статусу, здоров'я для залучення його до життєдіяльності;
- б) вплив на соціального об'єкта з метою збереження його функціонального стану та попередження можливих негативних процесів у його життєдіяльності;

в) показник активного пристосування людини до нових для неї соціальних умов життєдіяльності.

Т. 4.2. Реабілітація — це:

а) вплив на соціального об'єкта з метою відновлення прав, соціального статусу, здоров'я для залучення його до життєдіяльності;

б) вплив на соціального об'єкта з метою збереження його функціонального стану та попередження можливих негативних процесів у його життєдіяльності;

в) показник активного пристосування людини до нових для неї соціальних умов життєдіяльності.

Т. 4.3. Адаптація — це:

а) вплив на соціального об'єкта з метою відновлення прав, соціального статусу, здоров'я для залучення його до життєдіяльності;

б) вплив на соціального об'єкта з метою збереження його функціонального стану та попередження можливих негативних процесів у його життєдіяльності;

в) показник активного пристосування людини до нових для неї соціальних умов життєдіяльності.

Т. 4.4. До яких факторів ризику девіантної поведінки належить: зниження життєвого рівня населення; майнове розшарування суспільства; безробіття; доступність алкоголю та тютюну:

а) соціально-економічних;

б) соціально-культурних;

в) соціально-педагогічних?

Т. 4.5. До яких факторів ризику девіантної поведінки належить: криза інституту сім'ї; зростання кількості конфліктів; проблеми пов'язані з навчанням, низький статус в учнівському колективі:

а) соціально-економічних;

б) соціально-культурних;

в) соціально-педагогічних?

Підсумкова оцінка

Низька — від 0 до 2 балів;

Задовільна — від 3 до 5 балів;

Добра — від 6 до 8 балів;

Висока — від 9 до 10 балів

Завдання для самостійної роботи

1. Обґрунтувати необхідність використання у соціально-педагогічній діяльності естетотерапії: природними засобами та зоотерапії.

2. Скласти індивідуальну реабілітаційну програму.

Література

1. Гордеева А.В. Реабилитационная педагогика. — М.: Парадигма, 2005. — 320 с.
2. Кащенко В.П. Педагогическая коррекция. — М.: Издательский центр «Академия», 1999. — 304 с.
3. Максимова Н.Ю. Воспитательная работа с социально-дезадаптированными школьниками. — К., 1997.
4. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. — М., 2001. — 480 с.
5. Социальная работа / Под ред. В.И. Курбатова. — Ростов н/Д, 1999.
6. Соціальна педагогіка / За заг. ред. А.Й. Капської. — К., Центр навчальної літератури, 2003. — 256 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Максимова Н.Ю., Толстоухова С.В. Соціально-психологічний аспект профілактики адитивної поведінки підлітків та молоді. — К., 2000. — 200 с.
2. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. — К.: ІЗМН, 1996.
3. Основы социальной работы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений / Под ред. Н.Ф.Басова. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 288 с.
4. Федій О.А. Естетотерапія. Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 256с.

ТЕМА 5.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ДЕВІАНТНИМИ ДІТЬМИ

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ

- норма і відхилення від норми в соціальній педагогіці;
- характеристика девіації;
- соціально-педагогічна робота з девіантними дітьми

5.1. Норма і відхилення від норми в соціальній педагогіці

Людина народжується з притаманними їй природними задатками, формується як особистість у системі суспільних взаємовідносин. У процесі розвитку людина вступає у різноманітні види діяльності, набуває відповідного досвіду, тобто соціалізується. У словниках для со-

ціальних педагогів під редакцією Зверевої І.Д., Капської А.Й., Пінчук І.М., Толстоухової С.В. визначено, що соціалізація — це процес входження людини у суспільство разом із її соціальними зв'язками та інтеграцією в різні типи спільнот, внаслідок чого відбувається становлення соціального індивіда; процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків та відносин. При цьому людина вносить у середовище щось своє і таким чином впливає на нього, змінюючи його, і в той же час, середовище впливає на людину, пред'являючи їй свої вимоги. Ставлення оточуючого середовища до людини визначається тим, наскільки її поведінка відповідає встановленим нормам.

Поняття «норма» і «відхилення від норми» широко використовується в медицині, психології, педагогіці, соціології, фізиці та інших науках. Актуальним це поняття є завжди і для соціальної педагогіки. *Норма* — це сукупність вимог, що пред'являє соціальна спільнота до своїх членів з метою здійснення діяльності (поведінки) установленого зразка.

Норма передбачає таку взаємодію людини з соціальним середовищем, яка адекватно відповідає потребам і можливостям її розвитку та соціалізації. Це модель прийняття людиною поведінки, яка створюється суспільством для самозбереження.

Норми можна умовно розділити на дві групи: — універсальні, тобто такі, які стосуються всіх людей у суспільстві (Конституція, Конвенція про права людини та ін.); — часткові, які регулюють певну сферу професійної діяльності (Етичний кодекс соціального педагога, посадові обов'язки фахівця та ін.). За іншою класифікацією існують правові, моральні, політичні, релігійні та інші норми.

Соціальна норма розглядається як чинник виховання, в процесі якого відбувається входження в соціальне середовище, засвоєння соціальних норм та цінностей, соціальних ролей і соціального досвіду.

За твердженням польського соціолога Я.Щепанського нормальна особистість та, яка адаптувалася у соціумі і веде себе в межах встановлених соціальних норм.

Зокрема ознаками морально здорової дитини є:

- інтерес до зовнішнього світу, наявність сенсу життя, певної життєвої філософії;
- наявність ієрархії цінностей (чесність, віра в бога);
- адекватність реакцій на мінливі обставини;
- збалансованість основних нервових процесів (гальмівного і збуджувального);
- здатність до встановлення духовного контакту з оточуючими;
- відповідність поведінки до норм та правил встановлених у суспільстві;

— здатність до гумору та інші.

Кожне суспільство зацікавлене в тому, щоб людина успішно соціалізувалася, зокрема оволодівала ролями жінки і чоловіка, створила сім'ю, отримала освіту і професію, була здоровою, стала законослухняним громадянином держави. Тобто була *об'єктом* соціалізації.

Людина стає повноцінним членом суспільства лише тоді, коли вона активно засвоює соціальні норми і культурні цінності, проявляє активність, задовільняє свій інтерес і потреби, саморозвивається і самореалізується у суспільстві. Тобто є *суб'єктом* соціалізації.

Однак, якщо людина позбавлена можливості задовільняти свої потреби в достатній кількості і досить довгий час у неї виникає стан, який носить назву депривація. *Депривація* (з лат. — втрата, позбавлення чого-небудь) — це суспільне і психологічне явище, яке можна розглядати з позицій втрати, позбавлення чого-небудь. Таке визначення стану людини дали чеські дослідники Зденек Матейчик і Йозеф Лангмайер.

Англійський психолог Дональд Хебб дав більш лаконічне визначення депривації: це стан, пов'язаний з біологічно повноцінним, але психологічно недостатнім середовищем.

Існує три види депривації: *емоційна* (тривала або постійна відсутність чуйності, людського і материнського тепла, розуміння — сімейна депривація), *сенсорна* (позбавлення одного або декілька видів сенсорної інформації — зорова, слухова депривація), *соціальна* (позбавлення або недостатність побутових умов, відсутність людського спілкування, ізоляція від людей).

Багато авторів прирівнюють поняття емоційної депривації до терміну «відсутність материнської турботи». Однак останній термін носить більш загальний характер і, як правило, містить у собі поняття соціальної депривації, тобто результат недостатніх соціальних впливів: бездоглядності, блукання, ізоляції від людей і ін..

Найчастіше різні види депривації переплітаються. Наприклад, дитина виховується в дитячій установі: вона позбавлена не тільки материнського тепла, але і повноцінної турботи з боку обслуговуючого персоналу. Крім цього, вона одержує також мало соціальної інформації, у неї недостатній запас знань і ін., — усе це може створити складний комплекс відхилень.

Однак не слід думати, що тривалі емоційні та інші позбавлення обов'язково приводять до порушення психіки. Це залежить від ступеня виразності і тривалості дії цього фактора, від природних властивостей організму і багатьох інших причин. У більшості дітей, що знаходилися в умовах депривації, не буває тривалих розладів. Мільйони людей виховувалися в дитячих садках, були безпритульними, перенес-

ли безліч психічних травм, але в них не було і немає ніяких наслідків цих нещасть. Лише в дуже незначного числа людей реєструються ті або інші відхилення. Усе це говорить про те, що однією тільки дією фактору депривації не можна пояснити походження відхилень — вони появляються при поєднанні зовнішніх впливів і біологічної схильності. Але нерідко процес соціалізації ускладнюється, проходить в різних умовах, які негативно впливають на людину. Вона відчуває внутрішній дискомфорт, конфлікт між «Я» і суспільством, що заважає самореалізації і самоствердженню. Тобто людина стає *жертвою* соціалізації.

Людина, яка стала жертвою депривації називається депривантом.

У соціальному розумінні депривація — це наслідок *бідності*, яка передбачає відсутність матеріально-побутових благ. Жертвами такої депривації є ті, хто одержує значно менше благ, ніж більшість населення. Депривантом можна вважати людину, якщо вона опиняється у важкому становищі принаймні за чотирма позиціями із шести: робота, наявність житла, матеріальні умови, спосіб життя, стан здоров'я. Якщо ж особистість уражена за двома-трьома позиціями, її можна віднести до категорії клієнтів, які перебувають під загрозою депривації.

На сенсорному рівні — це депривація людини в умовах повної ізоляції або часткового обмеження життєвих умов (інваліди, які мають обмеження в пересуванні і соціальних контактах, певна група пенсіонерів; жінки-домогосподарки, безробітні та ін.)

Види жертв несприятливих умов соціалізації представлені різними категоріями людей. Їх умов умовна можна розділити на три типи:

1. Реальні — це інваліди, які з тих чи інших причин втратили працездатність, люди з психосоматичними відхиленнями і дефектами.

2. Потенційні, але дуже реальні — це люди, схильні до психічних станів; мігранти; діти, які народилися і живуть в сім'ях з низьким освітнім, економічним і моральним рівнем.

3. Латентні — це високообдаровані люди.

Проблеми соціально-педагогічної підтримки різних категорій людей, які стали жертвою соціалізації вивчає віктимологія. Віктимологія (від лат. *viktima* — жертва) — це соціально-педагогічна галузь знань, яка розвивається на стику педагогіки, психології, кримінології, соціології та вивчає різні категорії людей, які стали жертвами несприятливих умов соціалізації. Існують об'єктивні та суб'єктивні фактори перетворення людини в жертву.

Об'єктивними факторами виступають природнокліматичні, екологічні умови, суспільство і держава, в якому проживають люди у даний період (економічний, політичний устрій країни), інфраструктура району проживання та віддаленість його від центру, благополуччя сім'ї.

Суб'єктивні або індивідуальні фактори — це біологічні фактори. На кожному етапі соціалізації виділяються, як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори віктимізації. Віктимізація — це процес і результат перетворення людини або групи людей в один із типів жертв несприятливих умов соціалізації. Поняття віктимності характеризує схильність людини стати жертвою тих чи інших обставин.

Однак, чи стане людина конкретною жертвою соціалізації залежить і від об'єктивних, і від індивідуальних причин.

Кожному віковому періоду притаманні новоутворення, які при несприятливих умовах спричиняють відхилення в поведінці. У силу анатомо-фізіологічних особливостей перехідний період характеризується нерівномірністю фізичного розвитку, тимчасовими психологічними відхиленнями, а один із механізмів соціалізації дитини — ідентифікація ще недостатньо сформований.

Змінюється емоційно-вольова сфера дитини, що підсилює невміння контролювати власну поведінку, дотримуватися норм встановлених в суспільстві. Таке явище у науці називається *девіацією*.

На поведінку в соціумі впливають і особистісні реакції на важкі життєві ситуації. У дітей молодшого і середнього шкільного віку часто спостерігаються реакції:

1) протесту і опозиції (активного протесту — неслухняність, брутальність, агресивна поведінка, прагнення роботи все назло; пасивного протесту — інфантильна поведінка, псевдовтрата навички охайності, втечі із школи чи з дому, автоагресивна поведінка);

2) відмови (від їжі, спілкування з оточуючими);

3) імітації (лихослів'я, алкоголізм, паління, носіння певного одягу, зачісок);

4) тривожність і невпевненість.

Для підлітків більш характерні реакції:

1) емансипації (перебільшення прагнення до самостійності, рятування від контролю батьків, вчителів);

2) групування з однолітками — утворення неформальних груп про-соціального (активно підтримують і захищають існуючі в суспільстві ідеали) і антисоціального (активно виступають проти пануючих у суспільстві ідеалів) типу;

3) захоплення, хобі-реакції (надмірне перебільшення захоплення чим-небудь);

4) реакції зумовлені сексуальним потягом (онанізм, раннє статеве життя тощо).

Відхилення від норми можуть носити як позитивний, так і негативний характер. До позитивних відхилень належить обдарованість, яка

є відхиленням у розумовому розвитку дитини чи дорослого, проявляється через творчість. Такі негативні відхилення в поведінці, як злочинність, алкоголізм, наркоманія та ін. впливають на розвиток, становлення людини у суспільстві і на суспільство в цілому.

Умовно всі відхилення від норми можна розділити на чотири групи: фізичні, психічні, педагогічні та соціальні.

Фізичні відхилення від норми пов'язуються із здоров'ям людини і визначаються медичними показниками: антропометричні відхилення, відхилення пов'язані із втратою здоров'я (хвороби, які тимчасово обмежують життєдіяльність; хвороби, які обмежують виконувати якусь роботу в процесі життєдіяльності; хвороби, які приводять до недієздатності людини)

До відхилень у фізичному розвитку належать хвороби, порушення зору, слуху, опорно-рухового апарату.

Міжнародна організація інвалідів розробила соціальну модель інвалідності, визначила поняття «порушення», «інвалідність». Порушення — це функціональне обмеження інвалідів, що спричинене фізичними, інтелектуальними чи сенсорними вадами. Інвалідність — втрата або обмеження можливості вести нормальне життя у суспільстві щодо реалізації рівних прав внаслідок фізичних чи соціальних бар'єрів. Вважається, що термін «порушення» більш точний, ніж «вада» і «розлад», тому що вміщує не тільки розлади і дефекти, а й інші аномалії — втрату органа, кінцівки, частини тіла.

Під соціальним відхиленням розуміється така вада інваліда, яка впливає із порушення чи обмеження життєдіяльності, через що людина не може виконувати в повному обсязі звичну для неї роль у житті.

Психічні відхилення від норми пов'язуються з розумовим розвитком дитини, його психічним недоліком. До цієї групи відхилень належать затримка психічного розвитку (ЗПР); розумова відсталість (олігофренія); порушення мови (заїкуватість, дефекти вимови, читання і письма); порушення емоційно-вольової сфери (аутизм, суїцид); обдаровані діти.

У науковій літературі до дітей з вадами фізичного та розумового розвитку, хронічно хворих дітей та дітей з патологічними станами використовують терміни: «аномальні», «неповноцінні», «з особливими потребами», «із труднощами у навчанні», «з обмеженими розумовими і фізичними можливостями», «з обмеженими психофізичними можливостями» та ін. Така неоднозначність у дефініціях характеризує різні підходи до вирішення їх проблем.

Педагогічні відхилення — порушення стандартів отримання освіти. До цієї групи належать діти, які не отримали навчання і виховання ві-

дповідно віку (педагогічно занедбані); діти, які не отримали середньої загальної освіти; молодь, яка не отримала професійної освіти.

Соціальні відхилення пов'язуються із впливом макро-, мікро соціуму на процес розвитку, становлення особистості, її соціалізацію. При цьому чинниками розвитку відхилень є патології суспільства (алкоголізм, токсикоманія, наркоманія, проституція, втрата сім'ї та житла). Типовими жертвами соціальної неупорядкованості є бродяги, дармоїди, бомжі, алкоголіки, наркомани, сироти, безхатченки, кримінально карні особи та ін.

У цих випадках поведінка дитини не відповідає нормам і правилам, які прийняті суспільством.

Отже, у соціально-педагогічній діяльності поняття «норми» і «відхилення від норми» дозволяє виділити «ідеальну точку» відліку, відносно якої уточнюються причини, які викликають ті або інші відхилення, встановити, як вони впливають на процес соціалізації дитини, і на основі цього проектувати практичну соціально-педагогічну діяльність.

5.2. Характеристика девіацій

Девіація (від лат. *deviation* — відхилення) — це система дій і вчинків людини, соціальних груп, що суперечить соціальним нормам або визнаним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки. Сутністю девіантної поведінки є те, що людина не дотримується вимог соціальної норми в тій чи іншій ситуації, у неї зовнішні вимоги (санкції, норми) не сформувалися у потреби і звички.

Виникнення девіації можуть спричинити різні фактори:

1) біологічні:

— генетичні відхилення, які передаються через спадковість (порушення розумового розвитку, слуху, зору);

— психофізіологічні, пов'язані з впливом на організм людини техногенних катастроф (атомної та хімічної енергії, землетрусів);

— фізіологічні — недоліки в конституційно-соматичній будові організму (дефекти мови, непривабливості);

2) психологічні, які включають наявність психопатології та акцентуації окремих якостей характеру;

3) соціально-педагогічні, викликані дефектами шкільного, сімейного і громадського виховання;

4) економічні, пов'язані з соціально-економічною кризою;

5) морально-естетичні, викликані соціально-культурними змінами у суспільстві, переорієнтацією цінностей.

У залежності від типу порушення норм, девіантну поведінку можна класифікувати за такими ознаками:

— за злочином (карне, адміністративне) і аморальними учинками (п'янство, проституція);

— за рівнем або масштабом відхилення (індивідуальні або масові);

— за орієнтацією відхилень на зовнішнє середовище (сімейні чвари, насильницькі злочини та ін.) або на самого себе (суїциди, алкоголізм та ін.);

— за належністю до тієї чи іншої соціальної групи, статево-віковими особливостями.

Девіація включає в себе делінквентну, девіантну і кримінальну поведінку.

Найпростішим типом девіації є **делінквентна поведінка**, яка характеризується психологічною схильністю до асоціальних вчинків, які не ведуть до кримінальної відповідальності. Тобто діти скоюють дрібні вчинки, які ґрунтуються на стереотипних діях. Здебільшого — це агресивні насильства вдома і в класі; утечі з дому, вимагання, таткування, носіння сережок, блукання.

Утечі з дому для сучасних дітей — це реакція на неблагополучне середовище виховання із-за педагогічної некомпетентності батьків, підвищеної комунікативності дітей, впливу товаришів. Діти покидають дім через неправильно вибраний батьками стиль спілкування, емоційну депривацію, за компанію з товаришем.

Насильство у сім'ї — примусовий контроль одного члена сім'ї над іншими, реальна дія або погроза фізичної, психічної, економічної, сексуальної образи та застосування насильства. Найчастіше від сімейного насильства страждають жінки і діти, воно носить комбінований характер і негативно впливає на психічне та фізичне здоров'я. Результатом соціалізації дитини у такій сім'ї є виникає почуття провини, депресії, безпорадність, перебування у стані постійного стресу, фобії, зухвала поведінка неслухняність, втечі з дому.

Конформна поведінка. Конформність — це риса характеру, свідоме прийняття індивідом поглядів, цінностей або норм поведінки певної соціальної групи під тиском зовнішніх обставин та всупереч власним переживанням. Людина — конформіст або жертва соціалізації повністю адаптувалася до середовища, але не здатна протистояти йому. При цьому людина прилаштовує свою поведінку під чужі еталони (негативні чи позитивні для суспільства).

Унаслідок різних стилів конформності можуть сформуватись різні стосунки і стати очевидними певні функціональні або ж дисфункціональні ролі: «ініціатора», «спостерігача», «блазня», «цапа-відбувайла», «блокіратора» та ін.

Дидактогенна поведінка — це поведінка учня, викликана порушенням педагогічного такту з боку вихователя, вчителя, тренера. Дидактогенія виражається страхом (школофобія), пригніченим станом, що негативно відбивається на навчально-пізнавальній діяльності учня, здоров'ї, поведінці.

Татуювання — це мистецтво прикрашати своє тіло за допомогою «вічного малюнку» (пікети). Татуювання зародилося ще в первісному суспільстві. Жінки прикрашали себе тату, щоб захиститися від замовлянь, а чоловіки — щоб показати фізичну силу, мужність. Крім того, татуюванням таврували рабів, злодіїв, злочинців. Воно було знаком племені, вказувало на соціальний статус.

Сучасне татуювання можна розділити на дві категорії. До першої групи належать кримінальні символи і знаки відмінності (військові, морські). Друга категорія — це тату-прикраси, для яких використовують декоративні, любовні, патріотичні, сексуальні, релігійні зображення. Дуже часто символіка носить антихристиянський характер або окультний: перевертні, хрести, вампіри, демони, черепи тощо.

Найбільш схильні роботи собі татуювання молодь, люди мистецтва, ув'язнені. Одні — з метою виділитися з юрби, самовираження, інші — як ритуал, а представники різних молодіжних субкультур (готи, панки, гомосексуалісти, трансвестити) — як особливий зовнішній знак. Часто татуювання роблять не задумуючись про наслідки. Нанесення тату — процес болючий і небезпечний для здоров'я, тату лишається на тілі на все життя і вивести його безслідно практично неможливо.

Пірсинг як і тату — назавжди. Дірочки для сережок у мочці вуха — це прекрасно, але пірсинг у носі, язика, пупку, сосках та інших інтимних місцях може бути шкідливим для здоров'я, особливо, якщо проведене без дотримання санітарно-гігієнічних вимог.

При несприятливих умовах соціалізації дитини проходить перехід від делінквентної до **девіантної поведінки**. Девіанта поведінка — відхилення пов'язане з порушенням поведінки відповідно до віку, соціальних норм і правил, характерних для мікросоціуму. Цей тип девіації можна скоріше назвати антисоціальним. Проявом девіантної поведінки є ситуаційно обумовлені поведінкові реакції: викрадення автомобілів з метою отримати матеріальної допомоги; п'янство і наркотизація — адиктивна поведінка.

Адиктивна поведінка є наслідком прагнення втечі від дійсності шляхом штучної зміни свого стану засобами алкоголю, наркотиків чи певних видів діяльності. Поняття використовується для визначення опису поведінки того, хто вживає токсичні речовини і алкоголь на тому етапі, коли ще не сформована фізична залежність. У дітей до адик-

тивної поведінки приводить емоційне напруження, пов'язане з батьківською депривацією. Бажання ввійти в адиктивну поведінку спостерігається у людей, які втрачають ідеали у житті, життєві цінності та ціннісні орієнтації, сім'ю, близьких, розчаровуються у професії тощо.

Процес вживання деяких речовин або постійна фіксація уваги на деяких видах діяльності супроводжується розвитком інтенсивних емоцій, змінює психічний стан, який починає керувати людиною, робить її безпорадною, породжує кількісні зміни, приводить до залежності.

Галагузова М.А., Тетерський С.В, Максимова Н.Ю. та ін. подають різну класифікацію речовин, які викликають залежність і сприяють відхиленню у поведінці, порушенню функціонування систем і органів людини, а довготривале їх вживання приводить до деградації особистості. У загальному вигляді усі речовини можна представити як наркотичну субкультуру через шість видів наркотичних речовин:

1. Анальгетики (морфін, кодеїн, опійний мак, героїн та ін.), які використовуються в медицині як знеболюючі засоби, впливаючи на центральну нервову систему.

2. Депресанти — лікарські засоби, які використовуються в медицині як снодійні, заспокійливі, а при немедичному використанні викликають стан сп'яніння. До них належать алкоголь, барбітурати, транквілізатори.

3. Стимулятори (нікотин, кофеїн, кокаїн, амфетомін та ін.) збуджують центральну нервову систему, викликають підвищення розумової та фізичної активності, відчуття бадьорості, впевненості в собі.

4. Галюциногени — синтетичні засоби ЛСД (дієтиламід лізергована кислота), мескалін (виробляють з бутонів кактуса), псилоцибін (отримують з грибів), буфотеїн (отримують з отрути жаб) та ін. — змінюють емоційний стан людини. У медицині не застосовуються.

5. Психоделітики, отримують із коноплі, гашишу, маріхуани, анаші. У медицині не застосовуються.

6. Інгалінти — інгаляційні засоби для наркозу — закис азоту, ефір, хлороформ.

Враховуючи те, що залежність формується від вживання речовин, вчені пропонують розглядати такі види наркоманії:

- 1) нікотиноманія;
- 2) куріння індійської коноплі (гашиш, маріхуана, план)
- 3) алкоголізм;
- 4) токсикоманія;
- 5) наркоманія.

Існують такі форми введення наркотиків: — паління (гашиш, опій); — жування, поїдання і питво деяких препаратів гашишу, маку; — вди-

хання, закапування в ніс або в око; — введення у вену рук, ніг, статевих органів, під язик.

Куріння — це небезпечна хвороба, яка приводить до руйнування здоров'я. До певного часу нікотин діє на організм непомітно, приховано. Причин поширення куріння серед школярів є багато, зокрема негативний приклад батьків, реклама цигарок, перегляд кінофільмів, невміння організовувати дозвілля, займатися корисними справами.

П'янство і алкоголізм. Особливістю даної патології суспільного життя є те, що п'янство і алкоголізм взаємопов'язане з іншими відхиленнями: соціальним паразитизмом, аморальною поведінкою, правопорушеннями. Під *п'янством* розуміють систематичне та надмірне вживання алкоголю, яке приводить до втрати здоров'я і контролю над собою і є початковою стадією алкоголізму. У медичній практиці *алкоголізм* — це хронічне захворювання, яке характеризується нездоланим потягом до спиртних напоїв. З соціальної позиції *алкоголізм* — це форма девіантної поведінки, яка характеризується патологічним потягом до спиртного і подальшою деградацією особистості.

Причинами вживання спиртних напоїв є: неблагополуччя в сім'ї, як необхідний атрибут проведення дозвілля, як компенсація психічних розладів, як засіб зняття напруги і самовираження.

Наслідки п'янства і алкоголізму можна умовно розділити на чотири групи:

- соціально-економічні: зниження продуктивності праці, збільшення виробничого травматизму, передчасне закінчення навчання, втрати коштів на алкогольне відзначення подій тощо;

- соціально-психологічні: порушення сімейного благополуччя, розрив сімейних і професійних стосунків, конфліктність у соціумі тощо;

- кримінальні: хуліганство, крадіжки, вбивства, створення ситуацій, які сприяють криміналізації та ін;

- фізичні: порушення функціонування органів і систем, вади в здоров'ї і вплив на здоров'я майбутнього покоління.

Найактуальнішими проблемами алкоголізму є:

- жіночий алкоголізм (зростання кількості жінок, хворих на алкоголізм; відносна швидкість, порівняно з чоловіками, темпів зростання алкогольної залежності й великі труднощі, пов'язані з лікуванням; причини жіночого алкоголізму: самотність, особиста непорядкованість, схильність до імітації та індукції, прийняття чоловічих форм поведінки, клімактеричні розлади, сексуальні дисгармонії);

- дитячий і підлітковий алкоголізм, перші ознаки якого з'являються до 18 років (злякисність плинину, що означає швидке прогресування основних симптомів, розвиток загального пияцтва, похмілля ве-

ликими дозами алкоголю, низька ефективність лікування, розпад соціальних і сімейних зв'язків, виникнення психозу; чинники, що сприяють алкоголізації: алкогольне оточення й пов'язані з ним стійкі алкогольні традиції; хитливі та епілептоїдні типи акцентуацій і психопатій як характерологічні особливості; властива віку схильність до імітації й об'єднання з однолітками, коли неформальна група стає головним регулятором поведінки; природженість алкогольних синдромів, коли немовлята відчують фізіологічну залежність від алкоголю в результаті вживання матір'ю спиртних напоїв під час вагітності);

— алкоголізм людей похилого віку, що виникає на основі відчуття своєї неповноцінності та непотрібності, розпаду сім'ї через смерть чоловіка (дружини), послаблення здоров'я, погіршення матеріального стану, зміни місця проживання, посилення ізоляції від дітей;

— сімейний алкоголізм, що є причиною сильних внутрішніх конфліктів у сім'ях, їх деградації й розпаду (проблема розлучень; погіршення харчування, що позначається на здоров'ї, передусім, дитини; явище співзалежності типу міжособистісних стосунків, коли все життя сім'ї зосереджене на алкоголі та стає згодом способом життя сім'ї; атмосфера непередбачуваності та двоїстих комунікацій, коли діти відчують постійне почуття провини і приймають на себе неадекватну відповідальність за долю сім'ї; високий рівень насильства як між старшими членами сім'ї, так і між дітьми і стосовно них).

Наркоманія і токсикоманія. Наркоманія — пристрасть до речовин, які викликають ейфорію. Наркотик — засіб рослинного або синтетичного походження, який впливає на фізичний стан і психіку людини. Наркотики за силою наркотичної дії, інтенсивністю потягу не можна прирівнювати до алкоголю. Алкоголік, усвідомивши шкоду випивки на організм, здатний самостійно кинути пити, але випадків самостійно припинити вживання наркотиків практично неможливо. Є певні закономірності цієї пристрасті. До наркотичного звикання схильні всі люди, але у кожного воно проходить по-різному. Під наркоманією розуміють застосування наркотиків або прирівняних до них засобів без медичних показань, в наслідок чого проходить зміна життєвих стереотипів, фізичні і психічні розлади здоров'я.

Проблеми пов'язані з наркоманією:

- соціальна пасивність, поступова втрата трудових і сімейних функцій;
- зниження інтелектуального рівня;
- емоційна глухота, моральна і соціальна деградація.

Токсикоманія. Розрізняють токсикоманію двох видів: 1) токсикоманія, пов'язана із зловживанням стимуляторів; 2) токсикоманія, пов'язана з вдиханням летючих ароматичних речовин.

Зловживання стимуляторів, які не належать до наркотиків (кава, чай), гостре отруєння якими викликає уявну бадьорість, приплив сили, потяг до праці, ясність розуму.

При постійному вживанні стимуляторів виникає звикання і тому організм потребує збільшення дози, а припинення приводить до непрацездатності, з'являються втома, в'ялість, знижується настрій, виникають суїцидальні думки.

Небезпека токсикоманії полягає в тому, що в результаті інтоксикації (отруєння) парами летючих хімічних речовин (парів клею, бензину, побутових аерозолів, речовин для розведення фарби та ін.) приводить до серцевої недостатності, центральної нервової системи. Частіше всього токсикоманія виникає у бездоглядних, безпритульних дітей. Систематична інтоксикація викликає порушення поведінки, аутоагресивні дії.

Агресивна поведінка. Агресія (астенічна реакція) може бути спрямована проти інших, проти себе, агресія як забуття, як примітивна поведінка. «Агресія» — це стан, який включає залякування, бажання напасти, ворожість, жорстокість, вандалізм, грубість, задирикуватість, роздратованість. *Аутоагресія* тобто замах на цілісність свого організму, скоюється в стані афекту.

Суїцидальна поведінка — це девіантна поведінка, яка пов'язана з навмисним позбавленням себе життя (*самовбивство*). У вузькому медико-правовому сенсі — це вид насильницької смерті з указанням її причини. У широкому розумінні суїцид — це вид самознищуючої поведінки, до якої належить п'янство, куріння, вживання наркотиків, об'їдання, альпінізм, мотогонки та ін.

Можна виділити три типи суїцидальної поведінки: демонстративна, афективна і справжня.

Демонстративний тип характеризується намаганням показати реальність суїцидних намірів, звернути на себе увагу, поспівчувати. Такі спроби здійснюються відкрито, артистично, але, нерідко в силу випадковості, можуть закінчитися трагічно. Афективний тип виражається здійсненням суїциду в стані піднесених емоцій. У даному випадку завжди присутня демонстративність. Справжня суїцидальна поведінка завжди обдумана і спланована, підкріплена бажанням покірчити з собою. Усі приготування проводяться приховано.

Самовбивство підлітків — це спосіб впливу на інших людей: демонстрування кохання, виклик допомоги, звільнення від депресії, сімейного конфлікту тощо. Піднімаючи на себе руку, дитина використовує останній аргумент у конфлікті з дорослими, бажає вмерти у нестерпній для неї ситуації, а в дійсності бажає жити. Дослідники суїцидальної поведінки

нки вважають, що у діях дітей немає розрахунку і спроби шантажу, але є найважливіша річ: нехай хоч смерть переконає батьків, тоді закінчатимуться усі непорозуміння і вони знову заживуть в спокої та згоді.

На суїцидальну поведінку впливає сезонна закономірність: максимум самовбивств відбувається у весняно-літній сезон (березень-липень); мінімум — в осінньо-зимовий (вересень-грудень).

Незадоволення життєвих потреб дитини, зокрема позитивної оцінки дорослих, викликає негативні переживання, штовхає на пошук виходу із травмуючої ситуації. Ускладнюється вихід із складної життєвої ситуації відхиленнями в психічній діяльності у дітей, у яких яскраво виражені акцентуації характеру — емансипація, угруповання, захоплення, сексуальний потяг. Ці відхилення бувають тимчасовими, зумовленими органічними змінами підліткового віку, або ситуацією, яка зачіпає найуразливіше місце такого типу акцентуації.

Психічні розлади, пов'язані з психопатологією, внаслідок чого проявляється вразливість до психогенних впливів. Реакція при цьому носить астеничний, шизоїдний, параноїдальний характер, так як вражається самосвідомість і емоційна сфера. З'являються особистісні розлади: синдром відчуження, деперсоналізація, роздвоєння особистості, дереалізація, апатії, депресії, скутість.

Фанатик або той, хто з винятковою наполегливістю присвячує служінню одній ідеї, справі, не залишаючи місця для інших інтересів. Особливу групу складають фанати почуттів, це ті, хто стає членом релігійних сект.

Найхарактерними особливостями епілептоїдної групи є: надмірна дратівливість, що переростає в нестерпну лютість; перепади в настрої та моральні дефекти. Прояви гніву провокують насильницькі дії, скандали. Вони вимагають від сторонніх (членів сім'ї) покірності, підкорення, не залишають без покарання найменшу провину, нестриманість у гніві робить їх хоробрими, агресивно жорстокими, морально неповноцінними.

Група істеричних осіб характеризується емоційним капризним життям. Перебіг подій супроводжується злопам'ятністю, помстою. Вони брехуни, розповідають про свої пригоди, яких ніколи не було. Такими є аферисти, шарлатани, шулери, які обманюють так майстерно, що викликають захоплення.

Важливе значення мають межові зони між нормою і відхиленням, внаслідок чого неможливо провести чітку межу між природним проявом характеру і його відхиленням.

Оскільки домінуючим видом діяльності у дітей є навчальна діяльність, тому найбільш характерними розладами даного віку є *шкільні неврози і школофобія*.

Проституція — це форма девіантної поведінки, яка проявляється в безладних, знеособлених, позашлюбних статевих стосунках, здійснених за плату. Проституція — це поведінка особи, яка вступає у статевий зв'язок за відповідну плату, веде безладне статеве життя. Розрізняють чоловічу (жиголо) і жіночу (повія) проституцію; дорослу і дитячу проституцію. Найбільш вивченою є жіноча проституція. При цьому суб'єкт (жінка, чоловік, дитина) стає товаром, а її тіло — об'єктом купівлі-продажу.

Особливо турбує дитяча проституція. Дитяча проституція — це форма девіантної поведінки дітей, які вступають у статеві зв'язки до 18 років. У Конвенції ООН про права дитини (ст.34) зазначається, що держава зобов'язується захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації.

Прийчини виникнення проституції можна розділити на три групи.

1. Генетичні (вплив спадкових факторів).
2. Психологічні — теорії залежності, мотивації (потреба в грошах, самовираженні), закладання в дитячому віці такого способу життя.
3. Соціальні — неблагополучні сім'ї; сімейна депривація; сексуальна активність; недостатність інформації; безконтрольність зі сторони батьків і школи та ін.

Існує різна типологія проституції:

- 1) проститутки, які живуть самостійно в квартирі;
- 2) проститутки, які живуть за плату «господаря»;
- 3) вуличні проститутки. Серед сучасних вуличних повій можна виділити такі групи: елітарні, центрові, валютні, шарові (мають високий освітній рівень, постійних клієнтів і віддають себе за високу плату); разові (зовнішньо привабливі, обслуговують клієнтів на замовлення); сімейні (молоді люди, які мають сутенера); плечові або ті, які їздять з водіями трейлерів (працюють на заправках, придорожніх кафе); трасові або автомобільні; вокзальні; неповнолітні.

Соціальна небезпечність проституції полягає у створенні основи для злочинності та правопорушень. Тобто проституція — це один із механізмів перетворення аморальної поведінки у злочинну.

Злочин — протиправне, суспільно небезпечне діяння, що класифікується за певними нормами кримінально-процесуального права (згвалтування, нанесення значних тілесних ушкоджень тощо). *Злочинність* — це форма девіантної поведінки, яка досягає найвищого рівня небезпеки, що визначається карним законом.

Кримінальна поведінка — протиправний вчинок, який карається кримінальним законом.

Отже, в категорію дітей, які мають відхилення від встановлених норм, входять діти, які знаходяться у важкій життєвій ситуації або

мають проблеми у житті. Безпалько О.В., Зверєва І.Д., Лактіонава Г.М., Харченко С.Я., Шакурова М.В. пропонують узагальнену класифікацію проблем:

1. Проблеми пов'язані із збереженням психічного здоров'я дітей, розвитком особистості, самовизначенням, порушенням прав дитини і насильством у сім'ї — психологічна дезадаптація, тривожність, страх, безпритульність дітей, алкоголізм і наркоманія батьків, сирітство, насильство та ін.

2. Проблеми пов'язані з неадекватною та девіантною поведінкою, дезадаптацією дітей і підлітків у соціальному середовищі — педагогічно занедбані діти, кримінальний контакт, перебування на обліку в міліції, вживання дітьми алкоголю, наркотиків, адаптація до нового середовища, дефіцит спілкування та ін.

3. Проблеми пов'язані з конфліктами і морально-психологічним кліматом у школі, мікро середовищі — агресивна поведінка, конфлікти, низька успішність, ухилення від навчання, відсутність чітких орієнтирів вибору та ін.

Категорія людей, у яких соціальний стан за тими або іншими ознаками не має стабільності, які не можуть подолати труднощі в їхньому житті, належать до «групи ризику».

5.3. Соціально-педагогічна робота з девіантними дітьми

Сутність соціально-педагогічної діяльності з дітьми різної девіантної поведінки полягає в організації підвищеного піклування, виховання у них почуття власної гідності, спираючись на позитивні якості характеру; попередження або подолання різних відхилень у поведінці; у встановленні контакту з перевиховуваним.

Мета діяльності соціального педагога полягає у тому, щоб допомогти подолати кризи і самостійно змінити життя.

Правильно організована соціально-педагогічна діяльність спрямовується на надання комплексної допомоги в розв'язанні особистісних проблем клієнта. Вона включає три аспекти:

1) соціальний — розвиток і набуття соціальних якостей особистості, досвіду спілкування і засвоєння суспільних норм поведінки;

2) культурний — ознайомлення з навколишнім світом, оволодіння культурними цінностями суспільства, культурою поведінки і стосунків, відповідною освітою;

3) психолого-педагогічний — психічний та особистісний розвиток особистості, навчання і виховання в сім'ї, у дитячому садку, школі.

У контексті того, на кого спрямована соціально-педагогічна діяльність, доречно вести мову про соціально-педагогічну роботу з конкретною особистістю чи соціальною групою на рівні суб'єкт-суб'єктної взаємодії, яка реалізується профілактичною, реабілітаційною, культурно-дозвіллевою, просвітницькою, корекційною функціями.

1. Діагностична функція, яка спрямована на виявлення факторів ризику. Реалізується шляхом збору інформації про особливості особистість, негативні фактори, які провокують девіантну поведінку.

2. Прогностична, сутність якої полягає в тому, що на основі встановленого діагнозу розробляється конкретна соціально-педагогічна програма діяльності з клієнтом, яка передбачає етапні зміни і кінцевий результат соціальної адаптації, корекції та реабілітації.

3. Виховна, що передбачає визначення змісту соціально-педагогічної діяльності, методів перевиховання соціально-важливих якостей.

4. Правозахисна. Соціально-педагогічна діяльність будується на правовій основі, що передбачає як дотримання, так і захист прав дитини.

5. Організаторська. Вона обумовлена тим, що соціально-педагогічна діяльність вимагає участі і координації дій різних спеціалістів залежно від проблеми.

6. Комунікативна, сутність якої полягає в установленні контактів між учасниками з метою обміну інформації.

7. Попереджувально-профілактична, яка забезпечує закріплення отриманих позитивних результатів і попереджає про можливі прояви рецидивів.

Основними завданнями соціально-педагогічної діяльності є:

— створення умов, які допоможуть компенсувати проблеми соціалізації;

— забезпечення діагностики, корекції і консультування з соціально-педагогічної проблеми;

— організація соціально-педагогічної профілактики і реабілітації;

— робота з проблемами клієнта (застосування власної методики);

— консультування і спеціалізована допомога у відповідних спеціалістів;

— культурно-просвітницька робота;

— організація дозвілля клієнтів;

— здійснення превентивних заходів, запобігання дезадаптації, депривації, соціальної та педагогічної занедбаності;

— організація допомоги і захисту клієнта.

Соціальний педагог повинен проводити такі *напрями* соціально-педагогічної діяльності як:

1. Профілактика причин і наслідків девіації, особливо з тими дітьми, які перебувають у несприятливих умовах соціалізації, характеризуються негативною поведінкою, а також з тими, хто став на шлях асоціальної і протиправної поведінки.

2. Організацію вільного часу тому, що беззмістовне дозвілля є провідним фактором ризику.

3. Посередницька діяльність щодо залучення до роботи батьків, учителів, лікарів, співробітників міліції, громадськості.

Результатом соціально-педагогічної діяльності є перевиховання, оздоровлення, реабілітація.

Процес перевиховання можна розділити на 4 етапи. Перший — вивчення дитини та її оточення. Другий — забезпечення психологічної готовності до перевиховання. Він включає бесіди, входження в довіру, розвиток інтересу до тієї чи тієї роботи. Третій — накопичення моральних позитивних якостей, вчинків. Важливо, щоб дитини самостійно навчилися визначати позитивні і негативні сторони своїх вчинків, причини і самостійно знаходила подальшу поведінку. Четвертий — самовиховання, коли вихованець повинен самостійно вийти з кризи.

Варто зауважити, що в процес перевиховання крім соціального педагога включається колектив вихованців, у який потрапляє дитини.

Оздоровлення обстановки відбувається через створення клубу, спортивних секцій, технічних гуртків.

Процес реабілітації передбачає визначення спільних поглядів соціального педагога і клієнта, виявлення захоплень і особливостей поведінки, визначення негативних якостей особистості і реакції на зовнішній вплив, вироблення спільних норм поведінки і взаємодії.

Соціально-педагогічна робота з дітьми адиктивної поведінки

При роботі з залежними хворими слід пам'ятати, що під час виходу із кризи вони проходять такі етапи:

1. Лікування — прийняття рішення звернутися у заклад з проханням надати допомогу у лікуванні; детоксикація; прийняття концепції хвороби (алкоголізму, наркоманії); розуміння факту контролю над вживанням наркотичних субкультур та над своїм життям; визнання факту особистої залежності.

2. Реабілітація — визнання особистих втрат, яких зазнали у зв'язку із зловживанням наркотичних речовин; руйнування власної «системи ілюзій та заперечень»; побудова нового бачення особистої тверезості; праця над покращенням сімейних стосунків; навчання конструктивно-

му виразу емоцій; прийняття рішень щодо участі в групах самопомогі «анонімних алкоголіків»; робота над запобіганням рецидивів хвороби.

3. Самореалізація — відчуття потреби в тверезому житті; регулярний прийом їжі, спокійний сон і відпочинок; реалістичне мислення; зменшення сексуальних проблем; поява нових інтересів; покращення самооцінки; зменшення страхів перед майбутнім; тренування практичних навичок спілкування з людьми; покращення емоційного контролю; покращення сімейних стосунків; перші кроки до емоційної стабільності.

4. Тверезість — зміна стилю поведінки, життєвих цінностей та ідеалів; задоволення від тверезості; повне прийняття тверезості.

Знання цих етапів дозволяє членам сім'ї побачити складності одужання і знайти своє місце в цьому процесі відповідно до етапів, не вимагаючи від людини миттєво змінитися, а разом працювати над змінами.

Робота з алко— і наркозалежними пов'язана з реабілітацією в медичних (деінтоксикація, симптоматичне і зміцнювальне лікування), психологічних (формування певного ставлення до спиртного засобами неприємних асоціацій, вироблення свідомого ставлення до вживання алкоголю) і педагогічних (формування нових моделей поведінки) установах.

Методи профілактики алкоголізму та наркоманії: — інформаційно-просвітницькі (лекції, бесіди, лекторії, тематичні програми в ЗМІ, акції), психолого-педагогічні (переконання, позитивного прикладу), психотерапевтичні (сугестивні, корекційні), культурно-дозвілєві (тематичні вечори, усні журнали, ігрові шоу, розважальні, заняття суспільно-корисною та фізично-оздоровчою діяльністю).

Спеціальними формами соціально-психолого-педагогічної роботи є «Анонімні алкоголіки» (АА), «Анонімні діти алкоголіків», «Анонімні наркомани» (АН) та методи: «12 кроків», холотропного дихання, індивідуальної та групової психотерапії, естетотерапії, соціальної терапії.

Метод «12-кроків» полягає у 12-ти кроках лікування алкоголізму та наркоманії:

1. Визнання свого безсилля перед алкоголем чи наркотичною речовиною.

2. Повернення надії в те, що є сила, яка допоможе повернути згублене здоров'я.

3. Прийняття рішення віддати себе і своє здоров'я під захист Бога (як кожен для себе розуміє).

4. Глибинне і свідоме дослідження своєї поведінки.

5. Зізнання перед Богом, іншими та самим собою у своїх помилках.
6. Готовність позбутися негативних рис свого характеру.
7. Покірливе звернення до Бога з проханням допомогти позбутися цих недоліків.

8. Покаяння перед особами, яким було нанесено зло і підготовка до компенсації заподіяного зла.

9. Компенсація нанесеного зла всім людям, які від нього постраждали, за винятком тих випадків, де компенсація може завдати шкоди.

10. Продовження критичного спостереження за своєю поведінкою, визнання своїх помилок.

11. Поліпшення свого свідомого контролю.

12. Передати досвід тим, хто зловживає алкоголем та наркотиками, мати принципи у своїх справах, прийняти нову філософію та стиль свого життя.

Метод холодної дихання (розроблений С.Грофом). Це сучасна технологія, орієнтована на руйнування чи суттєвій зміні психологічних установок людини з метою виходу в особливий стан свідомості. Стан пневмокатарсиса досягається за допомогою тривалої гіпервентиляції легень зі спеціальним музичним супроводом. Контакт між лікарем і пацієнтом відбувається за допомогою дотику.

Особливої роботи потребують люди адиктивної поведінки, які не мають постійного місця проживання. Соціально-педагогічна робота полягає в різноманітних посередницьких формах і методах: — пропонування елементарних послуг у харчуванні, медичній допомозі; — направлення до будинків нічного перебування; — надання консультацій через телефони довіри; — організація їдалень, душевих з пранням тощо.

Соціально-педагогічна робота з людьми суїцидальної поведінки

Для людей зазначеного типу організуються суїцидологічні служби, служби соціально-психологічної допомоги, телефони довіри, функціонують добродійні товариства. Найважливішою роботою у цих службах є профілактична робота.

Профілактична допомога людині, яка думає про суїцид, полягає у:

- 1) своєчасній діагностиці і відповідному лікуванні клієнта;
- 2) активній емоційній підтримці людини, яка знаходиться у стані депресії;
- 3) заохоченні її позитивної спрямованості з метою полегшення негативної ситуації.

Соціальний педагог при цьому повинен знати основні *правила спілкування* з особою, яка знаходиться у стані депресії:

— будьте впевнені, що ви зможете надати допомогу;

— користуйтесь передовим педагогічним досвідом;
— будьте терпеливими;
— не намагайтеся шокувати людину або загрожувати їй словами: «Піди й зроби це»; не намагайтеся аналізувати мотиви її поведінки, говорячи: «Ви себе так почуваєте через те, що ...»; не сперечайтесь і не намагайтеся переконати людину, говорячи: «Ви не можете себе убити, тому що ...»;

— зробіть все, що від вас залежить, але не беріть відповідальність за чуже життя.

Соціально-педагогічна робота з втручання в суїцидальну активність включає:

1. Профілактичну роботу — превенцію.
2. Безпосереднє втручання — інтервенцію.
3. Реабілітацію людини, яка вчинила спробу самогубства — пост-венцію.

Схильні до суїциду люди дуже схожі на клієнтів, обтяжених важкими проблемами. Тому сутність роботи визначається майже цілковитим зниженням фатальності, «пом'якшенням занепокоєння». Оскільки людина-суїцидент розглядає розв'язання проблеми в акті суїциду, потрібно створити соціальний інтерес збереження життя, домогтися, щоб вона зрозуміла, що її життя з «проблемами, що не припиняється», розвінчати думку про те, що несправедливо припинити страждання таким чином, що можна знайти ліпший стан, ніж той у якому вона знаходиться, для того, щоб вона змогла абстрагуватися від своїх проблем, перестала їх аналізувати і побачила альтернативні розв'язки ситуації. Необхідно сформувати в клієнта настанову, що в житті завжди є вихід з будь-яких ситуацій. Розсудливе пристосування до життя часто полягає у виборі альтернативи, що практично завжди є досяжним. Страждання не можна уникнути, але його можна послабити. Не можна підтримувати точку зору клієнта на його проблему. Необхідно кожного разу підкреслювати, що суїцид у принципі не сприяє вирішенню жодних проблем.

З деякими суїцидентами можна обговорювати філософські основи суїциду. Можна пояснити людині, охопленій широсердним сум'яттям, що людська свобода — це не «свобода від», а «свобода для», тобто свобода для того, щоб відповідати. Можна переоцінити значення «травми» для людини, визначивши її як страждання, але терпиме. Можна розвинути в ній схильність до адаптації. Якщо хтось підтримує твердження: «Я не можу так жити», виходить, він погоджується, що людині не варто продовжувати своє існування. Не можна відповідати: «Але ти повинен». Краще сказати щось на зразок: «Коли Ви говорите: «Я не

можу так жити», що означає це «так»? Треба перевизначити (перевести) проблему, наприклад, в терміни потреби до вдосконалювання або обмеження нестерпної властивості (погляду). Варто знизити перебільшену безнадійність і безпомічність, що відчуває клієнт. Уже на першому етапі роботи з клієнтом важливо вселяти надію, віру у власні сили і розсіювати почуття безвихідності. Навіть незначне поліпшення стану рятує людині життя.

Необхідно використовувати всі засоби у роботі з суїцидентами. Це і лікування, і підтримка, і щира участь, особливо участь інших людей, зокрема вчителів, священників, лікарів, людей похилого віку, усіх, хто може сприяти, прямо або опосередковано, полегшенню людських страждань. Якщо до соціального педагога потрапляє потенційний самогубець, коли його ще можна врятувати, фахівець повинен зробити те, до чого зобов'язує його професія, і ніколи не брати на себе роль судді та приймати рішення, виходячи з власних переконань.

Соціально-педагогічна робота з антисоціальними дітьми

Соціальний педагог повинен проводити:

- профілактику антисоціальних проявів поведінки;
- реабілітацію до повноцінного, законотворчого життя у суспільстві;
- корекцію і ресоціалізацію ув'язнених;
- прогнозування і перспективу;
- навчання і виховання;
- консультування та ін.

Методи роботи: надання допомоги (психологічної, юридичної, матеріальної, у влаштуванні на роботу, отриманні освіти, налагодження родинних та сімейних зв'язків, лікуванні); залучення до соціально корисної роботи (у групах взаємодопомоги, громадських об'єднаннях), сприяння організації змістового дозвілля, метод «вибуху», біографічний метод.

Метод «вибуху» — вперше використаний А.С.Макаренком у трудових колоніях. Під вибухом він розумів миттєве руйнування негативних якостей, стереотипу поведінки. При застосуванні методу особистість переживає «катастрофу всередині самої себе», їй ніколи розмірковувати, зважувати, розраховувати, хитрувати. Цей метод передбачає доведення до межі конфлікту з колективом. При цьому чітко ставиться альтернатива: стати суб'єктом критики колективу, залишити його, або змінити себе, завоювати авторитет і повагу.

Метод «біографічний» або «історія сім'ї» — передбачає створення сімейної та соціальної біографії. Він дозволяє виявити спадкові проблеми людини, її життєву позицію, встановити взаємозв'язок із соціальними процесами.

Соціально-педагогічна робота з інвалідами та особами з обмеженими можливостями

Комплексна соціально-педагогічна робота провидиться на різних рівнях: державними органами соціального захисту, Регіональними центрами реабілітації, соціальними службами, громадськими організаціями, спеціалізованими закладами освіти та культури. Діти-інваліди шкільного віку мають можливість у медико-соціальних установах вивчати академічні дисципліни і здійснювати підготовку до трудового життя.

Зміст роботи визначається диференційовано, у залежності від дефекту та соціальної установи. Вона може бути така: сприяння отриманню освіти, працевлаштування, вирішення житлової проблеми, оздоровлення, організація відпочинку, установлення квоти для прийому на роботу, проведення пільгової політики, стимулювання роботодавців у створенні робочих місць, створення умов для праці, взаємодія із сім'ями, які мають на утриманні інваліда.

Результатом роботи з інвалідами є досягнення виконання ними соціальних функцій, властивих здоровим людям. Під ними розуміють трудову діяльність, навчання, самостійне пересування, обслуговування, уміння застосовувати в побуті гроші, робити покупки, готувати їжу, користуватися телефоном та ін.

Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та безхатченками

В Україні таку роботу проводять установи освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, органи внутрішніх справ, благодійні організації та фонди.

Систему закладів утворюють: будинки малюка, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати, спеціалізовані дитячі будинки для дітей з вадами здоров'я, дитячі будинки сімейного типу, притулки для неповнолітніх.

Основні проблеми дітей-сиріт — слабе здоров'я, незахищеність, вразливість, підвищена тривожність, почуття неповноцінності. Означені проблеми визначають форми та методи соціально-педагогічної роботи: розміщення дітей-сиріт у відповідні заклади, догляд, виховання, лікування, організація навчання, дозвілля, корекція, реабілітація, усиновлення, патронаж, залучення до роботи волонтерів, громадських організацій, релігійних громад.

Соціально-педагогічна робота з жертвами насильства

Жертви насильства — особи, які зазнають насильства як примус, що здійснює соціальний суб'єкт (індивід, група, соціум) для досягнення поставлених цілей.

Можна назвати такі основні проблеми насильства:

- садизм (у галузі сексуальних та інших стосунків) і мазохізм (садизм щодо відношенню до власного «Я»);

- агресія як тенденція, що виявляється в реальній поведінці або фантазуванні, мета якої полягає в нанесенні збитку, шкоди іншій людині, групі (принизити, примусити до яких-небудь дій і т. ін.);

- агресія, у свою чергу, може бути реактивною (реакція суб'єкта на фрустрацію у вигляді експресивних, імпульсивних і афективних проявів); ворожою (реактивна агресія, супроводжувана емоційним станом у вигляді ворожості, гніву, ненависті тощо, що здійснюється усвідомлено й цілеспрямовано) та інструментальною, що характеризується нейтральністю мети в дії суб'єкта;

- агресивність суб'єкта є його стійкою рисою особистості, що може бути спрямована «назовні» (на іншого) і на самого себе (насамперед, це стосується суїцидальної поведінки).

Соціальний педагог повинен здійснювати контроль за проявами агресії на насильства. Зокрема за дітьми, молоддю, жінками, людьми похилого віку, чоловіками, мігрантами, іноземцями та іншими людьми.

Людина, яка була піддана насильству знаходиться у стані страху і збудження. Тому потребує підтримки і заспокоєння. Потрібно відгородити потерпілого від цікавих людей і глумливого ставлення. У випадку нетактовного втручання в особисту проблему соціальний педагог повинен допомогти змінити школу, місце проживання, звернутися до міліції чи в суд.

Профілактична робота повинна спрямовуватися на підготовку дитини до дорослого життя: люди бувають різні, не потрібно брати від незнайомих подарунки, солодощі, ходити з ними на прогулянку тощо.

Для жертв насильства створені соціальні готелі, кризові центри, телефонні консультативні центри, відділення психологічного розвантаження.

Існує також певна кількість теорій подолання наслідків і профілактики насильства:

— *ефект сублімації* (трансформація потягу до насильства в бік витіснення);

— *ефект катарсису* (зміна ставлення до насильства на основі психологічної розрядки, що настає внаслідок дій, які заміщують реальний прояв насильства);

— *ефект розвитку психологічних процесів* (оволодіння клієнтом засобами розв'язання конфліктних ситуацій, автоагресії, емпатії, ідентифікації тощо).

Соціально-педагогічна робота з проституцією

У сучасному суспільстві проблема проституції переживає підйом (низька заробітні плата, відсутність роботи штовхає жінок на надання різного роду сексуальних послуг). Основною причиною проституції є бажання заробити грошей, створити «красиве для себе життя».

Для контролю над цією соціальною проблемою створені спеціальні структури в управлінні внутрішніх справ. Однак адміністративно-правові і кримінально-правові санкції пов'язані з проституцією, практично не діють.

Соціальний педагог повинен проводити профілактично-роз'яснювальну роботу негативного життя проституток, розвінчувати міф про «красиве життя», розповідати про наслідки позашлюбних безладних стосунків, здійснених за плату, можливість заразитися на захворювання, які виникають через статеві стосунки.

Отже, соціально-педагогічна робота соціального педагога з девіантними дітьми носить індивідуальний, різновекторний характер і спрямовується на превенцію (попередження порушень встановлених у суспільстві норм), інтервенцію (безпосереднє втручання) і реабілітацію людини, у якої встановлені ті чи інші відхилення.

Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань

Із запропонованих варіантів виберіть один. Кожна правильна відповідь оцінюється двома балами.

Т. 5.1. Дайте визначення поняття «*недієздатність*» людини:

- а) втрата здатності людини виконувати певну діяльність у межах встановленої норми;
- б) втрата фізіологічних функцій, які утруднюють певну діяльність;
- в) будь-який наслідок дефекту, який унеможливило або обмежує життєдіяльність людини в цілому

Т. 5.2. Дайте визначення поняття «*обмежена можливість*» людини:

- а) втрата фізіологічних функцій, які утруднюють певну діяльність;
- б) втрата здатності людини виконувати певну діяльність у межах встановленої норми;

в) будь-який наслідок дефекту, який унеможливилює або обмежує життєдіяльність людини в цілому

Т. 5.3. Дайте визначення поняття «недуга» людини:

- а) втрата фізіологічних функцій, які утруднюють певну діяльність;
- б) втрата здатності людини виконувати певну діяльність у межах встановленої норми;
- в) будь-який наслідок дефекту, який унеможливилює або обмежує життєдіяльність людини в цілому

Т. 5.4. До якого типу відхилень належать ЗПР, заїкуватість, суїцид:

- а) фізичні;
- б) психічні;
- в) соціальні?

Т. 5.5. До якого типу відхилень належать алкоголізм, наркоманія, проституція, сирітство:

- а) фізичні;
- б) психічні;
- в) соціальні?

Т. 5.6. До якого типу відхилень належать порушення зору, слуху, опорно-рухового апарату

- а) фізичні;
- б) психічні;
- в) соціальні?

Т. 5.7. Яку назву носить поведінка людини, яка виникає в результаті вживання наркогенних субкультур:

- а) адиктивна;
- б) суїцидальна;
- в) делінквентна?

Т. 5.8. Яку назву носить поведінка людина, що вчинила наругу над собою:

- а) адиктивна;
- б) суїцидальна;
- в) делінквентна?

Т. 5.9. До якого типу відхилень належать обдаровані діти:

- а) фізичні;
- б) психічні;
- в) соціальні?

Т. 5.10. Яку назву носить втручання соціального педагога в соціальну проблему клієнта:

- а) соціально-педагогічна інтервенція;
- б) соціально-педагогічна діяльність;
- б) соціально-педагогічна технологія?

Підсумкова оцінка

Низька — від 0 до 2 балів;
Задовільна — від 3 до 5 балів;
Добра — від 6 до 8 балів;
Висока — від 9 до 10 балів

Завдання для самостійної роботи

Проаналізувати умови життєдіяльності дітей та підлітків вашої територіальної громади та розробити план профілактичної роботи із девіантними особами в мікрорайоні.

Література

1. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: Навч.посіб. — К.:Знання, 2008. — 343 с.
2. Василькова Ю.В. Методика работы социального педагога. — М., 2001. — С. 91—111.
3. Максимова Н.Ю. Воспитательная работа с социально дезадаптированными школьниками. — К.,1997.
4. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. — М.,2001. — С. 306—331.
5. Степанов В.Г. Психология трудных школьников. — М.,1997. — 320
6. Соціальна педагогіка / Под ред. М.А.Галагузової. — М., 2000. — С. 212—342.
7. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверєва, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін.; За заг. ред. І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 256 с

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи: Записи дет. психиатра: Кн. для учителей и родителей. — М.:Просвещение, 1988. — 207 с. — С. 28
2. Зайцева З.Г. Соціальна реабілітація неповнолітніх, які повернулися з місць позбавлення волі у соціальних службах для молоді. — К.,1995.
3. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. — К.: Центр навчальної літератури, 2003.
4. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І.Д.Зверєвої. — К.: Центр навчальної літератури, 2008. -336с.
5. Тетерський С.В. Введение в социальную работу: Учебное пособие. — М., 2000. — 496.

ТЕМА 6.**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА
З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ****ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ**

- обдаровані діти — соціально-педагогічна проблема;
- методи діагностики обдарованої дитини;
- технологія діяльності з обдарованими дітьми.

**6.1. Обдаровані діти —
соціально-педагогічна проблема**

Соціальний педагог сприймає учня як цілісного індивіда, сприяє його участі у науковій, технічній, художній творчості, спортивній, суспільно-корисній діяльності, виявленню задатків, обдарувань, розкриттю здібностей і талантів. Одне із завдань соціально-педагогічної діяльності, передбачених наказом МОН України «Про особливості діяльності соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів», є робота з обдарованими дітьми та дітьми з творчими здібностями, їх соціально-педагогічний супровід та оптимізації навчально-виховного процесу.

Уміння соціального педагога відкрити і підтримати талант дитини значно допоможе їй успішно соціалізуватися і не стати жертвою життєдіяльності. Адже високу обдарованість і геніальність особистості, яка припадає на «одну» людину із тисячі народжених, можна віднести до латентних жертв. У залежності від сприятливих умов соціалізації, особливо на ранньому етапі, ці задатки розвиваються приблизно у одного із мільйона народжених, а дійсними геніями стає лише один із десяти мільйонів.

У працях Василькової Ю.В., Зверєвої І.Д., Коваль Л.Г., Лукашевича М.П., Мудрик А.В., Хлебик С.Р., Тетерського С.В. та ін. розкриваються психофізіологічні особливості обдарованості, соціально-педагогічний захист і соціальна робота з такими дітьми. Стереотипність навчання дітей за радянської школи ще й досі негативно впливає на визначення можливостей дітей до пізнавальної діяльності. Проблема диференційованого навчання за видами диференціації сприймаєть-

ся неоднозначно. Нові типи навчально-виховних закладів для обдарованих дітей не завжди заповнюються такими школярами, оскільки існує проблема визначення обдарованості. Неоднозначність тлумачення самого поняття «обдаровані діти» і поняття «диференціація учнів за їх навчальними можливостями» нерідко приводить до переоцінки або недооцінки можливостей дитини.

Реальність вивчення, встановлення й відзначення різнорівневих властивостей обдарованості вимагає аналітичного підходу до дослідження структури індивідуальності обдарованої дитини.

Показником, який обумовлює обдарованість, є діапазон вияву здібностей. Здібності у свою чергу є психологічним показником характеристики особистості. Здібності проявляються у людини через задатки (нахили) і характеризуються прагнення людини до визначеного виду діяльності. Із задатками людина народжується і рівень їх прояву від народження і в процесі діяльності визначає рівень здібностей.

Здібності — психічні властивості людини, що є передумовою успішного виконання певних видів діяльності. Вони розвиваються в результаті нахилів.

Нахили (задатки) — це стійкі прагнення до занять певного виду.

Обдарованість — високий рівень здібностей, яка проявляється у результаті наполегливої праці і є сплавом набутого і спадкового.

Обдарованість розрізняють:

- соціальну, або лідерську;
- мистецьку: музичну, образотворчу, сценічну;
- психомоторну, яка визначає виключно спортивні здібності;
- академічну, яка проявляється в здібностях до навчання;
- інтелектуальну — це здатність аналізувати, мислити, співставляти факти. У сім'ї така дитина — розумниця, а в школі — відмінник;
- творчу, яка проявляється в нестандартному баченні світу, нешаблонному мисленні.

Фактором обдарованості виступає підвищена потреба дитини в розумових і творчих діях. Адже їх не потрібно примушувати навчатися. Вони самі знаходять складні інтелектуальні завдання, потребують спілкування із дорослими, тому однолітки часто насміхаються з них і дають прізвиська (фізичну характеристику): «очкарики», «диваки», «буковіди», «фанати», «ледарі», «скромники», «невротики».

Талант — найвищий рівень здібностей, розвиток яких мають природну основу у вигляді задатків.

Геніальність — найвищий рівень задатків особистості, який проявляється у сенситивний період, а результат діяльності особистості є визначним у дану епоху життя суспільства.

Обдарована дитина — дитина, яка значно випереджує своїх ровесників у розумовому розвитку; яка демонструє загальну (здібності до різних галузей діяльності) або спеціальну (музичну, художню, технічну, психомоторну, соціальну та ін.) обдарованість. Її обдарованість може проявлятися в різні періоди розвитку. Для обдарованої дитини характерними рисами є рання мова, великий словниковий запас, вона енергійна, допитлива, відрізняється творчим мисленням, розвиненою пам'яттю, виявляє значну самостійність, висловлює багато міркувань з приводу конкретної ситуації, проявляє наполегливість, захоплюється образотворчою діяльністю, іграми.

Обдарованість дитини в сім'ї сприймається по-різному. З однієї сторони — це гордість, а з іншої — великі проблеми. Існує ситуація, коли батьки «вимучують» талант із своєї дитини при відсутності здібностей.

Психологи і педагоги при визначенні обдарованості розглядають такі *параметри*: випереджуючий інтелектуальний і психологічний розвиток, виражені фізичні дані. У соціальній педагогіці яскравими рисами прояву обдарованості вважають: почуття справедливості, особистісну систему цінностей, яскраву уяву, почуття гумору, розв'язання недопустимих проблем, перебільшення страху. Отже, поняття обдарованості (діагноз) і навчання здібних (прогноз) дітей є спірним. До деякої міри проблему можна вирішити при правильному визначенні *унікальності і культивуванні* здібностей, талантів, загальної і спеціальної обдарованості, встановленню її видів за допомогою спеціальних методик діагностики.

Основними ознаками обдарованості виступають творче спрямування і розумова винахідливість. Але ці ознаки переважно можуть бути віковими, набутими. Тому поняття «діагноз» і «прогноз» стосовно розумових здібностей є диференційованим.

Дефекти навчально-виховного процесу, пов'язані з навчання обдарованої дитини, негативно впливають на особистість, ускладнюють її життя, створюють проблеми. *Проблеми обдарованих дітей*:

— прояв агресивних реакцій: непряма агресія, вербальна агресія, фізична агресія;

— неприязнь до школи;

— ізоляція від однолітків;

— конформізм;

— занурення у філософські проблеми (потойбічне життя, релігійні вірування);

— невідповідність між фізичним, інтелектуальним і соціальним розвитком;

- почуття незадоволеності;
- гіперчутливість;
- потреба в увазі дорослих та ін.

Важливо у соціально-педагогічній діяльності виявити явну і приховану обдарованість, провести відповідну корекційну роботу, яка полягатиме у спеціально створених умовах для пристосування до життя в середовищі, подоланні або послабленні недоліків чи дефектів її соціалізації.

Отже, соціально-педагогічна діяльність включає роботу з обдарованими дітьми і роботу з оптимізації навчально-виховного процесу, і роботу з батьками обдарованої дитини.

Робота з обдарованими дітьми включає:

- психодіагностику дітей з високим інтелектуальним потенціалом;
- виявлення обдарованих і талановитих дітей;
- індивідуальні психолого-педагогічні консультації для дітей та їх батьків;
- групова робота з розвитку комунікативних навичок, креативності.

Робота з оптимізації навчально-виховного процесу передбачає допомогу вчителів у:

- визначенні індивідуального підходу до навчання і виховання учнів;
- підготовці розвиваючих завдань для розвитку пам'яті, уваги, уяви, мислення;
- доборі методів і створенні методики навчання обдарованих дітей.

Важливою особливістю соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми є її посередницький характер між учнями і різноманітними соціальними інститутами і закладами.

6.2. Методи діагностики обдарованої дитини

Діагностування обдарованої дитини пов'язується з визначенням її соціального статусу і прогнозом її поведінки, а також направлення її до навчального закладу відповідного типу. З досвіду роботи вчителів відомо, що обдаровані діти у звичайних загальноосвітніх школах проводять половину, а то й весь навчальний час. Школи не можуть задовільнити інтереси і можливості обдарованих учнів тому, що вони розраховані на дітей різних індивідуальних здібностей. У зв'язку з цим в обдарованих дітей виникає уявлення про себе як про нормальних, а про інших — як про розумово неповноцінних учнів.

У практиці сучасної школи можна визначити три підходи у виборі *форм* навчання обдарованих дітей:

1. Обдаровані діти навчаються в звичайній школі, але за індивідуальною програмою, яка містить елементи «збагачення» і «прискорення».

2. Створення спеціальних шкіл для обдарованих: гімназій, ліцеїв, шкіл з спеціальними нахилами тощо

3. Створення для дітей з підвищеними здібностями особливих класів у структурі масової загальноосвітньої школи, створення спеціальних програм.

За місцем навчання обдарованої дитини діагностування проводиться з метою визначення її рівня розвитку, що допоможе знайти адекватні методи навчання і виховання, створити спеціальні програми, надати підтримку і соціальний захист.

Найчастіше використовують такі методи:

1. Стандартизовані методи вимірювання інтелекту. Тести спрямовуються на визначення вербальних і невербальних здібностей дитини. Найбільш поширеними методами є шкала інтелекту Станфорда-Біне, тест Слоссона, Векслерівська шкала інтелекту та ін.

2. Стандартизовані тести досягнень для школярів використовують для виявлення виняткових здібностей з навчальних дисциплін. Тести призначені для вимірювання готовності дітей до школи (володіння основними поняттями, розуміння шкільних інструкцій, слухової пам'яті, копіювання, впізнавання букв і т.д.). До них належать тест загальної підготовки, Станфордський тест досягнень тощо.

3. Стандартизовані тести на перцептивно-руховий розвиток. Спрямований на виявлення у дітей дошкільного віку рухових здібностей, вимірюється здатність контролювати і регулювати рухи різної амплітуди, координувати роботу рук, очей, відтворювати геометричні малюнки, закінчувати малюнки, конструювати із кубиків.

4. Стандартизовані тести оцінки соціального розвитку. Оцінка соціальної компетенції і зрілості дітей дошкільного віку передбачає визначення навичок спілкування, умінь налагоджувати контакти.

5. Вимірювання творчих здібностей (тест Торренса). Дані тести призначені для визначення виконання конструювання картин, використання словесних асоціацій, застосування звичайних предметів для виконання нестандартних проблем і т.д.

6. Спостереження і контрольні записи.

7. Методика вивчення особистісних характеристик включає вивчення блок показників-факторів: стурбованість при тестуванні, занепокоєність з приводу шкільних оцінок, загальну стурбованість, стабільність якості мислення, академічну самооцінку, контроль мотивації, потребу в знаннях, побоюванню щодо невдач.

8. Методика вивчення оточення: заохочення в сім'ї, освітній рівень батьків, міське (сільське) проживання, шкільна атмосфера, визначальні події в житті, досвід щодо успіху, невдач.

9. Життєві спостереження близьких людей.

Найпоширенішими вимірюваннями вважаються тести Станфорда-Біне, методика Мюнхенського лонгitudного дослідження. *Одиницею виміру* обдарованості є *коефіцієнт інтелекту (IQ)*, який визначається за формулою:

$$IQ = \frac{РК}{КВ} \times 100$$

де КВ — календарний вік, РК — розумовий вік.

Результати тестування виведені в таблицю 4, яку запропонував англійський педагог Ф.Пейнтер.

Таблиця 4

IQ, бали	Якісні рівні
141-170	Розумова обдарованість
111-140	Підвищені розумові здібності
91-110	Розумова норма (середні здібності)
71-90	Понижені розумові здібності
30-70	Різні ступені розумової відсталості

Дітей з підвищеними розумовими здібностями можна розділити на групи:

- 110-120 — дуже здібні діти;
- 120-140 — незвичайні діти.

Крім того існують діти, у яких коефіцієнт інтелект нижчий 90 балів. Про таких дітей говорять, що у них понижені інтелектуальні здібності (90-70, рівень нижче середнього), а з 70-30 — розумово відсталі. Діти з показниками 60-50 балами класифікуються як такі, що піддаються навчанню, діти, у яких 50-25 балів піддаються прищепленню елементарних навичок, нижче 25 балів, що вимагають постійної опіки.

Документально зафіксовано, що існують випадки, коли люди з коефіцієнтом менше 25 балів проявляють незвичайні здібності, або справжні таланти. Таке явище отримало назву «саван-ефекту» — ефект незвичайних здібностей. У «савантів» внаслідок різноманітних травм голови під час народження або хвороби центральної нервової систе-

ми, збереглися в корі головного мозку центри високої активності. Чим сильніший аутизм, тим сильніше проявляється абсолютний слух, фотографічна пам'ять, феноменальні здібності до математики і т.д.

Жодний із названих методів не може претендувати на виключну роль у визначенні обдарованості. При проведенні практичних досліджень потрібно врахувати довготривалість процесу виявлення обдарованих дітей, оскільки він пов'язаний з динамікою розвитку.

6.3. Технологія діяльності з обдарованими дітьми

Одне із завдань соціально-психологічної служби загальноосвітнього закладу є виявити обдаровану дитину, створити банк даних про обдарованих дітей школи, допомагати учням розв'язувати проблеми, пов'язані з обдарованістю, співпрацювати з педагогічним колективом. У роботі з обдарованою дитиною соціальний педагог повинен знати і уміти:

- виявляти здібності та проводити корекційне виховання;
- визначати особливості взаємин у сім'ї;
- знаходити шляхи порозуміння з обдарованою дитиною;
- налагоджувати зв'язки з батьками;
- здійснювати постійний зв'язок між викладачами;
- здійснювати правовий захист;
- створювати умови для реалізації їх інтересів і здібностей;
- організовувати творчу діяльність у позакласній та позашкільній роботі.

Аби уникнути хаосу в соціально-педагогічній роботі з дітьми, у яких високий рівень здібностей, необхідно у план роботи соціального педагога включати ефективні методи і форми роботи з дітьми, учителями, батьками і спрямовувати їх на вдосконалення середовища, яке має забезпечити умови для розвитку творчого потенціалу і гармонійного розвитку особистості.

Завдання адміністрації школи, класних керівників, керівників гуртків, секцій, студій, бібліотеки є створити умови для розвитку обдарованої дитини. При цьому вчитель повинен користуватися такими правилами:

- не розхвалювати учня за індивідуальні успіхи, а заохочувати до спільних занять з іншими дітьми;
- не використовувати елементи змагання, адже обдарована дитина буде завжди переможцем;
- не принижувати і не підкреслювати індивідуальної відмінності обдарованої дитини;

ЗРАЗОК ПЛАНУ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

№	Зміст роботи	Термін виконання	Відповідальний
1.	Робота з учителями: 1. Семінари 2. Тренінги	За планом роботи психологічної служби і школи	Соціальний педагог, заступники директора, керівники м/о Психолог
2.	Виявлення обдарованих та здібних дітей	Постійно	Соціальний педагог, психолог, учителі
3.	Супровід	Постійно	Соціальний педагог, психолог
4.	Робота з батьками	За планом роботи служби і школи	Соціальний педагог, психолог, адміністрація школи
5.	Інформаційно-методичне забезпечення	Постійно	Соціальний педагог, психолог, адміністрація школи, бібліотекар

У методику соціально-педагогічної діяльності варто включати ефективні методичні прийоми:

- заохочення до спільної діяльності;
- створення атмосфери розкутості;
- поблажливість до можливого безладу;
- схвалення результатів діяльності в певній галузі, для стимулювання бажання випробувати себе в іншій галузі;
- заохочення учнів створити власний проект;
- стимулювання до самостійної роботи;
- надання свободи вибору.

Важливий момент у методиці соціально-педагогічної діяльності займає *соціальний захист* обдарованих дітей — це насамперед пом'якшення для них негативних наслідків мікросоціуму, створення умов для реалізації їх інтересів і життєво необхідних потреб.

Соціальний захист здійснюється на двох *рівнях*: місцевому і загальнодержавному і ґрунтується на *принципах* гуманістичної спрямованості та орієнтації національних та загальнолюдських цінностей.

Загальнодержавний рівень включає такі аспекти здійснення соціально-педагогічного захисту:

- здійснення державної соціальної дитячої політики;
- реалізація спеціальних державно-громадських соціальних дитячих програм як комплексних, так і цільових ;
- удосконалення законодавчого забезпечення і захисту дітей.

На місцевому рівні передбачається створення соціальних служб психолого-педагогічної підтримки і допомоги обдарованим дітям, у

яких соціально-педагогічна діяльність буде спрямовуватися у таких напрямках: організація діагностичної, консультативної підтримки; надання матеріальної підтримки і житла; забезпечення необхідним дидактичним матеріалом; перепідготовка педагогічних кадрів і визначення спеціальної оплати вчителям, які працюють з обдарованими дітьми. Метою захисту і підтримки є

- навчання обдарованої дитини навичкам психологічної стійкості у психотравмуючих ситуаціях;
- навчання саморегуляції;
- набуття вміння адаптації у соціально значущому середовищі (сім'я, школа, група ровесників тощо) без зниження потреби в реалізації обдарованості;
- набуття вміння запобігати небезпеці (вживання наркотиків, алкоголю);
- набуття навичок лідерства і спілкування на продуктивному рівні;
- творчий саморозвиток;
- навчання батьків розпізнання небезпеки, яка загрожує обдарованій дитині.

Методика роботи соціального педагога є різноплановою, але підхід до вирішення проблеми — суто індивідуальний. Соціально-педагогічна діяльність має носити поліпрофесійний і поліфункціональний характер. Соціальний педагог має входити до творчих і галузевих груп (лікарів, юристів, психологів, економістів тощо), що сприятиме вирішенню проблем обдарованих дітей

Кожна обдарована чи надзвичайно здібна дитина у школі вимагає від соціального педагога постійного *супроводу* — це комплексний метод, який забезпечує створення умов для реалізації індивідуальних творчих здібностей. Для цього потрібно розробити і впроваджувати соціально-педагогічну програму (проект) супроводу, яка може включати такі розділи:

1. Теоретичне обґрунтування і кінцевий результат реалізації проекту.
2. Концепція, у якій зазначається мета, завдання, умови застосування.
3. Технологічна карта, де визначається покроковий опис супроводу:
 - виявлення обдарованих і здібних дітей;
 - методична робота з педагогами;
 - реалізація програми;
 - аналіз результативності навчальних успіхів дитини в урочній діяльності;
 - аналіз результативності навчальних успіхів дитини в позаурочній діяльності.

4. Способи визначення результату.
5. Переваги індивідуального супроводу.
6. Застереження від помилок.

Методика соціально-педагогічної діяльності з обдарованими дітьми включає:

1. Виявлення обдарованості дитини.
2. Визначення напрямку обдарованості.
3. Планування роботи згідно виявленого напрямку за приблизним зразком:

- корекційне виховання;
- загальна організація діяльності;
- спеціальна організація діяльності;
- організація виховання;
- організація навчання;
- організація діяльності з батьками;
- превентивне виховання.

4. Організація і здійснення запланованої діяльності.
5. Перевірка результативності діяльності.
6. Соціальний контроль і всебічна соціальна підтримка і захист.

Отже, соціально-педагогічна діяльність з обдарованою дитиною повинна спрямовуватися на створення інтересу до шкільного навчання, задоволення потреб дитини у інших пізнавальних запитах, допомогу вчителям у створенні методики навчання і розробки моделі компетентності педагогічних працівників, які працюють з обдарованою дитиною.

Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань

Із запропонованих варіантів виберіть один. Кожна правильна відповідь оцінюється двома балами.

Т. 6.1. Що таке обдарованість:

- а) це стійке прагнення до занять певного виду;
- б) високий рівень здібностей, який проявляється у результаті наполегливої праці і є сплавом набутого і спадкового;
- в) найвищий рівень задатків особистості, який проявляється у сенситивний період, а результат діяльності особистості є визначним у дану епоху життя суспільства.

Т. 6.2. Назвіть показники обдарованості:

- а) діапазон вияву здібностей;

б) значний словниковий запас, висока рухова активність, підвищений інтерес;

в) випереджуючий інтелектуальний і психологічний розвиток, виражені фізичні дані.

Т. 6.3. Які фактори визначають обдарованість:

а) значний словниковий запас, висока рухова активність, підвищений інтерес;

б) випереджуючий інтелектуальний і психологічний розвиток, виражені фізичні дані;

в) підвищена потреба в розумових і творчих діях, схильність до праці.

Т. 6.4. Параметри обдарованості — це:

а) високий рівень здібностей;

б) випереджуючий інтелектуальний і психологічний розвиток, виражені фізичні дані;

в) значний словниковий запас, висока рухова активність, підвищений інтерес.

Т. 6.5. Захист обдарованих дітей — це:

а) пом'якшення для них негативних наслідків мікросоціуму, створення умов для реалізації їх інтересів і життєво необхідних потреб;

б) створення умов для пристосування до життя в соціумі, подолання або послаблення недоліків чи дефектів соціалізації обдарованої дитини;

в) прогноз її соціальної поведінки і соціальних ролей, а також направлення її до різних типів навчальних закладів

Т. 6.6. Обдарована дитина — це:

а) соціальна норма;

б) відхилення від норми;

в) радість батькам

Т. 6.7. Галузь соціально-педагогічних знань, яка вивчає жертви умов соціалізації називається:

а) соціологія;

б) дефектологія;

в) віктимологія.

Підсумкова оцінка

Низька — від 0 до 2 балів;

Задовільна — від 3 до 5 балів;

Добра — від 6 до 8 балів;

Висока — від 9 до 10 балів

Завдання для самостійної роботи

Створіть модель компетентності вчителя, який працює з обдарованими дітьми

Нормативно-правова база розвитку творчості особистості

1. Конвенція про права дитини (ратифікована Постановою Верховної ради України від 27.02.1991 р. № 789).

2. Наказ МОН України «Про затвердження положення про Всеукраїнський конкурс учнівської творчості від 29.08.2003 р. № 585.

3. Наказ МОН України «Про затвердження типових навчальних планів для організації профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» від 20.05.2005 р. № 306.

4. Рішення колегії МОН України «Про затвердження профільного навчання в старшій школі» від 25.09.2003 р. №10/13.

Література

1. Василькава Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. — М., 2001.

2. Василькова Ю.В., Василькова Т.А. Социальная педагогика. — М., 1999.

3. Гільбух Ю.З. Розумово обдарована дитина: Психологія, діагностика, педагогіка / Пер. з рос. — К., 1993. — 75 с.

4. Коваль Л.Г., Зверєва І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка. — К., 1997.

5. Мудрик А.В. Социальная педагогика. — М., 1999.

6. Педагогическая технология. — Белгород, 1998.

7. Соціальна робота: технологічний аспект: Навчальний посібник / За ред. А.Й. Капської. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 352 с.

8. Штерн В. Умственная одаренность. — Санкт-Петербург, 1997. — 128 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання: Наук.-метод. посіб. — К.: ІЗМН, 1998.

2. Буянов. М.И. Ребенок из неблагополучной семьи. — М., 1988.

3. Кащенко В.П. Педагогическая коррекция: -М.: Издательский центр «Академия», 1999. — 304.

ТЕМА 7.**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА
З НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ****ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ**

- сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності;
- методики роботи соціального педагога з неблагополучними сім'ями.

**7.1. Сім'я як об'єкт
соціально-педагогічної діяльності**

Сім'я — це мала соціальна група, яка складається з чоловіка та жінки, котрі перебувають у шлюбі, дітей (власних і прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей.

Сучасна сім'я зберегла і виконує такі функції: репродуктивну, виховну, економічну, рекреативну, господарсько-побутову, комунікативну, регулятивну.

Сім'я складається з трьох основних підсистем: *чоловік-дружина; батьки-діти; дитина-дитина*, у яких визначається тип спілкування. За стилем спілкування визначають тоталітарні, ліберальні та партнерські типи сімей.

Показником *тоталітарних* відносин у сім'ї є зловживання владою, відсутність рівноправ'я, конкурентні структури, суворі правила сімейного спілкування, що мають примусовий характер, відсутність спільних сімейних заходів, сімейної єдності та співчуття.

Ліберальні відносини проявляються в сім'ї в результаті відсутності усіляких відносин: відторгненість членів сім'ї один від одного, повне небажання приймати участі у вихованні дітей і т.д.

Основними ознаками *партнерської* сім'ї вважають відкритість сімейних стосунків, гнучкі правила розпорядку, тісна сімейна згуртованість, співчутливі стосунки, почуття захищеності.

Відсутність батьківської любові, ласки, уваги, турботи породжує явище *сімейної депривації*, коли дитина не може тривалий час задово-

льнити достатньою мірою людські емоційні потреби. Депривація загострює негативні риси характеру дитини, спричиняє ураження центральної нервової системи, інші патології.

Якщо відбувається перекручення або невиконання сімейних функцій, порушується якість сімейних стосунків, тоді відбувається *криза* сучасної сім'ї, або сім'я із статусу благополучної переходить у статус неблагополучної. Такі сім'ї належать до «*групи ризику*», їх називають проблемними.

Сімейне благополуччя визначається високим рівнем внутрісімейної моральності, духовності, задоволеності емоційно-психологічних потреб усіх її членів. Воно залежить не тільки від матеріально-економічної забезпеченості сім'ї, її прибутків, скільки від гуманізму взаємин, вміння любити і поважати одне одного.

Ознаками благополучної сім'ї є:

- координація дій у вирішенні всіх питань внутрісімейного життя;
- взаєморозуміння і взаємоповага;
- спільність інтересів у багатьох сферах духовного життя;
- узгодження виконання обов'язків із прагненнями та інтересами членів сім'ї;
- раціональне визначення способів вирішення всіх сімейних проблем;
- розуміння завдань сімейного виховання.

У нормальній сімейній атмосфері дитина зростає доброзичливою, гуманною, стійкою та оптимістичною. У неї формуються такі цінні соціальні якості, як доброта, взаємодопомога, почуття впевненості, щастя.

Неблагополучні сім'ї — це сім'ї, які в силу тих чи інших обставин повністю, або частково втратили свої виховні можливості, якісні стосунки внаслідок чого складаються несприятливі умови для виховання дитини.

До *неблагополучних* сімей належать:

- сім'ї, де батьки зловживають спиртними напоями, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт з морально-правовими вимогами суспільства;
- сім'ї з низьким аморально-культурним рівнем батьків;
- сім'ї зі стійкими конфліктами у взаєминах між батьками, батьками та дітьми;
- неповні сім'ї;
- сім'ї, зовні благополучні, які допускають серйозні помилки, прорахунки в системі сімейного виховання внаслідок невміння будувати взаємини між членами сім'ї, низької педагогічної культури та неосвіченості.

Проблеми у виховання дітей створюються унаслідок допущення помилок в системі виховання. Помилки мають стійкий характер і полягають:

- у відсутності вимог до дитини;
- безконтрольності з боку батьків за поведінкою та успішністю дитини;
- надмірної батьківської любові (запещені діти);
- надмірній суворості виховання;
- відсутності врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини;
- споживацьке ставлення до життя, негативне ставлення до праці;
- невідповідальність морально-естетичних принципів сім'ї загальноприйнятим суспільним нормам;
- невміння раціонально вирішувати сімейний конфлікт;
- відсутність життєвих позицій.

Соціальний педагог повинен зосереджуватися на роботі з такими категоріями дітей: — діти, з сім'ї, яка складається з різних поколінь; — одна дитина в сім'ї; — дитина, з молоді сім'ї, сім'ї студентів; — дитина, з неповної сім'ї; — позашлюбна дитина; — дитина, з сім'ї в повторному шлюбі; — дитина, з сім'ї «маленької мами»; — дитина, з сім'ї біженців, військових, емігрантів, віруючих; — дитина-сирота, дитина-інвалід; — дитина, з сім'ї наркоманів, алкоголіків, матері-повії; — дитина, з багатодітної сім'ї; — усиновлена дитина; — хвора дитина.

Кожна неблагополучна сім'я має свою специфіку, свій характер сімейного неблагополуччя, а відтак соціально-педагогічна робота з сім'єю носить індивідуальний характер.

7.2. Методики роботи соціального педагога з неблагополучними сім'ями

Вивчали і розробляли зміст, напрями, методи вивчення сім'ї та соціально-педагогічну роботу з сім'єю відомі українські вчені Бугаєць Н.А., Зайцева З., Зверева І., Капська А., Коваль Л., Кравець В., Трубавіна І., Харченко С. та ін. Соціально-педагогічна робота з сім'єю спрямовується на реалізацію сімейної політики держави, розробку механізмів забезпечення життєдіяльності та захисту сім'ї.

Під методикою соціально-педагогічної роботи будемо розуміти систему взаємопов'язаних дії соціальних органів держави, суспільства та сім'ї, спрямованих на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у здійсненні прав, свобод,

визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого прогресу.

Метою соціально-педагогічної роботи є стабілізації сім'ї, зниження рівня розлучень, підвищення престижу сім'ї, підвищення виховного потенціалу сім'ї.

Зміст і форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю зумовлюються видом сім'ї; проблемами, які існують у сім'ї; типом спілкування у сім'ї. Зазначені чинники вимагають добору відповідних методів, прийомів і форм соціально-педагогічного втручання.

Соціальний педагог, який здійснює соціально-педагогічну роботу з проблемною сім'єю виступає в трьох основних ролях: радника, консультанта, захисника.

Радник — інформує сім'ю про значущість нормальних стосунків у сім'ї, розкажує про розвиток дітей, дає педагогічні поради щодо навчання і виховання дітей.

Консультант — консультує з питань сімейного законодавства, інформує про існуючі методи виховання, орієнтує на конкретну сім'ю, пояснює батькам способи створення нормального мікроклімату.

Захисник — захищає права дитини у випадку повної деградації батьків, сімейної, соціальної депривації.

Розробка соціально-педагогічної діяльності визначається типом сім'ї та її проблемами.

У практиці соціально-педагогічної діяльності визначені різні **моделі допомоги сім'ї**.

1. Діагностична модель, метою якої є виявлення порушень та відхилень у життєдіяльності сім'ї, встановлення причин і виставлення, на основі отриманої інформації, діагнозу. Діагноз слугує основою для прийняття відповідної моделі допомоги сім'ї.

2. Педагогічна модель, сутність якої полягає в наданні можливості батькам оволодіти педагогічними знаннями виховання і навчання дітей.

3. Психологічна модель використовується з метою усунення проблем у спілкуванні між членами родини.

4. Соціальна модель використовується у разі виникнення проблем, пов'язаних з побутово-економічними негараздами.

5. Медична модель передбачає, що в основі сімейних труднощів може лежати хвороба.

Напрями соціально-педагогічної діяльності з сім'єю є соціально-педагогічна допомога, профілактика та реабілітація. У роботі з неблагополучними сім'ями домінують соціальний супровід окремих категорій сімей, їх захист та соціальне інспектування.

Таким чином, соціально-педагогічна робота починається з діагностики сім'ї, під якою розуміють виявлення конкретної інформації про сім'ю. У діяльності соціального педагога відомий досвід соціально-педагогічної паспортизації сім'ї, який дозволяє систематизувати інформацію в єдиний стандарт — паспорт сім'ї.

Паспорт сім'ї

учня _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

класу _____ школи _____

району _____

1. Загальні відомості про батьків та інших членів сім'ї:

№	Прізвище, ім'я, по батькові	Статус у сім'ї	Вік	Освіта	Спеціальність, місце роботи	Примітка

Житлові умови _____

Матеріальний стан _____

Характеристика культурного рівня сім'ї _____

2. Загальні дані про дітей

№	Прізвище, ім'я, по батькові	Вік	Місце навчання, роботи	Примітка

Інтереси дітей _____

Робоче місце школяра _____

3. Виховні можливості сім'ї

Рівень вихованості дитини _____
(високий, середній, низький)

Рівень педагогічної культури батьків:

Батька _____
(високий, середній, низький)

Мама _____
(високий, середній, низький)

Мікроклімат у сім'ї _____
(здоровий, недостатньо здоровий, нездоровий,
стійкий, недостатньо стійкий, нестійкий)

Спрямованість сім'ї _____
(суспільна, індивідуальна, асоціальна)

Ситуація сімейного виховання _____
(сприятлива, ускладнена, несприятлива)

Тип сім'ї _____
Висновки _____

Створенню паспорту сім'ї передують соціально-педагогічний моніторинг — це періодичне отримання, узагальнення, аналіз та нагромадження інформації про процеси, які проходять у сім'ї та прийняття на цій основі стратегічних і тактичних рішень. При оцінюванні змін у сім'ї соціальний педагог повинен керуватися принципами моніторингу:

- достовірності, повноти та системності інформації;
- оперативності отримання даних;
- диференціювання оцінок і висновків.

Джерелом інформації виступають: члени сім'ї; безпосереднє та опосередковане спостереження; ЗМІ; продукти діяльності сім'ї; інформація, яку отримали у ході спеціальної діагностики (опитування, анкетування, експертних оцінок і т.д.).

Соціальний педагог повинен вивчати стосунки в середній сім'ї, ставлення один до одного членів сім'ї: чоловік — дружина; мати-батько; брати-сестри; батьки-діти.

Для отримання більш детального висновки соціальний педагог може створити «Карту сім'ї», у якій зазначити такі пункти:

- список усіх членів сім'ї, з указанням дати народження(смерті);
- коротка характеристика членів сім'ї;
- найбільш важливі для кожного члена події;
- внутрішньосімейні правила і норми, емоційний клімат;
- аналіз житлових умов, сусідів, економічної, комунікативної ситуації;
- дані про соціальний статус, національність, релігійну приналежність, освіту;
- аналіз проблем і потреб;
- оцінку і висновок допомоги.

Основне призначення моніторингу і діагностики полягає у встановленні висновку про стан конкретної сім'ї. На основі отриманої інформації соціальний педагог розробляє стратегію і тактику інтервенції.

Соціально-педагогічна допомога включають три напрямки: освітній, психологічний, посередницький.

Освітня соціально-педагогічна допомога

1. Допомога у навчанні спрямовується на попередження виникнення сімейних проблем і формування педагогічної культури батьків. Навчання здійснюється в оволодінні батьками теоретичних знань і формування в них умінь, які допоможуть упорядкувати побут сім'ї та її соціальний статус.

Теоретичні знання батьки можуть отримувати на лекторіях, основними завданнями якого є:

— педагогічна і соціально-психологічна підготовка батьків до виховання майбутніх дітей;

— навчання батьків формувати у дітей адекватну поведінку у стосунках з однолітками;

— вироблення батьківського авторитету у вихованні дітей;

— формування позитивних стосунків між батьками і дітьми різних поколінь;

— навчання вихованню дітей з урахуванням статі і віку;

— заохочення і покарання в сім'ї;

— особливості виховання дітей з фізичними та психічними відхиленнями;

— навчання батьків підготовки дітей до школи та інші.

У процесі практичних занять формуються соціальні уміння: уміння вести домашній бюджет, навички домогосподарства, санітарії та гігієни, культури взаємостосунків між членами сім'ї і т.д.

2. Допомога у вихованні проводиться через консультування, створення спеціальних виховних ситуацій. Основними сферами сімейного життя, в яких реалізується виховна функція є формування батьківського обов'язку (родинна деонтологія), сімейного інтересу, внутрісімейної любові. Тому важливим моментом соціально-педагогічної діяльності є адекватний добір методів сімейного виховання.

Методи сімейного виховання розділяються на дві групи: 1) методи щоденного спілкування: метод поваги особистості дитини і метод переконання і вмовляння. Даний метод реалізується через методичні прийоми: обговорення різноманітних ситуацій і проблем життя у довірливій розмові, розуміння, співчуття, спонукання, перестороги, критика; 2) методи педагогічного і психологічного впливу вихователя на особистість з метою корекції свідомості, поведінки і діяльності: методи формування

свідомості (переконання, навіювання, приклад); методи організації діяльності (вправлення, тренування, доручення); метод стимулювання діяльності (заохочення, схвалення, змагання); методи самовиховання (самоаналіз, самоконтроль, само наказ, самонавіювання). Методичними прийомами даної групи методу є: пояснення, створення ситуації задоволення, актуалізації мети, переконання, заохочення, навіювання і т.д.

Соціально-психологічна допомога

1. Підтримка, спрямовується на створення сприятливого мікроклімату в сім'ї в період тимчасової кризи. Психологічна підтримка сім'ї надається соціальним педагогом у разі, коли в нього є психологічна освіта, у випадку відсутності відповідного документу про освіту, соціальний педагог виступає посередником між клієнтом і психологом. При цьому, соціальний педагог визначає проблему, аналізує міжособистісні стосунки у сім'ї, статус дитини в сім'ї, стосунки сім'ї з суспільством, а психолог шляхом тестування та інших методик виявляє психічні зміни кожного члена сім'ї, а психіатр або психотерапевт — надає терапевтичну допомогу.

2. Корекція міжособистісних стосунків проходить у разі психологічного насильства над дитиною, які приводять до зрушень нервово-психічного і фізичного стану. Метою соціально-психологічної корекції є виявлення міжособистісних конфліктів у сім'ї та сім'ї з суспільством, допомога розпізнати їх стосунки між членам сім'ї і допомогти змодельовувати новий тип стосунків.

Посередницька соціально-педагогічна допомога

1. Організація сімейного дозвілля: створення клубів за інтересами, організація сімейних свят, конкурсів, літнього відпочинку тощо; благодійних аукціонів, виставок-продажів поношених речей.

2. Координація співробітництва з різними соціальними інститутами, які допоможуть подолати проблему конкретної сім'ї. Наприклад,

- передача дитини в прийомну сім'ю;
- усиновлення дитини;
- розміщення дитини в інтернат, притулок, дитячий будинок;
- направлення на лікування від алкоголю тощо.

3. Інформування членів сім'ї з питань соціального захисту, яке здійснюється через соціальне консультування з житлових, сімейно-шлюбних, трудових, пенсійних питань; з проблем порушення прав дітей, жінок, інвалідів.

Профілактична робота з сім'єю полягає у реалізації системи соціально-психологічних, медико-соціальних і правових заходів, спрямованих на усунення умов та причин виникнення проблем, а також системи заходів з профілактики сімейного неблагополуччя. На даному рівні соціальний педагог організовує свою роботу на основі достовірної інформації.

Найпоширенішим методом є розробка соціально-педагогічних програм (проектів) просвітницької роботи, роботи з батьками (семінари-практикуми, лекції, бесіди, виступи на батьківських зборах), створення груп підтримки і організація взаємодопомоги.

Завданням просвітницької програми є:

- засвоєння батьками педагогічних знань, які б сприяли підвищенню ефективності виховання дітей;

- формування уміння осмислювати сімейні ситуації, приймати ефективні методи розв'язання проблем на основі педагогічних закономірностей, принципів виховання;

- розширення досвіду сімейного виховання.

Соціальний педагог повинен пропагувати ненасильницьке виховання, ознайомлювати батьків з методами, які розвивають у дітей слухняність, відповідальність, не використовуючи при цьому «каральної педагогіки», добирати мовленнєві вирази, які сприятимуть подоланню непорозуміння у сім'ї та школі:

- хвалити дітей за хороші вчинки;

- заохочувати за будь-які зміни у покращенні поведінки чи дій;

- намагатися навчити дитину виправляти неправильні вчинки;

- залучати дитину до процесу прийняття рішення;

- уникати погроз;

- не вимагати від дитини того, чого вона не може зробити;

- не надавати переваги одній дитині, якщо в сім'ї вона не одна;

- шукати можливість, щоб показати дитині свою любов.

Батькам повинні бути відомі прийнятні методи покарання:

- не можна позбавляти дитини задовольняти людські потреби.

Наприклад, якщо дитина недостойно веде себе за столом, можна попросити її сісти окремо, таким чином позбавити її спільного перебування за столом;

- можна заборонити їздити на велосипеді, якщо порушує правила дорожнього руху, але ненадовго;

- маленьких дітей, які пишуть по стінах, можна заставити вимити стіни з милом і похвалити за виконану роботу і т.д.

Ефективність профілактичної діяльності соціального педагога залежить від правильно вибраного способу спілкування з сім'єю, створення дружньої атмосфери при спілкуванні. Цьому сприяють тематичні вечори, вечори відпочинку, святкування визначних подій, ювілеїв тощо.

Реабілітація — це система заходів, спрямованих на повноцінне відновлення функціонування втрачених сімейних функцій. Реабілітаційну роботу з сім'єю можна розділити на три рівні: індивідуальний, груповий і з громадою.

На індивідуальному рівні реабілітаційна робота передбачає: консультування як спроба однією людиною покращити ситуацію іншої за допомогою методичних прийомів консультування: бесіди, спостереження, переконання, вправ, компромісу, активного слухання, перефразування, конфронтації, прикладу.

Методи групової реабілітації: збори, лекції, бесіди, диспути, дискусії, та ін. Основним методом виступає тренінг.

Соціально-педагогічна робота в громаді. Мета проведення — відновлення життєвого простору сім'ї. Методи роботи: лекції, бесіди, організації масових акцій, благодійних заходів, мітингів.

Основними формами реабілітаційної роботи є: центри реабілітації, центри психолого-педагогічної допомоги, центри дозвілля, сімейні клуби, медико-соціальні центри, притулки, курси, навчально-консультативні пункти, клуби, лекторії, кабінети довіри, служби знайомств, шоу-програми, тематичні КВК, театри мініатюр, експериментальні майданчики, школи батьків, школи матері, кабінети екстреної психологічної допомоги, психоемоційні тренінги тощо.

Сімейне консультування — надання соціально-педагогічної допомоги при розв'язанні соціальних проблемах, конфліктів між дорослими і дітьми. Предметом соціально-педагогічного консультування є:

- сфера життєвого забезпечення (працевлаштування, оформлення пільг, субсидій, матеріальної допомоги тощо);

- організація побуту (ремонт квартири, дезинфекція, організація дозвілля і кутка дитини та ін.);

- сімейне здоров'я (організація медичної діагностики, лікування хронічних захворювань, наркологічної допомоги, формування здорового способу життя та ін.);

- виховання дітей (розв'язання проблем дезадаптації, корекція відхилень та ін.);

- духовне і моральне здоров'я (розвиток цінностей, ціннісних орієнтацій, позбавлення від алкогольної залежності та ін.);

- внутрішні та зовнішні комунікації (відновлення втрачених зв'язків, розширення контактів, гармонізація стосунків).

Соціально-педагогічний супровід — це вид соціально-педагогічної діяльності спрямований на здійснення опіки, допомоги та патронажу неблагополучної сім'ї. Він спрямований на постійне ведення сім'ї, яка потребує систематичної підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності. У практиці соціально-педагогічної роботи, крім неблагополучних сімей, супровід здійснюється у прийомній сім'ї, сім'ї у якій виховуються діти з обмеженими функціональними можливостями.

Патронаж — форма державного захисту прав сім'ї, особистості на дому. Він передбачає проведення в домашніх умовах профілактичних, оздоровчих, просвітницьких заходів, надання соціально-педагогічних послуг. Термін патронажу обмежений — 4-9 місяців. Одночасно соціальний педагог може працювати з двома сім'ями. Члени сім'ї повинні мати зв'язок з ним протягом 24 годин. Він повинен бути в курсі усіх подій, які відбуваються у сім'ї. У ході патронажу реалізуються різні види допомоги — матеріальна, психологічна, освітня.

У рамках патронажу виділяють такі етапи:

1. Знайомство, договір з сім'єю.
2. Вхідження в сім'ю.
3. Збір інформації про сім'ю.
4. Аналіз інформації про сім'ю.
5. Виведення сім'ї із соціальної ізоляції.
6. Вихід із сім'ї. Розглядаються зняття сім'ї з патронажу і встановлення терміну спостереження (нагляду) за сім'єю (до року).

Методика проведення патронажу:

- визначення мети відвідування сім'ї;
- повідомлення сім'ї про візит;
- представлення себе (виготовлення візитки, нагрудного знаку);
- забезпечення особистої безпеки;
- час відвідування — 20-30 хвилин;
- підведення підсумку спільно з членами сім'ї.

Тривалість соціально-педагогічного супроводу окремої сім'ї визначається гостротою проблеми, яка існує у сім'ї, рівнем розвитку самостійного подолання труднощів.

Соціальне інспектування — це складова соціального супроводу, метою якого є нагляд і контроль соціального педагога за реалізацією в сім'ї прав її членів, виявлення випадків їх порушень та умов, що цьому сприяють.

Соціальне інспектування неблагополучних сімей може здійснюватися спільно з дільничним інспектором міліції, представниками опікунської ради.

Чітко визначені функції соціального інспектування у соціально-педагогічній діяльності соціального педагога Ваховським Л.Ц., Песоцькою О.П., Кратіноюю В.О., Кратіновим М.С., Харченко С.Я. :

— діагностична — виявлення порушень прав людини, девіантної поведінки дітей, зловживання наркотичних субкультур членами сім'ї, втечі з дому, невідвідування школи та ін.;

- профілактичну — запобігання рецидивам названих проблем;
- інформаційну — інформування представників влади про наявність порушень у сім'ї;

— наглядово-контрольну — облік і перевірка житлово-побутових умов у сім'ї, перевірка виконання рекомендацій;

— охоронно-захисна — клопотання про позбавлення батьківських прав, вилучення дитини з сім'ї, спрямування жертв сімейного насильства до кризових центрів, притулків для жінок і неповнолітніх;

— комунікативну — встановлення взаємодії соціального педагога з членами сім'ї з метою спонукання їх до подолання причин неблагополуччя в родині;

— координаційну — залучення медиків, психологів, юристів та інших фахівців до розв'язання проблем у сім'ї.

Форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю. Соціально-педагогічна діяльність здійснюється в межах сім'ї, загальноосвітньої школи, спеціальних закладах, соціальних службах.

У соціально-педагогічній діяльності домінують індивідуальні та групові, колективні форми роботи.

Серед індивідуальних — важлива роль належить сімейній терапії. Сімейна терапія — це робота з усією сім'єю або її членами. Технологія сімейної терапії включає два етапи.

Перший етап — з'ясування (прийняття) проблеми сім'ї. Наприклад, пияцтво чоловіка сприймається дружиною, а чоловіком — ні.

Другий етап — корекційна робота.

Процес сімейної терапії може тривати кілька місяців, може бути безперервним або з певними канікулами. Консультативні зустрічі один або двічі на тиждень. Консультант може використовувати декілька різних технік.

До групових психолого-педагогічних форм належать тренінгові заняття, семінари, відеоеклекторії, зустрічі з спеціалістами.

Колективними формами соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю є:

1. Робота стаціонарних та пересувних консультативних пунктів.
2. Клуби для дівчат, молодих жінок.
3. Клуби молоді сім'ї.
4. Школи батьківської підтримки.
5. Школи молоді матері («Школа мам»).
6. Рекламно-інформаційні кампанії у співпраці з ЗМІ (радіоеклекторії, кінеоеклекторії).
7. Благодійні акції.
8. Конкурси, сімейні свята, фестивалі та ін.

Отже, приймаючи сім'ю як об'єкт соціально-педагогічної діяльності, необхідно враховувати її вид, функції, тип спілкування, історію розвитку і соціальний статус в соціумі.

Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань

Із запропонованих варіантів виберіть один. Кожна правильна відповідь оцінюється двома балами.

Т. 7.1. Дайте визначення сім'ї:

- а) спільна форма взаємин між людьми, в межах якої здійснюється основна частина їх життєдіяльності;
- б) високий рівень внутрісімейної моральності, духовності, задоволення емоційно-психологічних потреб усіх її членів сім'ї;
- в) спільна форма взаємин між людьми, які втратили свої виховні можливості, внаслідок чого складаються несприятливі умови для виховання дитини.

Т. 7.2. Благополучна сім'я — це:

- а) спільна форма взаємин між людьми, в межах якої здійснюється основна частина їх життєдіяльності;
- б) високий рівень внутрісімейної моральності, духовності, задоволення емоційно-психологічних потреб усіх її членів сім'ї;
- в) спільна форма взаємин між людьми, які втратили свої виховні можливості, внаслідок чого складаються несприятливі умови для виховання дитини.

Т. 7.3. Неблагополучна сім'я — це:

- а) спільна форма взаємин між людьми, в межах якої здійснюється основна частина їх життєдіяльності;
- б) високий рівень внутрісімейної моральності, духовності, задоволення емоційно-психологічних потреб усіх її членів сім'ї;
- в) спільна форма взаємин між людьми, які втратили свої виховні можливості, внаслідок чого складаються несприятливі умови для виховання дитини.

Т. 7.4. Соціальний супровід сім'ї — це:

- а) вид соціально-педагогічної діяльності спрямований на здійснення опіки, допомоги та патронажу неблагополучної сім'ї;
- б) вид соціально-педагогічної діяльності, метою якого є нагляд і контроль соціального педагога за реалізацією в сім'ї прав її членів, виявлення випадків їх порушень та умов, що цьому сприяють;
- в) вид соціально-педагогічної діяльності, метою якого є надання соціально-педагогічної допомоги при розв'язанні соціальних проблем, конфліктів між дорослими і дітьми.

Т. 7.5. Соціальне інспектування — це:

- а) вид соціально-педагогічної діяльності спрямований на здійснення опіки, допомоги та патронажу неблагополучної сім'ї;

- б) вид соціально-педагогічної діяльності, метою якого є нагляд і контроль соціального педагога за реалізацією в сім'ї прав її членів, виявлення випадків їх порушень та умов, що цьому сприяють;
- в) вид соціально-педагогічної діяльності, метою якого є надання соціально-педагогічної допомоги при розв'язанні соціальних проблем, конфліктів між дорослими і дітьми.

Т. 7.6. Сімейне консультування — це:

- а) вид соціально-педагогічної діяльності спрямований на здійснення опіки, допомоги та патронажу неблагополучної сім'ї;
- б) вид соціально-педагогічної діяльності, метою якого є нагляд і контроль соціального педагога за реалізацією в сім'ї прав її членів, виявлення випадків їх порушень та умов, що цьому сприяють;
- в) вид соціально-педагогічної діяльності, метою якого є надання соціально-педагогічної допомоги при розв'язанні соціальних проблем, конфліктів між дорослими і дітьми.

Підсумкова оцінка

Низька — від 0 до 2 балів;

Задовільна — від 3 до 5 балів;

Добра — від 6 до 8 балів;

Висока — від 9 до 10 балів

Завдання для самостійної роботи

Змодельуйте соціально-педагогічний супровід сім'ї, в якій виховується дитина-інвалід.

Література

1. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник. — К.: Знання, 2008. — 343 с.
2. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. — М., 2001.
3. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник. — К.: Видавничий дім «Слово», 2008. — 240 с.
4. Соціальна робота: технологічний аспект: Навчальний посібник / За ред. А.Й. Капської. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 352 с.
5. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навч. посібник. — К., 2002.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін.; За заг. ред.: І.Д. Зверевої, Г.М. Лактіонової. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 256 с..
2. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. — М.: ТЦ «Сфера», 2001. — 480 с.

ТЕМА 8.**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ГРУПАМИ,
ПІДЛІТКОВИМИ ТА МОЛОДІЖНИМИ ОБ'ЄДНАННЯМИ****ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ**

- проблеми підлітків та молоді;
- групи як об'єкт соціально-педагогічної діяльності;
- методика соціально-педагогічної роботи з групами, підлітковими та молодіжними об'єднаннями

8.1. Проблеми підлітків та молоді

Соціально-педагогічна діяльність у якості об'єкта має багаточисленні формальні та неформальні групи, починаючи з класних колективів і закінчуючи групами різноманітної спрямованості, які характерні для підліткової та молодіжної субкультури.

Підлітки — юнаки і дівчата від 11-12 — 15-16 років, тобто це період від дитинства до зрілості. Цей період характеризується не лише фізичним і статевим дозріванням, але й формуванням особистості, моральних установок і переконань, світогляду, який, здебільшого, не співпадає з нормами встановленими в суспільстві.

Дефекти сімейного і педагогічного виховання не сприяють належному вихованню дітей у цей період. Діти, які сприятливі до негативних впливів, стають педагогічно занедбаними, вони не виховані, погано вчаться, хоча фізично здорові. Такі діти належать до категорії «важких». У соціальній педагогіці «важкі» діти складають групу *соціально дезадаптованих дітей*. Вони не люблять працювати, не можуть заставити себе систематично навчатися. Порушують дисципліну в школі і на вулиці, конфліктують з учителями, батьками, однолітками, втікають із школи. Вони блукають, п'ють, вживають наркотики, порушують закони. Діти стають соціально і педагогічно занедбаними, тому, вони, як найбільш вразлива категорія населення, потребують різних видів соціально-педагогічної допомоги.

Соціальна занедбаність — такі наслідки недостатності відповідних факторів, які приводять до недорозвинення соціальних якостей, потреб, ціннісних орієнтацій, мотивів особистості, мінімізованого соціа-

льного досвіду, труднощів в оволодінні соціальними ролями. Соціально занедбані діти професійно не орієнтуються, у них не сформовані суспільно корисні уміння та навички, звужена сфера інтересів. Вони характеризуються глибоким відчуженням від сім'ї і школи, їх формування і соціальний розвиток проходить під впливом асоціальних, криміногенних підліткових груп, засвоєння групових норм і цінностей яких провидить до деформації свідомості, ціннісних орієнтацій і соціальних установок. Для соціально занедбаних підлітків характерні патології суспільного життя (алкоголізм, наркоманія, проституція, рекет тощо), а також правопорушення, аморальна поведінка, злочинство та інші негативні прояви.

Педагогічна занедбаність — це наслідок дефектів у педагогічному впливові на розвиток, формування і становлення особистості, який проявляється в слабкому оволодінні ведучими видами діяльності. Такі діти відстають у навчанні з окремих предметів шкільної програми, упираються педагогічному впливові, грублять учителям, негативно ставляться до навчання, використовують нелітературні висловлення (лихословлять), задираються з однолітками.

Соціально-педагогічна занедбаність характеризується:

- неадекватною соціальною активністю;
- загальною дезадаптацією;
- важкістю у вихованні і навчанні.

Соціально-педагогічна занедбаність дитини проявляється через її індивідуальні особливості. Так, дисгармонія психічного розвитку, суперечливості і невірноваженість особистісного розвитку приводить до неадекватної соціальної активності; наявні індивідуальні якості діяльності визначають дисгармонію мотивів навчання, низьку навчально-пізнавальну діяльність, несформованість основних навчальних умінь, неуспішність у навчанні, шкільну тривожність, що обумовлює труднощі в навчанні; труднощі у вихованні з'являються тому, що дитині не притаманні властивості спілкування. Наслідком чого проявляється невмінням спілкуватися в соціумі, вона не володіє соціальною рефлексією, у неї неадекватна поведінка і низький соціальний статус; низький рівень самопізнання приводить до порушення образу «Я», неадекватної самооцінки.

Молодь — вікова категорія людей від 14-16 до 28-35 років, яка знаходиться в процесі переходу від підліткового віку до дорослого життя і переживає стан сімейної та професійної соціалізації та адаптації. Визначення вікових меж є неоднозначним, однак будемо послуговуватися Законом «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», де молодь визначають як групу населення віком від 14 до 35 років.

У процесі соціалізації у молоді розвиваються кількісні та якісні зміни особистості, у суспільстві вона займає відповідну соціальну позицію — соціальний статус, який і визначає її поведінку. Однак у процесі соціалізації виникають і проблеми, які можна розділити на дві групи:

1. Проблеми, пов'язані з формування соціального статусу і соціальної ролі: розвиток поведінки у сучасному суспільстві; розвиток і становлення цінностей та ціннісних орієнтацій; отримання професійної освіти; працевлаштування та ін.

2. Проблеми особистісного характеру: здоров'я, кохання, створення сім'ї, стосунки з однолітками та дорослими; забезпечення гідними умовами проживання та життєдіяльності тощо.

Серед визначених проблем на сучасному етапі домінують такі:

- втрата ідеалів, національних цінностей;
- низький рівень загальної культури;
- незадовільний стан здоров'я;
- посилення рівня тривожності, який пов'язаний із зниженням рівня та якості життя;
- нерівні можливості отримання освіти;
- збільшення чисельності молоді серед безробітних;
- економічна залежність від батьків;
- кризові явища сімейних стосунках (конфлікти, зради, розлучення тощо);
- зростання рівня соціальних відхилень, пов'язаних із суспільною патологією (п'янство, наркоманія, проституція, рекет та ін.).

На подолання кризових явищ у суспільстві державою розробляються молодіжні законодавства щодо освіти, соціально-політичної і економічної політики, розвитку духовного, культурного, фізичного потенціалу молоді та функціонування молодіжних організацій.

Як підліткам, так і молоді властиві свої потреби, інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації. Об'єднуючими для обох груп є потреби в самоствердженні, самовизначенні, самореалізації, самостійності та самооцінці. Самоствердження відбувається у сім'ї, школі, трудовому колективі, групі.

8.2. Групи як об'єкт соціально-педагогічної діяльності

Група — об'єднання людей із спільними інтересами, які впливають один на одного. У групах вони задовольняють потреби у спілкуванні; оволодівають навичками співжиття з іншими людьми; засвоюють певні статево-рольові норми поведінки; залучаються до окремих субкуль-

тур. Під субкультурою розуміють сукупність специфічних соціально-психологічних ознак, які впливають на стиль життя та мислення окремих груп людей і дозволяють їм усвідомити та утвердити себе як не-схожих на інших представників соціуму. Субкультури належать до стилізованих механізмів соціалізації особистості.

У результаті неприйняття підлітками та молоддю молодіжних і економічних реформ, соціальних і духовних цінностей держави, загострення власних проблем, вони почали об'єднуватися в різні групи.

За юридичним статусом групи (об'єднання) поділяються на формальні (офіційно визнані) та неформальні (існують стихійно). Здебільшого неформальні об'єднання з'являються як протест проти існуючих порядків і пошук більш справедливих форм спілкування.

Проаналізувавши причини, через які підлітки та молодь попадає в неформальні групи, учені визначили основні:

- потреба в друзях;
- бажання пізнати незвичайне, у тому числі сучасні течії в мистецтві;
- неуспішність у школі і відчуження від шкільного колективу;
- відсутність інтересу до будь-чого, бездіяльність, байдужість до навчання;
- потреба в емоційних враженнях;
- відсутність індивідуального підходу у школі;
- бездоглядність, самотність, занедбаність, беззахисність;
- оригінальність вражень, отриманих в групі, свобода;
- можливість проявити протест проти чогось;
- недоступність освіти;
- не працевлаштованість та інші;

За соціальною спрямованістю групи поділяються на:

1. Просоціальні. У членів просоціальних субкультур норми поведінки не суперечать загальноприйнятим.

2. Антиосоціальні, у яких групова культура протиставлена суспільним нормам, а її носіїв вирізняє деструктивна поведінка, спрямована на руйнацію усталених норм і цінностей суспільного життя.

3. Асоціальні групи, у яких спостерігається трансформація загальнолюдських норм. Для носіїв характерна девіантна поведінка, яка не збігається з соціальними нормами і цінностями, прийнятими у суспільстві. Окрему підгрупу складають криміногенні групи, які об'єднуються за ознакою діяльності, яка носить асоціальний характер. Виділяють три рівні розвитку криміногенних груп.

1. Асоціальні (передзлочинні) групи підлітків з спрямованістю на антисуспільну діяльність. Такі групи виникають за місцем проживан-

ня, для них характерне невизначене проведення вільного часу, асоціальна поведінка: гра в карти, п'янство, дрібні правопорушення. У повному складі члени групи правопорушень не роблять. Для цього у них немає лідера і група не згуртована.

2. Криміногенні групи характеризуються злочинною спрямованістю ціннісних орієнтацій. П'янство, розпуста, корисливість стають нормою. Група переходить до більш значущих для суспільства злочинів. Однак група заздалегідь не готується до злочинної діяльності. Злочинна діяльність не організована.

3. Злочинні групи. У групах спостерігається керівний центр — лідер, існують неписані закони і цінності, санкції. Склад групи постійний, план злочинів розробляється. Члени групи мають холодну зброю і здійснюють крадіжки, пограбування, насильство, розбійні напади.

Своєрідні ознаки субкультури у неформальних об'єднаннях:

- специфічні ціннісні орієнтації та норми поведінки;
- своєрідні захоплення, смаки;
- особливі способи проведення часу;
- жаргони;
- особливості одягу та зовнішності.

Серед дітей нині не модно бути звичайним, потрібно виділятися з натовпу. Позашкільна освіта на даному етапі не знайшла широкого поширення, тому школярі після уроків (поки не бачать батьки) беруть у руки зброю, нишпорять небезпечними місцевостями, імітують недитячі ігри. Існує різноманітна кількість груп, серед яких можна визначити такі.

Групи епатажної самодіяльності. Метою об'єднання в такі групи є належність до елітарної субкультури. Характерними представниками є панки, мажори, попери, байкери, готи, Емо.

Панки відзначаються півнячими зачісками (ірокезами), розмальованим волоссям у різний колір, шкіряним піджаком на голому тілі, грубим жаргоном, викликаючою поведінкою.

Байкери їздять на мотоциклах без глушників, на великій швидкості, здебільшого вночі, не мають прав на водіння.

Мажори носять одяг однієї з іноземних країн, їздять на дорогих автомашинах, люблять швидку їзду, проводять активний спосіб життя.

Попери підкреслюють зневажливе ставлення до оточуючих, блокують активну діяльність.

Угрупування Емо об'єднує дітей, які не бояться смерті і нехтують правилами. Їх можна впізнати за чорно-рожевою гамою одягу і обов'язковою гривкою на чолі. Емо — від слова «емоція». Це ті, хто не криється у своїх почуттях, вони сміються і плачуть голосно. Голо-

вна небезпека чорно-рожевих підлітків — культ самогубства. Діти цього навіть не приховують. Дорослі Емо доводять самогубство до кінця.

Групи культурної самодіяльності. Спрямовані на створенні нових художніх цінностей. Найбільшого поширення отримали хіпі, музиканти, які створюють музику на комп'ютері, рокери (бітломани, мракобілі, хардрокери, металісти, брейкери), металісти — прихильники металевих року поділяються на: важкий металевий рок (хеві метал рок), чорний металевий рок (блек метал рок), швидкісний металевий рок (спід метал рок), які сповідують культ сатани, закликають до насилля, жорстокості, кібер-панки — люди, які захоплені комп'ютерами.

Члени групи хіпі мають інтерес до джинсового одягу. Вони носять довге волосся на прямий проділ, тонку пов'язку на чолі. В основі їх філософії лежить внутрішня свобода, незалежність від суспільства. Проповідують пацифізм, виступають проти служби в армії, вірять в медитацію. Їх одяг і поведінка пояснюється бажанням не відриватися від природи.

Групи соціальної самодіяльності. Діяльність таких груп спрямована на розв'язання соціальних проблем — екологісти, екокультуристи, етнокультуристи, групи взаємної підтримки, інтернаціоналісти та ін.

Групи політичної самодіяльності — політичні клуби, фонди соціальних ініціатив. Діяльність спрямована на зміну політичної ситуації і політичних умов в країні.

Групи агресивної самодіяльності.

Спортивні фанати — група людей, які об'єднуються за шанувальними ознаками до гравців футболу.

Правоекстремісти — неофашисти, копіюють образ Гітлера, мають реакційні погляди.

Лівоекстремісти — прихильники радянських політичних діячів.

Графіті. Представники цієї групи зображають певні символи, висловлювання на стінах будинків, парканах, у ліфтах де інде. Таким чином вони висловлюють протест проти певних соціальних норм, окремих людей, а також самоутверджуються шляхом символічної ідентифікації з улюбленими спортивними командами, музичними групами або течіями.

Соціальному педагогу при роботі з такими підлітками та молоддю потрібно знати особливості кожної групи, кожного члена. Необхідно зібрати дані про існуючі групи в мікросередовищі, встановити хто входить до їх складу, з'ясувати інтереси, їх культурний рівень, ідеали, переконання, бажання, дізнатися структуру групи, правила прийому до неї, характер лідерства, стосунки між членами.

8.3. Методика соціально-педагогічної роботи з групами, підлітковими та молодіжними об'єднаннями

Соціальному педагогові потрібно пам'ятати про необхідність індивідуального підходу до кожного учасника групи та диференційованого підходу до кожної групи. Важливо розв'язати проблеми членів групи, а не забороняти існувати групі. Однак у тих випадках, коли діяльність групи приймає протиправний характер (п'янство, насильство, порнографія, неофашизм), потрібно руйнування групи, її переорієнтація, нейтралізація лідера.

Діагностика. Метою діагностики підліткових та молодіжних груп є виявлення спрямованості групи, її склад, структуру, взаємостосунки і підпорядкування, визначення ціннісних установок та орієнтацій.

Соціальний педагог для діагностики використовує спостереження, опитування, бесіди, соціометрію, тести, аналіз продуктів діяльності, метод експертних оцінок та ін. Вибір методів діагностики залежить від часу використання, ресурсів, професійної компетентності, матеріально-технічного забезпечення установи.

У програму діагностики неформальної групи включається комплекс методик, які призначені для вивчення особистості, якісних характеристик лідера, соціального оточення, в якому живе особа.

Результатом проведення діагностики є створення паспорту підліткової та молодіжної групи.

Схема вивчення дитини

1. Загальні відомості про дитину.
2. Стан здоров'я, особливості фізичного розвитку, відповідність фізичного розвитку до віку (ріст, вага, недоліки зору, слуху, порушення постави і т.д.)
3. Спрямованість особистості (егоїстична, практична, суспільна; характеристика основних мотивів; поглядів і переконань, інтересів, цінностей, схильностей).
4. Самооцінка (занижена, завищена, адекватна), рівень домагань, відповідність; вимогливість до себе; ставлення до критичних зауважень вчителів і товаришів; ставлення до самовиховання і його прояв.
5. Темперамент. Риси якого типу темпераменту переважають: меланхолічного, холеричного, флегматичного, сангвіністичного.
6. Особливості емоційно-вольової сфери. Характер емоційної реакції на педагогічний вплив. Розвиток почуттів: моральних, інтелектуальних, їх глибина і стійкість, ступінь емоційної збудженості, зовнішня вираженість емоційних переживань; вольові особливості: цілеспрямованість, самостійність.

7. Здібності (загальні і спеціальні).

8. Характер. Які позитивні або негативні якості характеру в поведінці проявляються у ставленні до учіння, праці: активність, дисциплінованість, добросовісність, відповідальність, легковажність, безпечність, впертість, брехливість; у ставленні до людей (старших і молодших): поважність і уважність, доброта, грубість, егоїзм, пихатість, жорстокість; до самого себе: скромність, гідність. Наявність шкідливих звичок: куріння, лихослів'я, вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів.

9. Характеристика міжособистісних взаємин:

а) у сім'ї (умови сімейного виховання, характеристика сім'ї за структурою, матеріальним забезпеченням, виховним потенціалом, особливостями стосунків між дорослими членами сім'ї, позиція дитини в сім'ї);

б) у класному колективі (характеристика класного колективу, соціальний статус учня, його роль в колективі: лідер, популярний, ізольований, прийнятий, ставлення до думки колективу, симпатії, антипатії, ставлення до своєї позиції в класі);

в) у сфері спілкування (з ким спілкується у вільний час, в склад якої групи входить, яка спрямованість групи, яку позиція займає в групі вільного спілкування, які запити задовільняє, як і з ким бажає проводити дозвілля).

10. Участь в різних видах діяльності:

а) ставлення до навчальної діяльності (успішність, рівень знань, сформованість навчальних навичок; основні мотиви учіння, зацікавленість до навчальних предметів; особливості пам'яті, мислення, рівень розвитку уваги);

б) ставлення до трудової діяльності (наявність трудових навичок, умінь; яким видам роботи надає перевагу; схильність до довготривалої праці; участь в суспільно корисній роботі; домашні обов'язки);

в) виявлення стійкої зацікавленості до будь-якого виду діяльності (гуртка, секції, клубу);

г) наявність професійної спрямованості (намагання, орієнтація, мотиви вибору майбутньої професії).

11. Причини відхилення в поведінці:

а) відхилення від норми в стані здоров'я (порушення в фізичному і психічному здоров'ї, невідповідність фізичному розвитку, відставання у рості, акцентуація характеру, неврози, дефекти пам'яті, мислення);

б) порушення в сфері міжособистісних взаємин (непопулярний, неприйнятий, ігнорований, ізольований в класному колективі; долучається до колективу ціною жертв, втрат; конфліктний, відчужений, безконтрольний, виштовхнутий);

в) помилки педагогів (завищення педагогічної сили; позбавлення дитини індивідуальних стимулів; покарання, пов'язані з приниженням особистості дитини; суперечливість вимог; конфлікти між батьками і педагогами; поверхові відомості про дитину тощо);

г) помилки сімейного виховання («запещене дитя», «задавлене дитинство», «загублене дитинство», «одиноке дитинство», «байдуже дитинство»); відсутність елементарних психолого-педагогічних знань, перекладання піклування на школу; відсторонення дитини від фізичної праці; конфлікти в сім'ї тощо;

д) соціальні причини (суперечності в суспільстві, в мікросоціумі);

е) психотравмуючі ситуації.

12. Педагогічні висновки.

Паспорт неформальної підліткової групи

1. Кількість людей у групі (постійний і епізодичний склад).
2. З якого часу існує.
3. Вік, місце роботи, навчання її членів.
4. Принцип включення в групу (за місцем проживання, на підставі загальних цілей, приналежності до громади і т.д.).
5. Основні місця збору.
6. Середня періодичність зборів.
7. Найбільш використовувані спільні заняття (проранжувати) (випивки, гра в карти, рухливі ігри, блукання вулицями, відвідування кіно, спів під гітару, уживання наркотиків і т.д.).
8. Найбільш улюблені теми бесід і обговорень (проранжувати) (обговорення різних проблем у навчанні, на роботі, конфліктів з батьками, учителями, обговорення прочитаного, кіно- і телефільмів, обговорення спільних дій, життєвих планів, відносин з дівчинами, розповіді про взаємини дорослих чоловіків і жінок, про злочинські звичаї, обговорення способів отримання засобів для розваг, випивки, наркотиків і т.д.).
9. Жаргонні слівця, використовувані в групі.
10. Клички членів групи.
11. Лідер групи і його характеристика.
12. На чому тримається авторитет лідера (потрібне підкреслити): на страху перед фізичною силою; на повазі до інтелекту; на умінні знайти загальну мову з хлопцями; на досвідченості.
13. Як часто і з приводу чого бувають конфлікти?
14. Як звичайно розв'язуються конфлікти (мирно, бійкою, завдяки втручання лідера, компромісом частини хлопців)?
15. Як часто виникають конфлікти, бійки з іншими угрупованнями і з приводу чого?

16. Чи підтримується зв'язок з дорослими злочинцями, з особами, що відбули покарання у місцях позбавлення волі (так, ні, епізодично)?

17. Який вплив вони роблять на хлопців? (потрібне підкреслити: застерігають про можливості злочину; підбурюють до злочину; заражають помилковою романтикою; передають злочинський жаргон, пісні, звичаї).

18. Які якості характеру і вчинки більше всього засуджуються і які заходи впливу з боку групи чиняться на провиненого?

19. Чи можливий добровільний вихід із групи? Перехід в іншу? Чи бували такі випадки, з якої причини і яка реакція на це?

20. Як ставляться дорослі до угруповань дітей:

— батьки (доброзичливо, не перешкоджають зустрічам на квартирах; нейтрально, не звертають уваги; вороже, забороняють спілкування, забороняють зустрічі у себе в будинку);

— учителі;

— сусіди.

21. Чи перебуває хто-небудь із дітей на обліку в міліції, які заходи впливу на групу?

22. Чи займається хто-небудь із дітей у гуртках, секціях, клубі? Як це впливає на інших і як до цих занять ставляться у групі?

Будь-які види соціально-педагогічної діяльності можна здійснювати лише після *комплексної діагностики* (етимологічної і симптоматичної).

Етимологічна діагностика допоможе відновити історію занедбаності дитини:

— які фактори (медико-біологічні, соціокультурні, психолого-педагогічні) спровокували актуальний стан підлітка;

— яка частина мікросередовища (сім'я, дитячий садок, школа) допустила дефекти у вихованні підлітка;

— який термін впливу виявлених негативних факторів (довготривалі, багатопланові, інтенсивні);

— як підліток реагує на позитивні, негативні або дезінтегруючі впливи мікросередовища;

— яка опірність підлітка.

Симптоматична допоможе вивчити психологічні якості особистості.

Соціально-педагогічна діяльність з неформальними групами реалізовується за декількома **напрямами**:

— використання потенціалу існуючих просоціальних груп з метою просвітницької роботи, реабілітації або корекції особистості;

— ініціювання створення груп соціальної спрямованості (взаємодопомоги, молодіжних соціальних ініціатив та ін.);

— спільна робота з організаторами формальних груп з метою переорієнтації асоціальних груп у просоціальні;

— спільна діяльність з психологом, батьками, педагогами з метою переорієнтації їх установок і поведінки.

Виходячи з вище сказаного, можна розробити найрізноманітніші моделі соціально-педагогічної діяльності: «профілактика», «діагностика», «корекція», «реабілітація», «переорієнтації».

Найважливіша модель соціально-педагогічної діяльності є модель «переорієнтації», механізмом якої виступає дезорганізація і реорганізація.

Дезорганізація асоціальної групи передбачає процес, спрямований на руйнування її структури — зв'язків між членами групи, внутрішньої дисципліни. При цьому група розпадається, але асоціальна спрямованість окремих її членів може зберігатися.

Реорганізація передбачає не лише перебудову структури асоціальної групи, але і зміну спрямованості.

У моделі «переорієнтація» соціальні педагоги використовують методи попередження, припинення і руйнування.

Успішність роботи забезпечить проникнення соціального педагога в середину групи або ж використання референтної особи, контактувати лише з тими членами групи, які займають антагоністичну позицію.

Для нейтралізації діяльності групи використовують такі методичні прийоми:

- виявлення найбільш авторитетних членів групи;
- вивчення їх нахилів, інтересів, видів діяльності;
- здійснення постійного контролю і включення їх в суспільно корисні види діяльності, в окремих випадках залучати до керівної роботи на громадських засадах;
- стимулювання лідерів групи до зміни своїх поглядів, позиції, поведінки;
- проведення профілактичної роботи з членами групи з метою ізоляції їх від лідера;
- розвінчування лідера в очах членів групи;
- введення в групу позитивно налаштованих осіб.

При руйнуванні групи можна використовувати такі методичні прийоми:

- організація суспільно корисної праці;
- організація ситуацій, які закріплюють за «потрібним» лідером ведучих ролей;
- залучення групи до інтересних справ з формальними групами (озеленення міста, виїзд в оздоровчий табір тощо);

— штучне створення суперечностей між лідером і членами групи (метод «вибуху»).

Особливістю соціально-педагогічної роботи є те, що соціальний педагог спрямовує діяльність не на руйнування неформальної групи, а на викорінення причин і умов, які сприяли формуванню цієї групи. При цьому потрібно пам'ятати: основне працювати з кожним членом групи окремо.

Кожна модель вимагає адекватного добору змісту, форм методів роботи, відповідного кола заінтересованих і компетентних учасників, визначення відповідної технології соціально-педагогічної роботи.

Модель психолого-педагогічної реабілітації — процес відновлення психічних проявів і здібностей дитини після вчинення порушення. У результаті чого створюється рівновага в психіці і поведінці дитини, яка має відповідати нормам поведінки, віку, вимогам середовища, в якому вона проживає. *Реабілітація* — це комплексна система взаємопов'язаних дій, спрямованих на відновлення дитини в соціальному статусі, здоров'ї, дієздатності у власних очах і перед оточуючими. Наслідком реабілітації повинно бути зміна уявлень дитини про себе — її «Я-концепції». Реабілітація проводиться через оптимізацію її ведучих видів діяльності і нормалізацію всієї системи відносин з оточуючими.

Профілактика в системі реабілітації пов'язана з усуненням, зняттям причин, умов і факторів, які викликають ті або інші відхилення в розвитку особистості.

Корекція передбачає роботу з конкретними відхиленнями і спрямована перш за все на саму дитину.

Відновлення дитини в правах означає повернення їй права на життя і виживання, права на освіту, захист прав і свобод особистості, забезпечення можливості для сприятливого розвитку, активної участі в житті суспільства. Тобто в правах, передбачених положенням Конвенцією ООН про права дитини.

Соціальний захист дітей — це комплекс правових, економічних, медичних і психолого-педагогічних засад, які забезпечують оптимальний біологічний і соціальний розвиток

Соціальна допомога дітям — це одна із форм соціального захисту, яка представляє сукупність соціальних заходів, спрямованих на підтримку належних умов життєдіяльності та існування дітей.

Соціально-педагогічна допомога (підтримка) — система соціально-педагогічних засобів, які забезпечать нормальні психолого-педагогічні умови повноцінного розвитку і життєдіяльності.

Ресоціалізація — організований соціально-педагогічний процес відродження соціального статусу, втраченого, або несформованих соціальних навичок, переорієнтація їх соціальних установок.

Відомими технологіями в соціально-педагогічній роботі з неформальними групами є колективно-творчі справи (КТС), мозковий штурм, групові дискусії.

У соціально-педагогічній діяльності з підлітками неформальних груп потрібно дотримуватися таких рекомендацій:-

— здійснювати індивідуальний підхід до кожного учасника групи і диференційований підхід до кожної групи;

— обговорювати проблеми, які хвилюють підлітків і молодь, а не забороняти належати до якоїсь групи;

— знаходити спільну мову в зацікавленій проблемі;

— ввести табу на наркотики, насилля, п'янство, жорстокість, проституцію, неофашизм, порнографію;

— індивідуально розробити програму самоосвіти підлітка;

— ввести факультативи у школі;

— залучати до правоохоронної діяльності;

— у разі необхідності направляти підлітків до центрів соціальної реабілітації.

Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань

Із запропонованих варіантів виберіть один. Кожна правильна відповідь оцінюється двома балами.

Т. 8.1. Дайте визначення «групи»:

а) сукупність специфічних соціально-психологічних ознак, які впливають на стиль життя та мислення окремих груп людей і дозволяють їм усвідомити та утвердити себе як несхожих на інших представників соціуму;

б) сукупність людей, об'єднаних спільними інтересами, які впливають один на одного;

в) сукупність людей, об'єднаних спільним проживанням і веденням домашнього господарства.

Т. 8.2. Субкультура — це:

а) сукупність специфічних соціально-психологічних ознак, які впливають на стиль життя та мислення окремих груп людей і дозволяють їм усвідомити та утвердити себе як несхожих на інших представників соціуму;

б) сукупність людей, об'єднаних спільними інтересами, які впливають один на одного;

в) сукупність людей, об'єднаних спільним проживанням і веденням домашнього господарства.

Т. 8.3. Підлітки — це:

а) юнаки і дівчата від 12 — 15 років;

б) юнаки і дівчата від 11 — 16 років;

в) юнаки і дівчата від 11-12 — 15-16 років.

Т. 8.4. Молодь — це:

а) вікова категорія людей від 14-16 до 28-35 років;

б) вікова категорія людей від 14 до 28 років;

в) вікова категорія людей від 16 до 35 років.

Т. 8.5. Членами групи епатажної самодіяльності є:

а) хіпі, музиканти, які створюють музику на комп'ютері, рокери (бітломани, мракобілі, хардрокери, металісти, лохі, брейкери), металісти;

б) панки, мажори, попери, байкери;

в) фанати, правоекстремісти, лівоекстремісти.

Т. 8.6. Членами групи культурної самодіяльності є:

а) панки, мажори, попери, байкери;

б) хіпі, музиканти, які створюють музику на комп'ютері, рокери (бітломани, мракобілі, хардрокери, металісти, лохі, брейкери), металісти;

в) фанати, правоекстремісти, лівоекстремісти.

Т. 8.7. Членами групи агресивної самодіяльності є:

а) панки, мажори, попери, байкери;

б) хіпі, музиканти, які створюють музику на комп'ютері, рокери (бітломани, мракобілі, хардрокери, металісти, лохі, брейкери), металісти;

в) фанати, правоекстремісти, лівоекстремісти

Підсумкова оцінка

Низька — від 0 до 2 балів;

Задовільна — від 3 до 5 балів;

Добра — від 6 до 8 балів;

Висока — від 9 до 10 балів

Завдання для самостійної роботи

Розробіть колективну творчу справу з будь-якою неформальною групою.

Література

1. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: Навч. посіб. — К.: Знання, 2008. — 343 с.
2. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка. — К., 1997.
3. Методика и технологии работы социального педагога: Учеб. пособ. / Под ред. М.А. Галагузовой, Л.В. Мардахаева. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — 192 с.
4. Технологія соціально-педагогічної роботи / За ред. А.Й. Капської. — К., 2000.
5. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособ. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 272 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. — М., 2001. — 160 с.
2. Василькова Ю.В., Василькова Т.А. Социальная педагогика. — М., 1999. — 440 с.
3. Социальная педагогика / Под ред. М.А. Галагузовой. — М., 2000.
5. Степанов В.Г. Психология трудных школьников. — М., 1997. — 320 с.

ТЕМА 9.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ДІТЬМИ І ПІДЛІТКІВ У ВАЖКИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ

- фактори формування проблем людини;
- види психічних станів;
- технологія кризового втручання;
- методи розв'язання конфліктів.

9.1. Фактори формування проблем людини

Кожна людина є творцем біографії, головним режисером власного життя. Людина тісно залежить від минулого, яке безпосередньо або опосередковано впливає на сьогодення, у неї відбуваються як кількісні, так і якісні зміни у розвитку та становленні.

Життєвий шлях людини досліджували відомі психологи П.Жане, Ш.Бюлер, Е.Еріксон, І.Кон, В.Роменець, Т.Титаренко та інші. Під категорією *життєвого шляху* розуміють сукупність подій та обставин індивідуального розвитку, які вирішальним чином вплинули на формування особистості та зумовили її структуру і проблематику. До життєвих обставин належать сукупність соціальних, біологічних та екологічних чинників, які діють на людину протягом усього її життя, зумовлюють розвиток її особистісного сценарію.

Життєвий шлях людини супроводжується сукупністю подій особистого життя — життєвих ситуацій, які обумовлюють перспективу подальшого життя, вносять певні корективи у плани кожної людини, іноді ведуть до серйозних коректив у життєвих планах.

Укладачі словника-довідника для соціальних педагогів Капська А.Й., Пінчук І.М., Толстоухова С.В. та інші розглядають ситуацію як сукупність зовнішніх умов, факторів, що діють на особистість і зумовлюють її діяльність, поряд із суб'єктивними, внутрішніми умовами. Разом з тим є такі типові життєві події, які притаманні життєвому шляху багатьох людей. Наприклад, вступ до школи, вибір професії, тощо. Це ті події, які охоплюють основні сфери життєвого шляху людини. Вони називаються *соціальними* ситуаціями, правила поведінки в яких закріплені у певній соціальній ролі. Причому вимоги до поведінки у таких ситуаціях досить жорсткі, а певні дії навіть санкціоновані.

Соціальні ситуації класифікуються за основними сферами діяльності (праця, навчання, дозвілля тощо), а життєвих ситуацій безліч. До останніх належать такі типові життєві ситуації як смерть близької людини, хвороба, травма, втрата роботи, сімейні конфлікти та інші події. Одні надають сили, піднімають настрій, інші — пригнічують, дратують, збуджують. Це свідчить, що більшість життєвих ситуацій є проблемними, вони не мають однозначного виходу, стереотипу реагування на неї, зумовлюють різні способи реагування та поведінки, і для того, щоб знайти вихід, потрібно збагнути смисл ситуації.

Головним смислом життя людини є сенс життя. Найвищим рівнем смислової сфери особистості — соціальні смислові орієнтації, які виражені у вигляді вищих ціннісних утворень особистості — ідеалах, нормах, цінностях. Вони допомагають людині створити уявлення про себе, своє життя, сприяючи тим самим подоланню невдач, перешкод, життєвих криз. Коли під загрозою опиняється життєвий задум, коли руйнується старе світобачення, людина переживає життєву кризу. Адже потрібно переглядати, відмовлятися від звичних цінностей, ідеалів. Вона гостро відчуває необхідність нового виходу із цього стану, обирати незнайомий шлях.

Криза у перекладі з грецької — вирішення, поворотний пункт, завершення. Життєвою кризою називають період, протягом якого змінюється розвиток людини, її життєвий задум, траєкторія життєвого шляху. Саме криза створює умови для усвідомлення сенсу життя.

Вихід із кризи, подолання проблем життєвої ситуації пов'язується з формування нової життєвої стратегії, яке пов'язується з долею людини. Особливістю долі є співвідношення імовірного, передбачуваного і випадкового («що судилося, те й збулося»). Трагічний збіг обставин у життєвому сценарії людини, подій у сучасній психотерапії носить назву «синдром злого року» — «рокових переслідувань», «така вже доля», «ця родини кимсь проклята».

Життєвий шлях, життєва перспектива констатують перебіг тих чи інших подій, які вплинули або мають вплинути на особу, а доля носить узагальнюючий, оцінювальний характер того наскільки розкрилася індивідуальність у протистоянні обставинам та при взаємодії з ними. У даному випадку життєвий шлях людини залежить від *соціальної активності* особистості.

Під соціальною активністю особистості розуміють суспільну значущість поведінки конкретної людини в конкретних умовах її життєдіяльності. Носієм активності людини є її діяльність, котру слід розглядати у контексті зовнішніх обставин, у яких вона розгортається, та внутрішніх індивідуальних чинників. У словнику-довіднику «життєдіяльність — сутність і здатність людського організму об'єктивно виконувати фізіологічні і фізичні (обмін речовин, ріст, пристосування до середовища тощо), соціальні та інші функції».

Людина долає свій життєвий шлях від дитинства до юнацтва, від зрілого до старечого віку, неодноразово починаючи все спочатку, змінюючи свій задум. Життєдіяльність людини пов'язується з віковими змінами у ставленні людини до життя.

Проблема, яка створює важку життєву ситуацію людини, називають різними термінами: критична ситуація, життєві труднощі, негативні життєві ситуації, стресові події, драматичні події, небажані події, життєві кризи, біди, катастрофи, депривація. Кожна проблема обмежує активність індивіда, пред'являє йому вимоги, які часто перевищують його здібності, моральні та матеріальні інтереси. Як наслідок виникає важка життєва ситуація, яка порушує нормальний ритм життя, стає причиною фізичного або психологічного болю і страждань.

Проблем у житті людини може бути досить багато. Кожен член суспільства у будь-який період життя і життєдіяльності може бути реальним носієм важкої життєвої ситуації. Адже, життєдіяльність залежить від тих умов, які визначають рівень розвитку суспільства, стан

соціальної сфери, зміст політики, можливостями її реалізації, а людина постійно потребує задоволення власних потреб та інтересів. При цьому у кожній сфері життєдіяльності вони можуть задовольнятися нерівномірно. Звідси і випливають проблеми. Усі проблеми можна класифікувати за спільними ознаками, а важкі життєві ситуації — відповідно у групи.

9.2. Види психічних станів

У житті важко буває попередити і уникнути проблемних ситуацій. При спробі їх опанувати людина переживає фізичне і психічне перевантаження. Можна виділити чотири поняття, які характеризують складні життєві ситуації: стрес, фрустрація, конфлікт, криза. Крім того, в окремі моменти життя психічні стани відбуваються в пізнавальній діяльності (зацікавленість, сумнів та ін.), у вольовій сфері (активність, пасивність, рішучість, нерішучість і т.д.), в емоційній сфері (афект, пристрасть, настрій і т.д.). Кожен із наведених станів має свої особливості.

Стрес — це природна реакція на будь-яку значущу подію в житті. Такий стан може виникнути в умовах дефіциту часу, ризику, безвихідності, горя і т.д. Поведінка в стресових ситуаціях залежить від індивідуальних психічних якостей особистості:

- розвитку вольових якостей — рішучості, самовладання, витримки, зібраності і т.д.;

- особливостей складу мислення — уміння швидко орієнтуватися в обстановці;

- наявності досвіду поведінки в аналогічній ситуації.

Стресові ситуації поділяються на ситуативні кризи; кризи перехідного періоду; стреси, викликані катастрофами, нещасними випадками і хворобами.

Фрустрація — психічний стан, викликаний наявною мотивацією досягнення поставленої мети і неможливістю задовольнити бажання в силу нездоланної перешкоди на шляху до поставленої мети. Перешкодою можуть бути такі фактори:

- фізичні — слабкий фізичний розвиток усього організму або окремих органів;

- біологічні — задатки, хвороби, вік і т.д.;

- соціальні — заборони, звичаї, правила, норми і т.д.;

- психологічні — страх, вольові якості, розумові можливості і т.д.

Наслідком стає зниження рівня вольового самоконтролю і мотивації досягнення (втрати віри в свої сили, в успіх справи і т.д.).

Конфлікт — це особливий стан суб'єктів взаємовідносин в різних сферах життєдіяльності, в основі яких лежить зіткнення інтересів, супроводжувані напруженням у стосунках між ними і необхідністю розв'язати суперечність з метою гармонізації. Конфлікти бувають: конструктивні і деструктивні. Конструктивні, які позитивно впливають на життя людей і суспільства, слугують джерелом саморозвитку особистості, здружують членів групи, стимулюють ефективний вихід з проблемної ситуації. Деструктивний конфлікт, що призводить до воєн, насильства, розриву стосунків, до самотності, смерті.

У залежності від суперечностей можна визначити такі види конфліктів: економічні, ідеологічні, соціально-побутові, соціально-психологічні, емоційно-неврогенні, педагогічні.

За об'ємом конфлікти розділяють на особистісні, міжособистісні, між особистістю і групою, міжгрупові.

За тривалістю протікання — короточасні, затяжні.

Виділяють три групи конфліктів: конфлікти діяльності, конфлікти поведінки, конфлікти стосунків.

Конфлікт діяльності розвивається внаслідок невиконання певних вимог у ведучій діяльності певного віку.

Конфлікти поведінки розвиваються у результаті постійних висловлювань невдоволення зі сторони старшого про порушення дисципліни.

Конфлікти стосунків виникають на ґрунті постійних діючих діяльнісних і поведінкових конфліктів. Створюється упереджене сприйняття педагогом і вихованцем один одного, простежується конфліктна готовність.

Стадії розвитку конфлікту:

Перша стадія — що привертає, попереджує про появу умов, при яких може виникнути конфлікт.

Друга стадія — зародження, такий розвиток умов, при яких спостерігається зіткнення інтересів.

Третя стадія — визрівання конфлікту. Зіткнення стає неминучим. У конфліктуючих сторін формується конфліктогенна установка на дії в тому або іншому напрямку, або відмова. Рівень інтуїтивного очікування, передчуття.

Четверта стадія — усвідомлення конфлікту. Осмислення, аналіз причин виникнення конфлікту, відпрацювання можливої поведінки.

П'ята стадія — інцидент. Наявний факт зіткнення у тій чи іншій формі.

Шоста стадія — згасання. Спад емоційно-психологічного і психофізичного напруження, оцінка наслідків і вибір подальшої поведінки.

Сьома стадія — розв'язка конфлікту. Ліквідація суперечностей.

Але не завжди можна розв'язати конфлікт. Часто знімаються наслідки конфлікту, а причина виникнення лишається, що може привести до повторного інциденту і виникнення нового конфлікту.

Критична ситуація — ситуація, яка в своїй основі має об'єктивні і суб'єктивні компоненти. Сприйняття ситуації як критичної — це суб'єктивний компонент, а об'єктивний компонент представлений впливом зовнішніх, предметних і соціальних факторів.

У соціально-психологічній літературі розрізняють два види критичних ситуацій:

1. Обумовлені особливостями діяльності суб'єкта.
2. Визначені особливостями соціальних взаємин людини, умов її існування, а також їх інтерпретацію як несучих загрозу — соціальні критичні ситуації.

Соціальна критична ситуація визначається як «ситуація неможливості» реалізувати цінності свого життя. Така ситуація проявляється наявністю: 1) стресу; 2) фрустрації; 3) конфлікту; 4) кризи. Явище «ситуація неможливості» веде до порушення соціально-психологічної адаптації суб'єкта.

Соціальна критична ситуація може проявлятися через ситуації емоційної напруги — афектогенні життєві ситуації, які ведуть до виникнення психологічних травм, що приводить до порушення цінностей особистості, психологічного захисту, створює невизначеність у тих ситуаціях, в яких діє стереотип.

Внутрішні переживання і особистісні реакції також створюють соціальну критичну ситуацію. Ситуативні реакції проявляються такими типами: емоційний дисбаланс, песимізм, негативний баланс, реакція демобілізації, реакція опозиції, реакція дезорганізації. Необхідною умовою має бути емоційне навантаження, блокування важливих потреб і цінностей особистості і особистісна реакція.

Критична ситуація завжди пов'язана з *посттравматичним синдромом*. Травма може біти фізичною, нервовою, емоційною. Незалежно від її характеру вона супроводжується загрозою прав і життя, особистісного благополуччя.

Криза — стан людини, який виникає в силу складних життєвих ситуацій, коли не можна уникнути проблеми або розв'язати її в короткий час. Розглядають шокову кризу і затяжну. Шокова криза виникає в результаті раптової катаклізми в соціальному житті. Оскільки людина не підготовлена до страшного удару, вона може впасти в емоційний шок. Затяжна, хронічна криза характерна тим, що людина спочатку справляється з стресами, але в кінці кінців спротив зникає, що спричиняє соціальну дезадаптацію, суїцид, нервово-психічні або соматичні страждання.

Кризова ситуація — це стан, при якому людина зіштовхується з перешкодами в реалізації важливих життєвих цілей і не може вийти з цієї ситуації при допомозі звичних для неї засобів. Кризова ситуація відображає реальну боротьбу індивіда з поточною стресовою ситуацією. Виділяють два типи кризових ситуацій:

- ситуації, обумовлені змінами в життєвому циклі людини;
- ситуації, які виникають в наслідок травмуючих факторів життя.

Кризових ситуацій у житті людини досить багато, однак у соціально-педагогічній діяльності не можна залишати без уваги такі:

- кризи розвитку і становлення особистості;
- кризи значущих стосунків;
- кризи стану душі;
- кризи втрат;
- кризи сенсу життя;
- кризи самореалізації;
- кризи життєвих помилок.

9.3. Технологія кризового втручання

Для досягнення рівноваги людина проходить через декілька стадій.

Спочатку робиться спроба використати власні звичні методи розв'язання проблеми. Наприклад, заперечення, раціоналізація, емансипація, аутизм, протест.

Якщо дані методи не надали потрібного ефекту, а занепокоєння підсилюється, тоді використовуються резервні методи подолання конфлікту (компроміс, уникнення, пристосування, співробітництво).

У випадку продовження зросту напруження, яке дезорганізовує і припиняє спротив індивіда, досить будь-якого фактора («останньої краплі»), що приведе до активної кризи.

Дальше розвивається конфлікт і стадія послідовного відновлення.

Різновидом соціально-педагогічної діяльності є *кризове втручання*, яке може використовуватися у двох напрямках:

— при несподіваних, непередбачуваних подіях, пов'язаних із смертю або насильством;

— при існуючій або перехідній кризі (розлучення, вихід на пенсію тощо).

Метою кризового втручання є пом'якшення впливу стресового стану на подолання кризи: 1) зняття симптомів; 2) відновлення докризового рівня функціонування; 3) усвідомлення подій, які привели до стану дисбалансу; 4) виявлення внутрішніх резервів клієнта, його сім'ї і різних форм допомоги для зняття кризи; 5) усвідомлення зв'язку між стресом і попередніми життєвими переживаннями; 6) засвоєння нових моделей сприйняття і розвитку реакцій на події, які будуть корисні у майбутньому.

Найпоширенішою методикою кризового втручання є «модельний підхід», який використовують для роботи з конкретною людиною і орієнтується на розв'язання конкретного завдання протягом незначного відрізка часу. Модель складається з трьох фаз:

1. Початкова фаза пропонує визначення і оцінку ситуації.

2. Середня фаза зосереджена на розв'язання специфічної проблеми кризової ситуації.

3. Заключна фаза — обговорення прогресу, який досягнутий.

Техніка кризового втручання включає стратегію і тактику, а програма спрямовується на мобілізацію всіх можливостей клієнта повернути його до попереднього, або надати вищого соціального статусу з метою досягнення оптимального функціонування. Техніка варіативна і змінюється в залежності від стиля соціально-педагогічної діяльності.

9.4. Методи розв'язання конфліктів

Конфлікт можна розв'язати умовно, використовуючи при цьому стилі поведінки у конфліктній ситуації.

Конкуренція (суперництво) — коли людина прагне поставити власні цілі вище інтересів людей і взаємин. При такій моделі поведінки людина діє за принципом «мета виправдовує засоби» або «сильніший той, хто правий». Така людина агресивна, всіх критикує, прагне конт-

ролювати інших. Така модель поведінки ще більше поглиблює конфлікт чи спричиняє новий.

Компроміс — коли часто задовольняються домагання і прагнення обох сторін. Але оскільки повністю їх інтереси не задовольняються, то невдоволення з обох сторін може привести до нового конфлікту. Це не найкращий варіант виходу з проблеми. Конфлікт надто затягується, супроводжується своєрідними домовленістями.

Уникнення — коли людина відмовляється і від власних інтересів, і від підтримки позитивних сторін з протилежної сторони. Людина ігнорує конфлікт. Напруга при цьому не знижується. З'являється незадоволення, що приводить до нових проблем.

Пристосування — коли людина відмовляється від власних інтересів заради інтересів іншої людини, від підтримки з нею добрих взаємин.

Співпраця — коли людина прагне реалізації як високих власних інтересів, так і інтересів протилежної сторони.

Модель розв'язання конфлікту можна представити як: «переможець — переможений», «переможець — переможець», «максимальний виграш», «мінімальний програш», «взаємний виграш», «поєднання виграшу з програшем» і т.д.

Потрібно розрізняти розв'язання конфлікту від його придушення, тобто насильної ліквідації причин і предмета суперечностей.

Для розв'язання конфлікту потрібно використовувати алгоритм керування конфліктом:

- 1-й крок — аналіз конфліктної ситуації:
 - визначення учасників, предмета, джерела конфлікту;
 - аналіз причини;
 - аналіз мотивів участі в конфлікті;
 - стадія розвитку конфлікту;
 - фаза (деструктивна, конструктивна);
 - розміщення сил в конфлікті;
 - усвідомлення реальної проблеми;
 - визначення власної позиції;
 - характеристика учасників конфлікту.
 - 2-й крок — постановка мети, планування подальших дій.
 - 3-й крок — прогнозування можливостей діяльності учасників конфлікту, наслідків розвитку конфлікту.
 - 4-й крок — реалізація вибраної стратегії і тактики.
 - 5-6-й кроки — контроль, регулювання, корекція тактичних прийомів.
- Найважчими у розв'язанні є конфлікти стосунків, оскільки з обох боків виявляється упередженість і навіть ворожість. Виправлення таких стосунків є найважче випробовування професійної майстерності

тому, що потрібно стати вище почуттів образи та неприязні і показати справжню культуру та шляхетність у стосунках. Конфлікт розв'язується в довірливій розмові, співдружності та дружньому спілкуванні. Для цього потрібно використовувати:

- «Я — звернення».
- «Ми — підхід».
- «Я бачу..., я відчуваю..., я потребую..., я хотів би...».

При конфліктній готовності потрібно дотримуватися двох важливих правил:

- перше правило — для розмови потрібно вдало вибрати час, розмова «по гарячих слідах» (як це не хочеться зробити), швидше за все, приречена на невдачу. Кожному відомо, що роздратованість — поганий порадиш. Потрібно набратися терпіння і знайти для розмови час, коли гострота трохи пройде. Конфліктуючі сторони за цей час зрозуміють власну помилковість;
- друге правило — слід обрати також вдале місце для розмови. Як правило розмова на очах у групи викликає бажання продемонструвати сміливість і незалежність. Невдалою для щирої розмови буває присутність інших людей, які часто починають висловлювати власні коментарі та претензії. Важко чекати від дитини або підлітка розуміння, коли всі його «дзюбають». Найкращим місцем для розмови є прогулянка і туристські походи, де послаблюється щоденна стурбованість і знервованість.

Модель розв'язання конфлікту

1. Зберіть дані про конфлікт.
2. Означте проблему — у чому полягає конфлікт? Хто в ньому реально задіяний? Які потреби кожної із конфліктуючих сторін.
3. Якщо проблема велика, розбийте її на окремі частини.
4. Шляхом «мозкового штурму», запропонуйте можливі варіанти розв'язання конфлікту.
5. Відшукайте інші варіанти.
6. Оцініть усі варіанти розв'язання конфлікту і виберіть найкращий.
7. Випробуйте, внесіть зміни, скоректуйте.
8. Складіть пункт дій. В перших пунктах заплануйте конкретні заходи — що, коли і де зробити.
9. Дійте! Корируйте свої дії в залежності від зміни обставин, від появи нової інформації.
10. Зафіксуйте розв'язання конфлікту.
11. Підбийте підсумки: що було добре? Що я мушу зробити інакше наступного разу? Чому мене може навчити цей конфлікт?

Для розв'язання конфлікту використовують методи: «мозковий штурм», вироблення взаємовигідних рішень шляхом переговорів (компроміс, співробітництво), консенсусу, рольова гра.

Підсумкові тести на виявлення рівня теоретичних знань

Із запропонованих варіантів виберіть один. Кожна правильна відповідь оцінюється двома балами.

Т. 9.1. Визначіть стан людини, який виникає в силу складних життєвих ситуацій, коли не можна уникнути проблеми або розв'язати її в короткий час:

- а) кризова ситуація;
- б) криза;
- в) конфлікт

Т. 9.2. Визначіть стан людини, при якому людина зіштовхується з перешкодами в реалізації важливих життєвих цілей і не може вийти з цієї ситуації при допомозі звичних для неї засобів:

- а) кризова ситуація;
- б) криза;
- в) конфлікт

Т. 9.3. Визначіть стан суб'єктів взаємовідносин у різних сферах життєдіяльності, в основі яких лежить зіткнення інтересів, супроводжувані напруженням у стосунках між ними і необхідністю розв'язати суперечність з метою гармонізації:

- а) кризова ситуація;
- б) криза;
- в) конфлікт

Т. 9.4. Дайте визначення стилю поведінки при розв'язанні конфлікту, коли задовольняються домагання і прагнення обох сторін:

- а) компроміс;
- б) уникнення;
- в) пристосування

Т. 9.5. Дайте визначення стилю поведінки при розв'язанні конфлікту, коли людина відмовляється і від власних інтересів, і від підтримки позитивних сторін з протилежної сторони:

- а) компроміс;
- б) уникнення;
- в) пристосування

Т. 9.6. Дайте визначення стилю поведінки при розв'язанні конфлікту, коли людина відмовляється від власних інтересів заради інтересів іншої людини, від підтримки з нею добрих взаємин:

- а) компроміс;
- б) уникнення;
- в) пристосування

Підсумкова оцінка

Низька — від 0 до 2 балів;

Задовільна — від 3 до 5 балів;

Добра — від 6 до 8 балів;

Висока — від 9 до 10 балів

Завдання для самостійної роботи

1. Порівняти поняття «життєві ситуації» та «соціальні ситуації».
2. Охарактеризувати механізми психологічного захисту життєвої ситуації людини. Пояснити, чому механізми психологічного захисту ускладнюють процес усвідомлення життєвої ситуації?
3. Скласти генеалогічне дерево, доповнивши його переліком життєво важливих подій (згадайте якомога більше поколінь своєї родини, вказати усі шлюби, народження, смерті, втрати, хвороби, нещасні випадки, кохання, зради, симпатії та антипатії, вказати головні події кожного окремого життя, визначити взаємовплив цих подій усередині однієї великої родини).

Література

1. Безпальча Р. Шляхи мирного розв'язання конфліктів у школі. — Тернопіль, 2001.
2. Пірен М. Основи конфліктології. — К., 1997.
3. Рыбаков М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе. — М., 1991.
4. Технології соціально-педагогічної роботи / За ред. А.Й. Капської. — К., 2000.
5. Шептенко П.А., Воронина Г.А. Методика и технология работы социального педагога. — М., 2001.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Максимова Н.Ю. Воспитательная работа с социально дезадаптированными школьниками. — К., 1997.
2. Журавлев В.И. Основы педагогической конфликтологии. — М., 1993.

Розділ 2

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ НАВИЧОК ТА УМІНЬ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Методичні рекомендації до проведення практичних занять

Що користі в тому, що ти багато чого знав,
раз ти не вмів застосувати твоїх знання до твоїх потреб
Франческо Петрарка

Якість підготовки студентів визначається не стільки отриманими на лекційних заняттях знань, скільки умінням застосовувати їх в практику реальної соціально-педагогічної діяльності. Тому обов'язковим компонентом процесу навчання є практичні заняття, які проводяться у навчальному закладі. На заняття виносяться найбільш актуальні теми, вивчення яких забезпечить оволодіння програмового змісту, відпрацювання необхідних методик і технологій, розуміння важливості дисципліни для подальшої практичної роботи. Вони проводяться відповідно до розробленого тематичного плану і охоплюють весь матеріал.

Практичне заняття — це форма навчальної роботи, яка орієнтована на глибоке засвоєння окремих теоретичних положень навчальної дисципліни і формування у студентів умінь та навичок застосовувати їх в практичних, прикладних цілях.

Основними завданнями практичних занять є:

- поглиблення та розширення знань;
- узагальнення і систематизація знань, отриманих на лекціях;
- формування системного підходу до вивчення соціально-педагогічних явищ;
- розвиток технологій і методики соціально-педагогічної діяльності;
- оволодіння конкретними способами моделювання і організації соціально-педагогічної діяльності;
- оволодіння навичками самостійної роботи.

Відомо, що на практичних заняттях відпрацьовуються теми, за якими були прочитані лекції, однак доцільно, щоб вони містили теорети-

чний матеріал, який би розширював обсяг знань студентів, розвивав уміння аналізувати, узагальнювати і систематизувати, планувати власні дії, приймати практичні рішення у спеціально створених умовах.

Для обговорення теоретичного матеріалу нами запропоновано значну кількість запитань, що вимагає від студентів творчого опрацювання додаткового тексту, заглиблення у соціально-педагогічні поняття теми.

До кожного заняття розроблені творчі завдання для розвитку самостійного використання основних тематичних понять у практичну діяльність.

Для розвитку творчого рівня умінь та навичок соціально-педагогічної діяльності, розвитку логічного і алгоритмічного мислення пропонується студентам укласти теоретичні знання у структурні схеми.

За таких умов студент побачить свою майбутню професію і буде уміти:

- розширювати коло знань запропонованим теоретичним матеріалом для аудиторного вивчення;
- усно і письмово висловлювати свої думки;
- доповнювати інформацію власним досвідом або знаннями з соціально-педагогічної літератури;
- підтверджувати або заперечувати висновки;
- презентувати власні розробки і дослідження;
- розробляти ситуації та аналізувати їх; виводити схеми і таблиці;
- аналізувати проблемні ситуації та надавати допомогу клієнтові;
- після заняття коротко робити висновки

Готуючись до практичного заняття, студент повинен наперед знати тему і винесені на обговорення запитання і завдання.

Алгоритм підготовки до практичного заняття:

- напередодні ознайомитися з темою, планом і літературою практичного заняття
- проаналізувати тему практичного заняття, подумати над завданнями;
- уважно прочитати матеріал лекції до даної теми;
- прочитати та проаналізувати запропоновану літературу, роблячи при цьому виписки або конспектуючи текст;
- сформулювати свою думку на кожне завдання і обґрунтувати її; якщо під час самостійної роботи виникають запитання, записати їх, щоб отримати на занятті на них відповідь.

У структурі практичних занять визначені самостійні завдання, які студент розробляє за допомогою теоретичного матеріалу та методичних вказівок.

Отримані оцінки на окремих практичних заняттях враховуються при виставленні підсумкової оцінки з навчальної дисципліни.

Крім запропонованих форм проведення заняття можна використувати такі: круглий стіл, сюжетно-рольову гру, перегляд відеозаписів, розв'язання соціально-педагогічних ситуацій, колоквіуми, контрольні роботи, дискусії та інші.

Отже, виконання практичних занять студентами — це процес формування пізнавальної активності, трансформація теоретичних знань в індивідуальну діяльність, передумова розвитку успішної самостійності студента.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

ТЕМА: Організаційні форми соціально-педагогічної діяльності

МЕТА:

— перевірити рівень знань студентів про сутність соціально-педагогічної діяльності;

— поглибити та розширити знання про форми організації соціально-педагогічної роботи;

— сформувати навички моделювання і реалізації соціально-педагогічних технологій.

Обладнання: підручники, конспекти лекцій

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

І. Обговорення теоретичних положень:

1. Поясніть сутність соціально-педагогічної діяльності.
2. Назвіть складові компоненти соціально-педагогічної діяльності.
3. Назвіть особливості у соціально-педагогічній діяльності.
4. Що визначає зміст соціально-педагогічної діяльності?
5. Що включає в себе технологія соціально-педагогічної діяльності?
6. Поясніть взаємозв'язок соціально-педагогічної діяльності і соціально-педагогічної роботи.
7. У чому сутність організаційних форм соціально-педагогічної діяльності?
8. Які організаційні форми визначають соціально-педагогічну діяльність?
9. Що таке соціально-педагогічна технологія?
10. Яких рекомендацій потрібно дотримуватися при проектуванні домінуючих форм соціально-педагогічної діяльності?
11. У чому сутність нетрадиційних організаційних форм соціально-педагогічної діяльності?

2. Практичні завдання:

1. Укласти схему соціально-педагогічної діяльності.
2. Розробити алгоритм соціально-педагогічної технології.
3. Розділитися на дві підгрупи і розробити проект будь-якої організаційної форми.

3. Методичні рекомендації

При підготовці до практичного заняття потрібно опрацювати лекційний матеріал, рекомендовані підручники та посібники.

Для складання схем студенти використовують матеріал для аудиторного опрацювання (додатки А і В).

Друге завдання передбачає творчого підходу і знань з теорії виховання, студенти мають розробити найбільш актуальну програму соціально-педагогічну технологію із клієнтом. Розроблену вдома програму реалізувати на практичному занятті.

Теоретичний матеріал для аудиторного опрацювання

Отримання кінцевого результату інтервенції вимагає від соціального педагога проектування *структури* соціально-педагогічної діяльності. Структуру соціально-педагогічної діяльності визначають: мета, завдання, зміст, методи, форми, результат і корекція результату, у разі необхідності.

Соціально-педагогічна діяльність починається з визначення мети і завдань діяльності, які необхідно розв'язати спеціалісту — сформулювати у дитини навички спілкування, допомоги адаптуватися в новому середовищі та ін. Цілепокладання в організаційно-педагогічній діяльності визначають зміст роботи та організаційні форми. Зміст роботи соціального педагога визначають основні напрями, які визначаються функціями соціально-педагогічної діяльності. Кінцевий результат залежить від того наскільки правильно було визначено зміст, вибрані методи і форми для досягнення мети. Тому зміст, форми і методи не можуть існувати окремо один від одного. Їх залежність визначається тим, що зміст впливає на форми і методи, а вони в свою чергу можуть коректувати зміст і форми; крім того форми і методи також між собою взаємозалежні.

Соціально-педагогічна технологія дозволяє поетапно реалізувати виділені структурні компоненти соціально-педагогічної діяльності.

Розв'язання проблеми починається з діагностики проблеми. Особливістю діяльності соціального педагога є те, що дитина не в змозі сформулювати свою проблему і не може пояснити чому вона виникла. Наступним кроком у діяльності соціального педагога є *пошук* технології розв'язання проблеми. Серед вибраних розробляється конкретна технологія діяльності, добираються методи і форми організації, які

впливають на розв'язання проблеми. Реалізація технології спрямовується на кінцевий результат. Після закінчення роботи соціальний педагог повинен його оцінити. При позитивному результаті соціальний педагог закінчує соціально-педагогічну діяльність з клієнтом, а при негативному результаті необхідно здійснити корекцію соціально-педагогічної технології. Для цього потрібно вияснити на якому етапі структури соціально-педагогічної технології була допущена помилка: етапі діагностики, виборі методів, засобів і форм.

Усі організаційні форми у діяльності соціального педагога можна визначити як варіанти організації позитивної активності дітей та молоді, спрямованої на розв'язання соціально-педагогічних завдань. У своїй практиці соціальний педагог використовує значну кількість різноманітних організаційних форм. Після обрання конкретної форми соціальний педагог переходить до її проектування.

Проект організаційної форми — це пакет інформаційно-практичних матеріалів і рекомендацій щодо проведення будь-якої організаційної форми та унаочнення до неї.

4. Закріплення матеріалу і оцінювання рівня сформованості умінь та навичок.

1. Визначіть відмінності між об'єктом і суб'єктом соціально-педагогічної діяльності..

2. Встановіть завдання соціально-педагогічної діяльності.

3. Назвіть функції соціально-педагогічної діяльності.

4. Що визначає напрям соціально-педагогічної діяльності?

5. Які умови визначають гуманістичний характер соціально-педагогічної діяльності?

6. Назвіть алгоритм соціально-педагогічної технології.

7. Охарактеризуйте компоненти соціально-педагогічної діяльності.

5. Домашнє завдання.

Література: 2, 61, 70, 77

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

ТЕМА : Діагностика особистості дитини, класу, мікросередовища

МЕТА:

— поглибити та розширити знання про роль діагностичної функції у діяльності соціального педагога;

— формувати у студентів розуміння системного підходу до використання методів соціально-педагогічної діагностики;

— сформувати навички самостійної роботи з технології діагностування:

- а) аналізувати соціально-психологічний стан в мікросоціумі;
- б) визначати соціальний і психолого-педагогічний діагноз;
- в) розробляти стимулюючі ситуації, модель мотивації поведінки;
- г) будувати зразок розвитку людини, «дерево цілей»;
- д) планувати виконавчу і управлінську програму.

Обладнання: підручники, конспекти лекцій, діагностичні методи

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

I. Обговорення та перевірка теоретичних знань:

1. Яку роль відводиться діагностичним дослідженням у соціально-педагогічній діяльності?

2. Що таке соціальний діагноз?

3. Визначіть мету проведення анкетування. Яка роль анкетування у виставленні соціального діагнозу.

4. Як скласти соціальний паспорт класу?

5. З якою метою складають соціальний паспорт мікрорайону?

6. Розтлумачте поняття здоров'я.

7. Які компоненти особистості підлягають дослідженню з метою складання діагностичної карти школяра?

8. Що таке ранжування? До якої групи методів належить названий метод?

9. Поясніть сутність епістолярного методу.

10. Методика «дерево цілей». Хто розробив даний метод і з якою метою його використовувати?

2. Практичні завдання

1. Скласти соціальний профіль клієнта.

2. Вивчити основи МПЦУ. Скласти словник понятійного апарату МПЦУ.

3. Скласти «дерево цілей» розвитку особистості, програму діяльності соціального педагога, доповнивши запропоновану схему.

4. Скласти програму соціалізації підлітка («дерево розвитку особистості»), в якій має бути визначено генеральна мета і актуальні цілі. Розробити програму дій щодо досягненню поставленої мети за таким алгоритмом:

1-й крок — вплив на мотиваційну сферу дитини, розвиток «хочу» до саморозвитку.

2-й крок — провести діагностику дитини, визначити її рівень самопізнання: гідність дитини («корені» — «я можу»), а також «проблемне поле»: «бур'яни» — «мені заважають».

3-й — скласти з клієнтом програму досягнення цілей «плодів».

5. Скласти соціальний паспорт класу.

6. Скласти соціальний паспорт мікрорайону

3. Методичні рекомендації

При підготовці до практичного заняття апробуйте пакет методик, який дозволить вивчити особистість дитини, її «проблемне поле», особливості сім'ї та сімейного виховання, інфраструктуру мікрорайону та її вплив на розвиток і становлення особистості.

Опрацюйте технологічний алгоритм мотиваційного програмно-цільового підходу в управлінні особистісного розвитку дитини.

Теоретичний матеріал для аудиторного опрацювання

Методи соціально-педагогічної діагностики: спостереження (моніторинг), соціологічні методи, вивчення передового соціально-педагогічного досвіду, моделювання, педагогічний експеримент, метод соціометрії, ранжування, шкалування, метод «дерева цілей».

Основні компоненти особистості:

— характер — комплекс сталих психічних властивостей людини, які виявляються в її поведінці, діяльності, ставленні до суспільства, праці, колективу, самої себе. Характер проявляється в темпераменті, моральних і вольових якостях;

— можливості особистості — проявляються у здібностях і забезпечують успіх діяльності;

— спрямованість — ставлення особистості до дійсності. Проявляється у системі потреб, інтересів, установок і схильностей;

— система управління — утвердження самосвідомості особистості, система уявлення про себе, «Я».

МАТЕРІАЛИ ДО ТЕМИ

Епістолярний метод: «Недописаний лист...»

Допишіть початий лист невідомому другові:

Я живу добре, того що.....

Я живу погано, тому що

Ранжування

Розмістіть за порядком особистої значущості якості людини, цінності, проведення вільного часу:

якості людини: розумний, чесний, скромний, справедливий, трудолюбивий, ласкавий, вірний, добрий, заповзятливий;

цінності: друзі, праця, знання, родина, гроші, школа, людина, природа, здоров'я;

проведення вільного часу: читати, дивитися телевізор, гуляти, веселитися, гратися, спілкуватися з друзями, допомагати по господарству, турбуватися про тварин, гратися з молодшими.

Методика «недописані тези»

Допишіть твердження:

Я виховувався з переконанням у тому, що

- сім'я — це _____
- робота — це _____
- гроші — це _____
- навчання — це _____
- чоловік — це _____
- жінка — це _____
- успіх — це _____

Важливо пояснити дитині, що в даному випадку вона визначає позицію дорослих, а не свою. Діти при заповненні тез можуть позначити «+» позицію, яку приймають і позначити позицію «-», яку не приймають. Аналіз даних дасть можливість визначити Я-концепцію вихованця.

Методика «дерево цілей»

Основне завдання у соціально-педагогічній діяльності полягає в тому, щоб перевести соціальну ситуацію в педагогічну і створити умови для розвитку, перевиховання, саморозвитку, самовиховання. При цьому соціальний педагог повинен взяти на себе управління процесом соціалізації. Адже він залежить від навколишнього соціального середовища, його впливів (позитивних або негативних) на розвиток особистості. Ефективність управління взаємодії процесом соціалізації сприятиме технологія МПЦУ.

Дану методику запропонував І.К.Шалаєв і називається вона технологія мотиваційного програмно-цільового управління (МПЦУ). Технологічний алгоритм МПЦУ включає три кроки: побудова «дерева цілей» через логіку «хочу-можу-роблю-отримую»; розробка програми, адекватної «дереву цілей»; реалізація програми. Використовуючи образ «дерева» соціальний педагог пропонує дитині усвідомити взає-

мозв'язок її потреб, прагнень, конкретної роботи над собою і очікуваних результатів, визначених цілей.

Взаємодія соціального педагога і клієнта повинна починатися з аналізу соціальної ситуації в мікросередовищі, індивідуальних особливостей клієнта, тобто «грунту», в який «висаджують дерево».

«Грунт» — це соціум, те середовище, яке оточує дитину: сім'я, друзі, вільний час. Як впливають дані фактори на «корінь дерева»? Адже чим плодотворніший ґрунт, тим швидше росте дерево, тим швидше досягають «плоди». Навколо дерева можуть рости бур'яни («проблемне поле»), які заважають його росту. А це значить, що педагог разом з клієнтом повинен виявляти фактори, які перешкоджають соціалізації. Визначити, що це за фактори: недоліки характеру, особисті проблеми, негативний вплив середовища?

«Насіння», з якого виростає дерево — це «хочу». Через здібності дитини, її домагання і прийом переведення негативних якостей в позитивні соціальний педагог вибудовує зразок можливих досягнень клієнта, що і може стати основною метою в програмі соціалізації. Відповідно розробляються і актуальні цілі, а далі через використання методів мотиваційного управління розробляється ситуація критичної самооцінки, ситуація установки, ситуація успіху, в результаті чого проявляється необхідність до саморозвитку (бажання) — «хочу».

Наскільки сильним буде бажання («хочу»), настільки сильними сформується «коріння».

«Коріння» — це здатність, можливість клієнта, позитивні якості, які сприятимуть процесу самовихованню, тобто його «можу».

«Стовбур дерева «— це забезпечення «роблю», тобто ті зусилля клієнта, які він вкладає в процес самовдосконалення або прикладені клієнтом зусилля для досягнення кінцевого результату: чим більше зусиль, тим міцніший «стовбур».

Наступним завданням соціального педагога повинно бути навчання клієнта конкретними прийомами самоорганізації, самореабілітації. Він повинен уміти виявляти і визначати умови, які позитивно чи негативно впливають на особистість, знаходити способи корекції негативних впливів і використовувати позитивні впливи.

«Крона дерева» — це актуальна мета.

«Плоди» — генеральна мета — результати особистісного росту, робота над собою, те чого хоче досягти клієнт в результаті самовиховання — «отримую».

«Отримую» має відповідати початковій позиції «хочу». Це буде залежати від того, наскільки сильними будуть «корені» і «стовбур дерева».

«Дерево» саморозвитку особистості

Позиція соціального педагога:

сприйняти — вивчити — пізнати — зрозуміти — допомогти

Отримаю

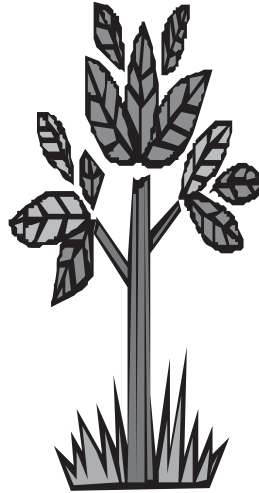
Бажані
результати

Процес
діяльності

Роблю

Можу

Проблемне поле

Хочу

Мотиваційна діяльність

Соціальний паспорт класу

1. Кількість дітей у класі.
2. З них із сімей:
 - робітників;
 - службовців;
 - підприємців;
 - безробітних.
3. Круглих сиріт.
4. Дітей без батьківської опіки.
5. Дітей напівсиріт.
6. Дітей інвалідів.
7. Дітей, які мають статус Чорнобильців.
8. Дітей з багатодітних сімей.

9. Дітей з малозабезпечених сімей.
10. Дітей з неповних сімей.
11. Дітей з неблагополучних сімей.
12. Хворих дітей.
13. Дітей, що навчаються на дому.
14. Дітей, що перебувають на обліку в міліції.
15. Дітей, які стоять на внутрішкільному обліку, схильних до правопорушень.
16. Дітей, які отримують матеріальну допомогу.
17. Дітей, які користуються безкоштовними підручниками.
18. Дітей, які харчуються безкоштовно.
19. Дітей, які доїжджають на навчання.
20. Ігнорованих дітей.

Соціальний паспорт інфраструктури мікрорайону

(частину даних можна отримати
в адміністрації району, селища)

Дозволить зібрати дані про соціальну особливість району, зробити аналіз умов проживання, що допоможе приймати рішення і враховувати ситуацію в мікрорайоні, планувати соціально-педагогічну діяльність.

1. Карта-схема мікрорайону (житлові будинки, торгові центри, інші об'єкти).

2. Опис природного середовища:

— рівень екологічного забруднення (високий, середній, низький) визначається за існуючими нормами;

— характеристика зелених насаджень, кв.м;

— характеристика водної площі, кв. м;

— радіологічна обстановка (благополучна, несприятлива, нестійка);

— наявність підприємств з шкідливими виробничими технологіями;

— рівень очисних споруд житлового і виробничого фонду.

3. Опис матеріального середовища:

— наявність промислових об'єктів;

— наукові заклади та інші організації, їх кількість;

— дитячі навчально-виховні заклади, їх кількість;

— заклади культури, число місць;

— спортивні заклади, число місць;

— дитячі спортивні площадки у дворі, їх кількість;

— заклади побуту і медичного обслуговування;

— наявність закладів громадського харчування;

- характеристика житлового фонду: кількість проживаючих в будинках різної власності;
- забезпеченість засобами сполучення;
- ступінь віддаленості від центра міста, району, області;
- бюджетні можливості району щодо покращення соціальних потреб населення.

4. Характеристика населення:

- число жителів мікрорайону, села чи селища:
 - до 6 років; від 6 до 11 років; від 11 до 15 років; від 15 до 18 років;
- число людей пенсійного віку;
- середній вік дорослого населення;
- співвідношення дорослого населення за статтю, % жінок і чоловіків;
- соціальний склад населення, в %:
 - робітники, службовці, інтелігенція, пенсіонери, домогосподарки, учні школи, ВНЗ;
- недержавні форми зайнятості;
- рівень освіти населення в %;
- національний склад;
- наявність регіональних цінностей (традиції, звичаї, релігійність).

5. Кількість і характеристика сімей:

- багатодітні сім'ї (4 і більше дітей);
- неповні сім'ї (одна мама, один тато);
- опікунські сім'ї;
- сім'ї з розведеними батьками;
- сім'ї з батьками-інвалідами, з дітьми-інвалідами;
- сім'ї, які ведуть аморальний спосіб життя (алкоголізм, наркоманія, проституція, паразитизм);
- сім'ї, які стоять на обліку в правоохоронних органах;
- сім'ї, позбавлені батьківських прав;
- сім'ї з престарілими батьками;
- сім'ї з неповнолітніми батьками.

6. Характеристика молодих сімей. Кількість в %, забезпеченість житлом в %:

- кількість сімей з дітьми;
- кількість сімей, з доходами менше прожиткового рівня;
- кількість сімей із змішаними національними шлюбами;
- кількість одиноких матерів, в т.ч. неповнолітніх.

7. Характеристика неповнолітніх і молоді (до 35 років):

- кількість неповнолітніх (14-17 років). Із них, де вчаться, працюють, без визначених занять;
- кількість молоді до 35 років. Із них: учнів, працюючих.

8. Характеристика неповнолітніх з асоціальною поведінкою:
 - які стоять на обліку;
 - вернулися із спецшколи; засуджених з відстрочкою і умовно засуджених;
 - вернулися з місць позбавлення волі.
9. Характеристика житлових умов і сімейного положення молоді і неповнолітніх:
 - проживаючих у сім'ях;
 - проживаючих у гуртожитку;
 - проживаючих на приватних квартирах;
 - проживаючих у власних будинках.

Соціально-педагогічний паспорт мікрорайону

1. Характеристика контингенту учнів мікрорайону:
 - загальна кількість учнів;
 - кількість учнів, охоплених позаурочною виховною роботою (з них неблагополучних);
 - кількість підлітків, які стоять на обліку в міліції.
2. Педагогічний потенціал мікрорайону:
 - кількість гуртків, секцій у школі;
 - кількість юнацьких об'єднань, громадських організацій;
 - кількість учнів, які відвідують групи продовженого дня.
3. Матеріальна база мікрорайону:
 - будинки культури;
 - клуби;
 - бібліотеки;
 - стадіони;
 - тири;
 - спортивні споруди;
 - позашкільні установи.

4. План мікрорайону.

4. Закріплення матеріалу і оцінювання рівня сформованості умінь та навичок.

1. Визначіть роль і завдання діагностики у соціально-педагогічній діяльності?
2. Що включає в себе поняття «робочий стіл соціального педагога»?
3. Охарактеризуйте основний діагностичний інструментарій соціального педагога в закладах освіти.
4. Які проблеми дітей визначають при допомозі діагностичних досліджень?

5. Домашнє завдання.

Література: 61, 77

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

ТЕМА : Методи соціально-педагогічної взаємодії**МЕТА:**

— поглибити та розширити знання про методи соціально-педагогічної діяльності;

— формувати розуміння системного підходу до використання методів взаємодії;

— розвивати навички соціально-педагогічної взаємодії

Обладнання: підручники, курс лекцій**ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:****І. Обговорення теоретичних положень:**

1. Дайте визначення педагогічної взаємодії.
2. Якими методами встановлюється контакт з девіантними дітьми?
3. Що таке методика соціально-педагогічної діяльності?
4. Яким методом підтверджується достовірність інформації клієнта?
5. На що спрямовуються психолого-педагогічні методи?
6. Як впливає зміна поведінки клієнта на зміну установок соціального педагога?
7. Яка існує система селекції інформації у людини?
8. Для чого потрібно знати правила активного слухання?

2. Практичні завдання:

1. Розробити вправи на визначення емоційного стану учня у залежності виразу його обличчя і поведінки (див. матеріали до теми).

2. Розробити спілкування соціального педагога і учня під час першої зустрічі у психологічній службі (додаток Б і В).

3. Виконати гру з метою визначення найсприятливішої зони спілкування у кабінеті соціального педагога. У письмовій формі зробіть повідомлення на тему: «Чи залежить вид і характер спілкування від відстані?».

3. Методичні рекомендації

Завдання підготувати вдома. На практичному занятті виконати вправи у парах.

Теоретичний матеріал для аудиторного опрацювання

Методи соціально-педагогічної діяльності це цілеспрямовані дії в конкретній ситуації взаємодії з особистістю і її середовищем, які забезпечують формування соціально-значущих стосунків і якостей особистості.

Спілкування — це складний процес встановлення контакту між людьми. Розрізняють три сторони спілкування: комунікативне (обмін

інформацією), інтерактивне (взаємодія) та перцептивне (сприймання і розуміння людини людиною). У соціальній педагогіці *взаємодію* розуміють як форму спілкування двох осіб, у якій систематично реалізується соціальна дія кожного із партнерів, змінюється механізм регуляції поведінки і діяльності людини.

У практиці соціально-педагогічної діяльності мають переважити такі форми взаємодії як інформація, дискусія та взаємна освіта, до яких використовуються методи: лекція, бесіда, розповіді, інструкції, наочний показ. Прийомами взаємодії виступають сукупність засобів.

Засобами впливу виступають: 1) вербальна інформація; 2) шевербальна інформація; 3) залучення до спеціально організованої діяльності; 4) регулювання потреб. Переконавання потрібно здійснювати на логічних прийомах доведення істинності чи хибності. Не слід забувати про *ефект бумерангу* та *перенасичення інформацією*.

Алгоритм використання методів взаємодії:

1. Методи впливу на джерело мотивації спрямовуються на формування нових потреб, або зміни спонукальної сили існуючих мотивів. Найпоширенішим методом виступає залучення клієнта до нової діяльності, мінімізуючи його зусилля. Якщо новий вид діяльності буде обтяжливим для людини, тоді він втрачає актуальність та інтерес.

2. Зміна поведінки клієнта передбачає зміну його бажань, мотивів (хочеться того, чого раніше не хотілося), тобто змінити ієрархію мотивів клієнта, його погляди, думку, установку; створити нову ієрархію цінностей, мотивів, установок, або змінити актуальність існуючих установок; ліквідувати існуючі установки. Як правило клієнти звертаються за допомогою у стані тривожності та зруйнованих установок. Цей стан називається *ситуацією невизначеності або станом «зруйнованих установок»*, *«втратою себе»*.

Зміна емоційного відношення — розрядка негативного емоційного стану. Використовують прийом «згадки гіркого минулого» та прийом «каналізації настрою». Останній використовується на фоні підвищеної тривожності та фрустрації, при якому провокується вилив люті на людей, які не причетні до виникнення ускладнення, труднощів, і які виступають «громовідводами», «козлами відпущення».

Важливими методами виступають наслідування, вимоги, заохочення, покарання, метод формування перспективи (далекої, близької, середньої), доручення, вправи, створення спеціальних соціальних ситуацій.

Спілкування у соціально-педагогічній діяльності виконує не лише комунікативну функцію, а передбачає включення інтересів, переживань клієнта у сферу інтересів спеціаліста.

Методика спілкування ґрунтується на функціях і правилах, які впливають з функцій спілкування.

Функції соціально-педагогічного спілкування.

1. Сприяння відвертості клієнта у спілкуванні. Пробудження бажання зробити відверте признание, зняти психологічний пресинг, страх перед невідомістю подій. Важливо переконати клієнта у необхідності відвертого спілкування, стимулювати активність у спілкуванні, надати його допомогу при цьому, прийнявши на себе труднощі спілкування.

2. Співучасть — допомагає увійти у внутрішній світ клієнта, пережити його душевний стан і розкрити частину «Я» перед іншим.

3. Піднесення — допомога клієнту досягти найвищого в тому, на що він тепер здатний, підбадьорювати.

4. Інформаційно-комунікативна.

5. Регуляційно-комунікативна.

6. Афектно-комунікативна.

7. Пізнавальна (навчальна і отримання інформації про суб'єкта).

8. Виховна.

Методика соціально-педагогічного спілкування

Досягти результату в професійному спілкуванні соціального педагога можна за умови дотримання технологічних правил.

Правила спілкування

1. *Формування почуття «Ми».* Усунення бар'єрів спілкування. Слідкувати за межею отримання інформації, щоб не створити бар'єри спілкування: аби моральні та індивідуальні уявлення клієнта про себе не виявилися слабкішими, чим передбачається його соціальною роллю.

2. *Встановлення особистісного контакту.* Доторкнутися до руки, взяти за плече або використати інші методи невербального спілкування (оптико-кінетичні, пара— та екстралінгвістичні, просторово-часові). Звертатися на ім'я, виразити своє захоплення чимось, встановити візуальний контакт.

3. *Демонстрування прихильності.* Це проявляється тим як ви посміхаєтесь (відкрито, невимушено, з ехидством), з якою інтонацією ви говорите, які ваші рухи.

4. *Демонстрування спільної мети в діяльності.* Класично це проявляється в розробці за А.С.Макаренком перспективних ліній: близької, далекої, середньої.

5. *Постійний вияв зацікавленості клієнтом.*

6. *Надання допомоги.* Створювати умови для того, що усе виходило так, як заплановано, щоб завжди супроводжував успіх, створювати позитивний психологічний клімат за допомогою різних засобів: авансування, зняття страху, надання допомоги, посилення мотивації тощо.

Рівні спілкування

1. Примітивний рівень — це низький рівень, сутність якого полягає в тому, що співбесідник у даному випадку не партнер, а предмет, який на даному етапі потрібний, або не потрібний. Якщо потрібний, тобим можна заволодіти, якщо заважає — його можна відштовхнути.

2. Маніпулятивний рівень. Характер спілкування подібний до примітивного, але при цьому партнер виступає суперником у грі, яку неодмінно потрібно виграти. Виграш означає вигоду, якщо не матеріальну, то життєву, або психологічну, яка полягає в тому, щоб надійно прилаштуватися до партнера «зверху» і мати можливість безнаказано наносити йому «удари». При цьому партнер використовує слабкі сторони особистості: роздвоєність власного «Я», двозначна соціальна позиція.

3. Стандартизований рівень — це позиція, яка проявляється до партнера з позиції носія його соціальної ролі. Істинність «Я» при стандартизованому рівні спілкування приховане за маскою: «маска нуля» — я вас не чіпаю і ви мене не чіпаєте; «маска тигра» — неприступності, жарозумілості; «маска зайця»; «маска клоуна».

4. Конвенціональний рівень. Характеризується проміжним серед низького і високого рівня спілкування і проявляється в зацікавленій позиції партнера, піклування про нього, готовності зайняти його місце. Проявляється власна відкритість у рамках тих подій, які відбуваються. Здібність створювати такий рівень спілкування вимагає відточеної техніки спілкування, для володіння якою приходиться роками працювати над собою.

5. Діловий рівень. Оскільки особа найбільш повно розкривається в діяльності, тому зацікавленість особою відбувається з точки зору його ділових якостей. Спілкуючись на такому рівні, у партнерів виникають стійкі почуття прив'язаності, або, навпаки, стверджується антипатія один до одного.

6. Ігровий рівень. Характерно для даного рівня різноманітність взаємин. На цьому рівні спілкування відбувається між тими, хто хоч трохи знає один одного. У спілкуванні партнери «грають один з одним», як актори (вчитель грає роль учнів, аби знайти їх прихильність).

7. Духовний — найвищий рівень. Об'єднує найкращі риси ігрового і ділового рівнів спілкування (інтерес до особистості партнера, спонукання до спонтанності, спільний пошук істини, придатне прагнення до

єдності і згоди). Духовність досягається завдяки глибокому «діалогічному проникненню» один в одного, що дає повну відкритість партнера і взаємодоповнення позицій.

Спілкування-діалог повинне проводитися за правилами активного слухання.

Правила активного слухання

1. Людину, котру ми слухаємо, *не можна перебивати*. Не тільки тому, що це нечестно, але й тому, що ми зіб'ємо людину і вона забуде, що важливе вона хотіла нам сказати. Або в наслідок такої нетактовності розірветься тоненька ниточка довіри, яка встановилась між вами. Тому наберіться терпіння вислухати думку людини до кінця, цілком можливо, що в самому кінці ви дізнаєтесь щось нове про себе чи про справу або конфлікт.

2. *Не потрібно змінювати тему розмови*. Можливо, вам чужі проблеми здаються надуманими і дрібними, але для людини, особливо дитини, насправді її ситуація і проблема іноді важливіша за все. Якщо вам не байдужа людина, то краще сконцентруйтеся на бажанні зрозуміти точку зору людини, намагайтеся проникнутись її переживанням.

3. *Негарно перейматись своїми думками* в момент розмови. Краще стежити за тим, щоб між вами відбувся діалог, в якому двоє *спільно* обговорюють одну тему, а не звучали б два паралельних монологи, в яких кожна чи кожен чекає паузи, щоб розпочати говорити про своє.

4. Не вислухавши до кінця людину, *не варто розповідати* свій або чужий аналогічний випадок.

5. *Не критикуйте людину*. Ніхто не дав вам право судити людину, ставити їй клеймо: «Ти такий, ти така». Не забудьмо про дуже важливий момент — деякі люди через почуття неповноцінності від розуміння власної недосконалості просто не в змозі утриматись від осуду оточуючих. Варто з'ясувати для себе природу такого відчуття. Особливо важко втриматися від критики дитини. Дорослим іноді здається, що сварка трапилася через дрібницю чи нісенітницю. Не завжди у дорослих є час і терпіння точно дізнатися, як все відбувалося. Тоді вони швидко виносять свій вирок і заставляють дитину робити вимушений вчинок. А ця несправедливість дратує дітей. Краще зовсім не втручатися, ніж судити, не розібравшись у причині чвар.

6. *Не давайте оцінок* діям чи почуттям людини і *не будьте категоричні* у своїх висловлюваннях. Цим ми виступаємо в ролі людини, яка має право керувати і вирішувати долю і життя інших. Насправді важливіше створити умови, щоб людина сама брала відповідальність за свої почуття і дії.

7. *Не узагальнюйте конкретну проблему* людини (не говоріть людині: у всіх такі проблеми; всім зараз погано; не ти один ...). Цим ми мінімізуємо почуття тих, з ким спілкуємося (а це дуже образливо, знижуємо їх самоповагу, штовхаємо до депресії).

8. *Обговорюйте* не дії людини, а його почуття. Це дасть можливість людині зрозуміти свої почуття і що їх викликає.

9. *Не давайте порад*, що повинні робити інші, а чого не повинні.

10. Уважно вислуховуючи людину, ви можете у її «сповіді» почути шлях виходу. Запропонуйте його людині.

11. Розкажіть їй про те, що інші люди чи ви робили у даному випадку. Оцініть всі плюси і мінуси кожного вибору шляху.

12. Разом, шляхом «мозкового штурму» запропонуйте інші альтернативні шляхи виходу із проблеми. Оцініть кожен шлях. Допоможіть розробити конкретні кроки щодо втіленню плану, який нарешті складе людина.

13. Підтримайте людину, допоможіть розібратися в своїх почуттях і висловити їх, допоможіть людині відчувати себе хороброю і впевненою для прийняття самостійних рішень.

Спілкування-діалог принесе ефект завдяки умінню правильно вибирати зони спілкування.

Зони спілкування

Інтимна (від 0 до 40 см). Це основна зона спілкування. Вона дозволяється для спілкування між дітьми, батьками, подружжям, близькими людьми.

Особиста дистанція (від 0,4 до 1,5 м). Характерна для стандартизованого, конфіденційного, ділового рівнів спілкування. Дозволяється для спілкування на офіційних прийомах.

Соціальна зона (від 1,5 до 4 м). У даній зоні спілкування носить офіційний характер. В соціальній зоні легко спілкуватися з аудиторією, з незнайомими людьми.

Суспільна зона (від 4 м). Спілкування в такій зоні не відбувається. Ведуча роль належить невербальним засобом спілкування. Це зона спілкування ораторів, артистів на сцені.

Професійне володіння навичками спілкування на всіх етапах технологічного процесу є неодмінною умовою успішної діяльності.

Спілкування з різними типами клієнтів

При спілкуванні важливо зберегти гнучкість, застосовувати до конкретної людини відповідний підхід, враховуючи її приховані потреби та інтереси. Очевидно потрібно знати таких людей, яких називають «важкими». Назвемо деякі з них:

1. Агресивісти, котрі в свою чергу підрозділяються на «шерменівські танки», «снайперів» і «підривників». Це люди, які задирають інших, говорять колкості і дратуються, коли їх не слухають.

2. Скаржники, в яких завжди знайдеться на що поскаржитися. Звичайно вони нічого не роблять для вирішення проблеми, тому що вважають себе, ні на що не здатними або не хочуть брати на себе відповідальність.

3. Мовчазні, які є спокійними та неговіркими. Ви не знаєте, про що вони в дійсності думають або чого хочуть.

4. Суперлагідні, котрі скажуть вам «так» за будь-якого приводу і пообіцяють підтримку. Але слова в таких людей розбігаються з ділом: вони не виконують своїх обіцянок та не виправдовують покладених на них сподівань.

5. Довічних песимісти, які завжди передбачають невдачі, оскільки вони вважають, що із загаданого нічого не вийде. Такі люди завжди намагаються сказати «ні» або постійно відчують неспокій, сказавши «так».

6. Всезнаючі, котрі вважають себе вищими за інших, бо, як вони самі вважають, знають все на світі; при цьому вони бажають, щоб про цю «перевагу» знали інші. Вони можуть діяти як «бульдозери», розштовхуючи всіх на своєму шляху, можуть вести себе як «бульки», переповнені поінформованістю та відчуттям своєї важливості. Часто з'ясовується, що вони помиляються, оскільки, взагалі, тільки грають роль.

7. Нерішучі або «стопори» — людей, які не можуть прийняти те чи інше рішення, бо бояться помилитися. Вони тягнуть і тягнуть, поки це рішення не буде прийняте без них або поки необхідність прийняття цього рішення не відпаде саме собою.

8. Максималісти, які бажають чогось відразу і негайно, навіть якщо в цьому немає необхідності.

9. Потаємні, які тримають все в собі, не говорячи про свої образи, а потім накидаються на вас тоді, коли ви вважаєте, що все йде прекрасно.

10. Безвинні брехуни замітають сліди брехнею або серією обманів, так що ви перестаєте розуміти, чому вірити, а чому — ні.

«Мова тіла»

Для того, щоб адекватно оцінити ресурси клієнта при розв'язанні проблем потрібно розуміти *вираз обличчя (міміку)*:

Радість

Здивування

Гнів

Відраза

Страх

Смуток

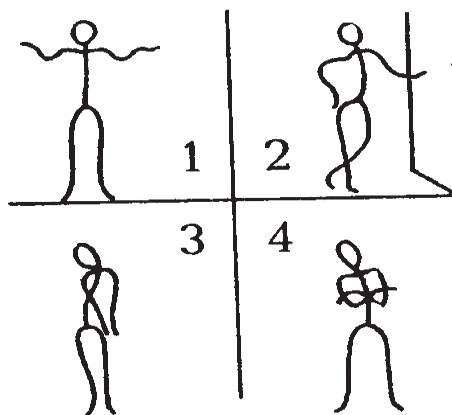

Значення погляду при невербальному спілкуванні

Погляд	Тлумачення	Висновок
Підняття голови та погляд вгору або нахил голови із зосередженим виразом	Почекай хвилинку, поміркую	Контакт припинити
Рух головою та насуplied брови	Не зрозумів, повтори	Посилення контакту
Посмішка, можливо, легкий нахил голови	Розумію, мені нічого додати	Підтримка контакту
Ритмічне кивання головою	Ясно, зрозумів, що тобі потрібно	Підтримка контакту
Довгий нерухомий погляд в очі співрозмовнику	Хочу підкорити собі	Діяти за обставинами
Погляд у бік	Нехтування	Ухилення від контакту
Погляд у підлогу	Страх та бажання втекти	Ухилення від контакту

Невербальна поведінка

Поведінка	Тлумачення	Висновок
Руки зчеплені на грудях	Захисна позиція	Переговори не завершені
Легке постукування по столу	Нетерпіння	Переговори слід завершити
Молитовно складені долоні, пальці трохи розставлені	Відчуття переваги, співрозмовник вважає себе хитрішим	Переконатися, що немає каверзи, можливо, переговори треба завершити
Гризе нігті	Невпевненість, страх	Умови приймає, але невдоволений
Легкий нахил голови набік	Спокій, задоволення	Переговори можна завершувати

Тлумачення постави

- 1 — викликаюча, погоджуюча, сумнівна, запитальна;
 2 — очікуюча;
 3 — тужлива, нерішуча;
 4 — здивування, впевненості, відчуження

Поза та емоції

1. Руки підняті вгору — відчуття небезпеки.
 2. Руки і ноги схрещені — захисні тенденції.
 3. Тіло нахилене вперед — бажання зблизитися.

4. Співрозмовник відсувається, відвертається — бажання віддалилися.

5. Співрозмовник сутулиться, голова, плечі похилені — депресія, пригніченість.

6. Голова піднята, шия пряма, корпус випрямлений або відхилений назад — експансивні бажання, пиха.

Соціально-педагогічне спілкування проходить у п'ять етапів, кожен з яких має свої особливості, засоби і прийоми. Це такі:

1. Встановлення контакту.

2. Орієнтація в ситуації.

3. Обговорення проблеми.

4. Прийняття рішення.

5. Завершення спілкування і вихід із взаємодії.

4. Закріплення матеріалу і оцінювання рівня сформованості умінь та навичок.

1. Чи можуть дратувати соціального педагога манери клієнта? Як ви поведетесь у такому випадку?

2. Як досягти результату у професійному спілкуванні?

5. Домашнє завдання.

Література: 26, 44, 51, 66

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

ТЕМА: Відпрацювання навичок емпатійного спілкування у процесі соціально-педагогічної роботи

МЕТА:

— поглибити та розширити знання про спілкування як вид діяльності соціального педагога;

— оволодіти прийомами активного слухання та визначати характер запитань при вирішенні проблем клієнта;

— розвивати навички консультування як невід'ємної складової соціально-педагогічної діяльності

Обладнання: підручники, курс лекцій

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

I. Обговорення теоретичних положень:

1. Що таке психотерапія, яка її роль у діяльності соціального педагога?

2. Яка роль спілкування у соціально-педагогічній діяльності?

3. Назвіть функції соціально-педагогічного спілкування.

4. Які ви знаєте види соціально-педагогічного спілкування.
5. Назвіть етапи вирішення проблеми клієнта у процесі спілкування.
6. Дайте визначення емпатії та емпатійності. Визначіть відмінності.
7. Що таке техніка емпатійного спілкування?
8. Які невербальні засоби впливу повинні доповнювати техніку емпатійного спілкування?
9. Назвіть ознаки непродуктивного спілкування.
10. Як уникнути у соціально-педагогічній діяльності непродуктивного спілкування з клієнтом?

2. Практичні завдання:

1. Опишіть початок консультативної бесіди.
2. Змодельуйте фрагмент консультативної бесіди: батькам здається, що їхня дитина щось приховує від них, батьки помічають, що дитина багато часу проводить поза домом, уникає спілкування з ними (додавки А і Б).

3. Методичні рекомендації.

Група поділяється на дві команди. Кожна команда розробляє дві соціальні ситуації, в яких клієнт звертається до консультанта з певною проблемою.

1. Представник однієї команди виконує роль консультанта, а другої клієнта. Вони створюють діалог під час першої консультативної зустрічі. Так проробляється чотири діалоги.

2. У процесі обговорення визначається рівень емпатійності консультанта у кожному діалозі.

Теоретичний матеріал для аудиторного опрацювання

Психотерапія у перекладі з грецького означає «догляд за душею», тобто турбота про душевну рівновагу людини, її настрій, почуття, переживання. Сутність психотерапевтичної діяльності полягає в наданні вербального і невербального впливу на емоції, судження, самосвідомість людини.

Психотерапевтичний вплив у соціально-педагогічній діяльності — це безпосереднє (у бесіді з клієнтом), особистісно-опосередковане (через товариша) чи предметно-опосередковане (епістолярно) сприяння благополучному стану людини.

В індивідуальному психотерапевтичному впливові важливу роль відіграє емпатійне спілкування, тобто вираження теплоти, співчуття і бажання розуміти клієнта. *Емпатійність* — це необхідна умова спілкування, яка сприяє створенню довірливих стосунків консультанта з клієнтом, а тим самим — підвищенню ефективності консультативної допомоги. Емпатійне спілкування є продуктивним спілкуванням (бо

воно призводить до успіху) і потребує від консультанта уважного слухання і щирого розуміння клієнта. Спеціаліст повинен володіти методикою емпатійного спілкування, а саме: технікою прояву уваги і підтримки (додаток В).

Техніка прояву увагу та підтримки

Мінімальний вираз уваги полягає в тому, що консультант підтверджує увагу коротенькими висловами типу: «Так», «Я чую», «Так як», «І що далі?». А також невербальними сигналами: поглядом, мімікою, хитанням голови. Можуть застосовуватися повторення останніх речень з питальною інтонацією, що свідчить про бажання консультанта краще зрозуміти повідомлення.

Перефразування — це повторення думки клієнта іншими словами, запрошення підтвердити інформацію, а також посилення значущості слів клієнта. Перефразування не повинно бути абсолютним повторенням, воно має нести поглиблення у розумінні проблеми. Наприклад, клієнт каже: «Я все частіше сварюся з дружиною...». Консультант повинен перефразувати: «Так, значить, ви вважаєте, що у вас все частіше з'являються приводи для конфліктів».

Стимулювання висловлювань клієнтів, деякі автори даний прийом спілкування називають «відчиненням дверей»: «Чи не хотіли б ви розповісти мені детальніше», «Продовжуйте, те, що ви кажете, дуже важливо», «Мені цікаво послухати».

Уточнення слів клієнта шляхом резюме або власних уточнень наприкінці окремих частин повідомлення виразами: «Таким чином», «Якщо я правильно вас зрозумів», «Інакше кажучи», «Ви маєте на увазі...», «Значить, ви кажете, що...».

З'ясування недостатньо визначених слів та понять. У спілкуванні люди використовують скорочені висловлення, або жаргони чи жаргонні діалекти, сутність яких не завжди зрозуміла для клієнта. Наприклад, «депресія», «я в шоці», «егоїстичний» тощо. Уточнюючи ці поняття, з'ясовуючи справжній смисл, консультант допоможе реально та більш адекватно здійснювати адекватний самоаналіз.

Виявлення деталей поведінки клієнта. Це не тільки дозволяє клієнтові відчувати увагу до нього, але й допомагає відновленню реальних подій, пов'язаних з проблемою. Консультант запитує, як саме розгорталися події, хто що говорив і вчиняв, що відчував клієнт.

Таке спілкування повинне сприяти зменшенню психологічного дискомфорту, який відчуває клієнт на прийомі у соціального педагога. Для цього консультант повинен знати етапи вирішення проблеми клієнта.

Техніка повинна доповнитися невербальною технікою продуктивного спілкування, ознаками якої є:

- консультант повинен дивитися прямо в очі клієнтові, причому очі повинні знаходитися приблизно на однаковому рівні, відбивати тепло і турботу;
- консультант повинен посміхатися, коли дозволяє ситуація, м'язи рота повинні бути розслаблені;
- тіло консультанта повинне бути розслаблене і трохи нахилене вперед, руки і ноги помірно рухливі;
- голос консультанта має бути гучним, з середнім темпом, з теплим забарвленням і різноманітними інтонаціями відповідно змісту ситуації спілкування.

Етапи вирішення проблеми клієнта

1. Встановлення контакту або створення сприятливих обставин для спілкування. Даний етап має включати:

- подолання побоювання клієнта принизити себе в очах консультанта або групи;
- подолання недовіри клієнта до спроможності консультанта розібратися в його проблемі;
- вияв емпатії до клієнта, підтримка і позитивна оцінка його особистості.

2. Орієнтація в ситуації або вивчення проблеми клієнта. На цьому етапі клієнт знайомиться з усіма обставинами справи, особистісними рисами клієнта, оцінкою ним ситуації та іншими учасниками.

3. Обговорення проблеми або формування оцінки ситуації. Консультант повинен виявити:

- причини та характер проблеми клієнта;
- готовність клієнта співпрацювати з консультантом;
- здатність клієнта долати труднощі, наявність відповідних ресурсів;
- обставини життя клієнта, роль інших учасників ситуації;
- можливості психотерапевтичної допомоги.

4. Прийняття рішення або формування цілей, завдань та програми допомоги.

5. Завершення спілкування або оцінки результатів.

При спілкуванні соціальний педагог повинен уникати непродуктивного спілкування. Ознаками непродуктивного спілкування є:

- спостереження консультантом за часом;
- розсіяний, не зосереджений на клієнтові погляд, консультант дивиться вище або нижче клієнта;

- скутість пози, міцно стиснені руки, тіло відхилене від клієнта, він обертається від клієнта, затуляє рота руками, стоїть або сидить далеко від клієнта;
- наявність сторонніх предметів у руках;
- суворий вираз обличчя, критично підняті брови, консультант покусює губи або стискає їх, занадто хитає головою.

Сучасні прояви непродуктивного спілкування — це не прямі образи, а різні приховані форми критики і навіть звернення, які на перший погляд здаються досить конструктивними. Приклади поширених форм непродуктивного спілкування:

Іронія і сарказм спостерігається у таких випадках, коли консультант не може стримати своє критичне ставлення до поведінки клієнта або взагалі має іронічний склад розуму.

Пригнічення клієнта здійснюється за допомогою переривань клієнта, частой суперечки з ним, повчального тону, створення враження власної могутності, переважної мовної активності. Важливо, що клієнт говорив більше ніж консультант.

Перестороги. «Якщо ви це не зробити, тоді...», «Вам краще робити так, інакше...». Такі висловлення викликають у клієнта агресію.

Критика і звинувачення на адресу клієнта. Хоча поведінка клієнта, на думку консультанта, є помилковою, специфіка психотерапевтичного спілкування не дозволяє робити критичні оцінки. Соціально-педагогічна діяльність має бути **безоцінна**.

Поради і пропозиції щодо вирішення проблем. Клієнт сам повинен робити висновок щодо вибору варіантів допомоги, які йому повинен запропонувати консультант.

Розрада і підтримка. Не рекомендується вживати висловлення типу: «Не хвилюйтеся, все налагодиться», «Все у вас буде гаразд», «Все ще не так страшно, як здається». Вони можуть зменшити мотивацію клієнта щодо подолання перешкод на його шляху.

Спроба знизити гостроту ситуації. Іноді це корисно для зняття агресії клієнта, але зменшує ефективність терапевтичного ефекту.

Надмірне саморозкриття консультанта або фіксування уваги на власній особі.

Помилки у техніці мовлення. Консультант перериває клієнта, занадто часто ставить запитання, говорить у швидкому темпі або, навпаки, робить великі паузи, використовує мовні штампи.

Наведемо декілька прикладів емпатійного спілкування.

Студентка практикантка на практиці відчуває стресовий стан після декількох днів роботи. Викладач, який відповідав за практику (супервізор), намагається їй допомогти.

Студентка: Мені здається, що з мене не вийде хороший соціальний педагог. Інші студенти набагато кращі за мене. Вони відразу налаштовуються на емпатію до клієнта. Я ще боюся давати пряму відповідь на запитання клієнта. Мені здається, що потрібно кидати навчання і шукати іншу професію.

Викладач: Я бачу, що ви відчуваєте себе не зовсім комфортно. Мені здається, що ваші відчуття не зовсім адекватні. Ваше відчуття невпевненості настільки сильне, що починаєте сумніватися в правильності вибору професії.

Студентка: Я знаю, що звичка уступати, здаватися — це частина моєї проблеми, мого способу життя. Я, звичайно, не найкраща студентка, але і не гірша всіх. Те, як я себе порівнюю з іншими, не кращий спосіб оцінити себе. Я знаю, що довід приходить неохоче, але я поступово оволодіваю навичками практичної роботи. Я навчуся бути уважною і правильно вислуховувати клієнта. У мене навіть з'явилося відчуття до клієнта, але я ще не вмію виразити його словами.

Цей діалог свідчить, що коли викладачу вдалося перефразувати думки студентки і поставити їй точну оцінку, студентка почала глибше вивчати свою проблему. Таким чином, функція емпатії полягає в тому, щоб допомогти клієнту глибше проникнути в свою ситуацію.

Іноді виникає необхідність привернути увагу співбесідника до іншої проблеми або ж повернути розмову до головної проблеми, якщо клієнт з тієї чи тієї причини відволікається на сторонні, не пов'язані з обговорюваною справою, деталі. У такому разі використовують так звані *переломні запитання*. Наприклад, «Ваша думка з цієї проблеми мені зрозуміла, а тепер давайте обговоримо дещо інші питання...». Різновидом запитань цього типу є *парадоксальні запитання*, за допомогою яких вдається похитнути впевненість клієнта у сформульованих ним «істинах».

У наведеному далі прикладі показано, як прийоми активного слухання допомагають краще порозумітися з клієнтом і позитивно вплинути на його установки. В дужках наведено коментарі щодо типів запитань та прийомів активного слухання.

Клієнтка: Я дуже обурена тим, що моя дочка стала базарною бабою в буквальному значенні цих слів. Залишила роботу вчителя і тепер займається комерцією — продає квіти на базарі. Говорить, що так більше заробляє.

Соціальний педагог: Ваша дочка могла заробити ті ж гроші, працюючи за фахом? (Закрите питання.)

К.: Ні

С.П.: Тобто ви погоджуєтесь, що в сучасних умовах дочка пристосувалася до життя краще, ніж ви їй пропонували. (Перефразування, досягнення згоди.)

К.: У цілому так. Але пристосування до умов життя — це ще не все.

С.П.: Що ви маєте на увазі? (Відкрите запитання, з'ясування.)

К.: Якщо дочка ніде не працює, який приклад вона показує своєму сину?

С.П.: Ви хочете сказати, що ваша дочка знемагає від неробства? (Парадоксальне запитання.)

К.: Ні, навпаки, їй доводиться дуже багато і важко працювати, але це праця, як би точніше висловитися...не для душі, а для примітивного самозабезпечення. Свого сина вона вже з трьох років тягає за собою (він не ходить у дитсадок), напівголою і часто голодною. Бачили б ви, який у нього апетит, коли він приходить до нас. (На очах у жінки з'являються сльози.)

С.П.: Спогади про онука вас розчулили. Ви, напевно, дуже переживаєте за нього... (Інтерпретація емоційного стану клієнтки, приєднання через співчуття). Ви відчуваєте, що ваша дочка приділяє своєму сину і вашому онуку мало уваги. (Резюмування, уточнення глибини переживань.)

К.: Ми з чоловіком жили заради дитини. Інтереси дочки були для нас головними. І я не думала, що вона стане такою черстою.

С.П.: Черстою... (Техніка коротких запитань.) У чому виявляється її черствість? (Акцентування емоційно насиченого слова.)

К.: З тих пір, як стала самостійною (шлюб, потім розлучення — всі «рішення» приймала сама), її поведінка стає все більш жорсткою і зухвалою. Навіть дитину в нас залишає нечасто — хоче продемонструвати силу і незалежність.

С.П.: У ваших словах відчутна неприхована образа на дочку. Вона не виправдала ваших сподівань. Ви відчуваєте з цього приводу дискомфорт. (Переведення розмови в нову площину — площину почуттів.) Упродовж розмови ви весь час доводили, що у житті дочки надто багато проблем. Проте прямуючи до самостійності, ваша дочка чи гірше, чи краще, але сама вправляєється з виниклими труднощами. Вона любить свого сина (інакше вона не проводила б з ним стільки часу), виховує його відповідно до своїх уявлень про те, як це треба робити. Захищає своє право жити, не особливо втручаючись у ваше життя. Ви ж відчуваєте з цього приводу дискомфорт. (Інтерпретація як коментар.) Так скажіть, будь ласка, у кого з вас проблеми? (Парадоксальне запитання.)».

4. Закріплення матеріалу і оцінювання рівня сформованості умінь та навичок.

1. Як потрібно діяти соціальному педагогові аби відчувати, що переживає клієнт?

2. Як сприймається соціальним педагогом невідповідність між вербальною і невербальною виразністю клієнта?

3. Яка роль альтернативних запитань?

5. Домашнє завдання.

Література: 47, 66, 77

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

ТЕМА: Технологія реалізації соціальним педагогом терапевтичної функції

МЕТА:

- поглибити та розширити знання про лікувальну педагогіку;
- теоретично осмислити знання про особливості проведення групової психолого-педагогічної терапії;
- відпрацювати із студентами методичних прийомів індивідуального терапевтичного впливу

Обладнання: підручники, курс лекцій

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

І. Обговорення теоретичних положень:

1. Яка роль лікувальної педагогіки у діяльності соціального педагога?
2. Які методи в соціально-педагогічній діяльності забезпечують терапевтичну функцію?
3. Дайте визначення катарсису. Наведіть приклади.
4. Дайте визначення казкотерапії.
5. Поясніть основні завдання казкотерапії.
6. Які види казок використовуються у казкотерапевтичних технологіях?
7. Дайте визначення ігротерапії.
8. Встановіть мету соціально-психологічного тренінгу.
9. На чому базуються тренінгові технології?
10. Охарактеризуйте правила проведення тренінгу.
11. Який повинен бути результат застосування методів лікувальної педагогіки у соціально-педагогічній діяльності?

2. Практичні завдання:

1. Підібрати казку і визначити її потенціал для виховання дитини, розвитку духовних цінностей, уникнення проблем соціальної адаптації чи оздоровлення.
2. Підібрати матеріал про ефективне використання методів лікувальної терапії.

3. Ознайомитися з умовами і правилами проведення соціально-психологічного тренінгу.

3. Методичні рекомендації

На занятті прослуховуються казки (не більше 7 хв.), потім обговорюються власні переживання і розкривається потенціал впливу.

Повідомлення інформації виконується у вигляді письмових тез, частина обговорюється в аудиторії, а решта здається на перевірку.

Теоретичний матеріал для аудиторного опрацювання

Лікувальна педагогіка — це галузь соціальної педагогіки, знання, які межують із знаннями медицини, педагогіки і психології. Проблемами лікувальної педагогіки займалися зарубіжні та вітчизняні вчені Д.С. Виготський, А.А. Дубровський, В.П. Кашенко., Я. Корчак, В.О. Сухомлинський та ін.

Поняття «лікування» з грецької означає терапія. Очевидно, що поняття «соціальна терапія» широко використовується для лікування соціальних явищ: алкоголізму, наркоманії, девіантної поведінки та ін.

Метою лікувальної педагогіки є виховання девіантних і дезадаптованих дітей, тобто їх оздоровлення інтелектуальної, духовної, душевної, фізичної та соціальної сфери, розвиток соціальних навичок, ціннісних орієнтацій, спрямування соціальних установок у конструктивному напрямі.

Завдання лікувальної педагогіки в діяльності соціального педагога полягає у подоланні соціально-педагогічної дезадаптації людини, оздоровлення міжособистісних стосунків, корекція поведінки, реабілітація здоров'я, здійснення домедичної допомоги у ставленні до себе, до інших і до реального життя

Адже лише здорова людина зможе забезпечити оптимальну життєдіяльність. Використовуючи терапевтичні методи, соціальний педагог впливає на психіку клієнта з метою оптимізації самоуправління в складній життєвій ситуації.

Здійснити поставлені завдання допоможуть засоби естетики (естетотерапія), фауни (зоотерапія), запахів флори (аромотерапія), природи (дендротерапія) та ін.

Методи, які використовуються соціальним педагогом, залежать від проблеми клієнта, індивідуальних особливостей, середовища, рівня соціальної адаптації, можливостей самого спеціаліста. Їх застосовують в груповій та індивідуальній формі.

Групова психолого-педагогічна терапія

Соціально-психологічний тренінг — це психологічний вплив, який ґрунтується на методах групової роботи. Це форма спеціально

організованого спілкування, під час якого розв'язуються проблеми розвитку особистості, формування комунікативних навичок, надання психологічної допомоги і підтримки, що дозволить знімати стереотипи і розв'язувати особистісні проблеми учасників. Під час тренінгу знімається внутрішня установка, розширюються знання, з'являється досвід позитивного ставлення до себе і навколишніх.

Мета соціально-психологічного тренінгу:

- підвищення соціально-психологічної компетентності учасників, розвиток здібностей активної взаємодії з навколишніми;
- формування активної соціальної позиції та розвиток здібностей проводити зміни в своєму житті та житті оточуючих;
- підвищення загального рівня психологічної культури.

Тренінг — це навчання досвідом, яке передбачає, що присутні мають можливість подивитися і обмінятися між собою своїми знаннями та проблемами, а також попрацювати разом для пошуку розв'язків.

Тренінгова форма навчання базується на методиці участі. Це коли вся група активна учасниця процесу навчання. Мета такої методики розрахована на цінуванні власних знань і досвіду для розв'язання проблеми.

Кінцевою метою роботи є реабілітація кожного у власному сприйнятті, думках, почуттях, реставрація гідності й оптимізму.

Принципи тренінгової роботи:

1. Діалогізація взаємодій (повноправні повноцінні міжособистісні стосунки, засновані на довірі і взаємоповазі учасників).
2. Постійний зворотній зв'язок (постійне отримання інформації від членів групи).
3. Самодіагностика з метою усвідомлення власних проблем.
4. Оптимізація розвитку. Констатація психічного стану окремих учасників, або групи і створення умов для розвитку.
5. Гармонізація інтелектуальної та емоційної сфери.
6. Добровільне бажання приймати участь в тренінгу чи в окремих його заняттях і вправах.
7. Постійний склад групи.
8. Конфіденційність занять.
9. Наявність великого простору.

Умови проведення тренінгу.

- група має бути не дуже великою чи малою (10-30 осіб);
- аудиторія повинна бути зручною, чистою, затишною, відповідною за розмірами;
- група має сидіти по колу на стільцях;

- має бути дошка чи можливість почепити на стінах великі аркуші паперу з доступом до них;

- може проводитися протягом дня, однієї пари чи двох уроків.

Людина, яка веде групу, називається *тренером* і виконує роль посередника між новими знаннями та ідеями і групою. Він сидить у колі і має такі ж права, як усі учасники. Тренінг ведеться у формі запитань та відповідей. На одне запитання може бути безліч відповідей і всі вони мають право на існування, адже це позиція різних людей. Якщо запитання адресують тренеріві, бажано переадресовувати його групі (Дякує за запитання. Хто може дати відповідь?) і лише після цього може прозвучати відповідь тренера. Довге висловлення потрібно присікати в кінці відповіді (Просимо виловлюватися коротко. Цікаво почути думку кожного). Не допускати до суперечки (Подякувати і попросити висловитися іншим). Слідкувати, щоб усі висловлювалися.

Перелік правил проведення тренінгу.

1. Приходити вчасно.
2. Бути позитивним до себе і до інших (висловлювати позитивні ідей та позитивні дії, любити себе та інших).
3. Не критикувати ні себе, ні інших.
4. Говорити по черзі, не перебивати.
5. Говорити коротко і нечасто.
6. Коли потрібні добровольці виконувати вправу, пропонувати тільки свою кандидатуру.
7. Говорити тільки від свого імені.
8. Правило конфіденційності.

Проведення тренінгу.

Вступ. Спочатку тренер представляє себе та називає тему тренінгу. Доводять до відома план проведення: час, порядок денний, перерви, харчування та інше. Коротко формулюється проблема.

Приймання правил. На дошці записують правила, які виголошуються учасниками тренінгу. Правила мають бути на дошці до кінця тренінгу і в разі порушення потрібно посилатися на них. Дуже важливо, щоб усі погодилися із правилами (Правила приймаються? Приймаються. Дякую!).

У перерві потрібно запропонувати рухливі ігри, попити соку і змінити своє місце при відновленні роботи тренінгу.

Для вибору проблеми потрібно підходити з вікових особливостей. Наприклад, «Як стати кращим?», «Як стати щасливим?», «Як почувати себе захищеним?». Тематика може визначатися такими проблемами: психічний розвиток особистості, особисті проблеми клієнта, проблеми

молодого сім'ї, здоров'я клієнта, проблема допомоги у кризових ситуаціях, проблема адаптації та інші.

Методичним прийомом виступає *зняття напруги (катарсис)* — створення внутрішнього спокою, відчуття сконцентрованості, впевненості, комфорту. Серед відомих методів катарсису є такі: катахізична бесіда, медитація, методи арт-терапії і трудотерапії.

Індивідуальна терапія

Методи індивідуальної терапії ефективно використовуються при знятті напруги, вирішенні конфіденційних проблем (згвалтування, знущання, сексуальне домагання тощо).

У духовному вихованні людини використовують мистецькі засоби:

1. Казкотерапія — найдавніший психолого-педагогічним метод соціалізації дитини, спосіб передачі знань про соціальну реалізацію людини. У соціально-педагогічній діяльності використовуються дидактичні, психокорекційні, психотерапевтичні, медитивні і психологічні казки. Соціальний педагог при розв'язанні проблем використовує такі методичні прийоми: — аналіз відомих казок; — створення казки «від кожного по слову»; експромтне інсценування казки; — завершення кінця казки; — створення авторської казки.

2. Драматизація казок є ефективним психотерапевтичним засобом. Особливості драматизації казки: — не кожна дитина володіє акторським талантом, тому доцільно використовувати лише окремі сюжети казок; — показ вистави відбувається без тривалих репетицій; — драматизація будується на експромті.

3. Лялькотерапія, або використання ляльки у казкових сюжетах. Особливого значення набуває процес виготовлення ляльки. У спільній роботі у процесі виготовлення розвивається дрібна моторика рук, фантазія та образне мислення, уміння виражати характер, концентрувати увагу. Важливий етап «оживлення ляльки» та її представлення. Вчені дійшли висновку, що непосидючі діти стають більш уважними та врівноваженими, а замкнуті — більш відкритими та емоційними.

Окремі види естетотерапії використовують з метою розв'язання проблем соціальної адаптації:

1. Ігрова терапія — процес спільного з дитиною переживання і осмислення будь-якої життєвої ситуації в ігровій формі. Важливою ознакою казкової ігротерапії є інструкція до будь-якої гри, побудована у формі казки або притчі. Наприклад, гра «Допоможи ближньому». Вибирається сюжет: Король, який править країною; слуги — Радість, Задоволення, Інтерес, Злість, Страх, Образа.

2. Пісенна терапія.

3. Бібліотекотерапія.

4. Арт-терапія може використовуватися у 4 аспектах: діагностичному, корекційному, терапевтичному і профілактичному. У цілому її використовують для збору інформації, визначення самовираженості та самопізнання дитини, дискомфорту.

З метою терапії фізичної активності використовується:

1. Психогімнастика — форма терапії або невербальний метод групової психотерапії, що ґрунтується на руховій експресії, міміці, пантоміміці. Соціальний педагог використовує вправи на зняття напруги і скорочення емоційної дистанції учасників групи. Лікувальна гімнастика — за допомогою різних засобів руху знімається втома, змінюється реактивність організму, підвищується його стійкість, активізується діяльність мозку та ін.

2. Музикотерапія.

3. Зоотерапія. *Петтєрапія* — лікування за допомогою домашніх тварин. Зокрема собак і котів використовують до дітей, які з певних причин відчують труднощі у навчанні (читання вголос для тварин), у яких нерозвинені моторні навички рук (застебнути нашійник на собаці, пристебнути поводок тощо), у яких гіпертрофована активність (контакт з кішкою заспокоює дитину), до аутичних дітей та ін. *Дельфінотєрапія*, *інотєрапія* (лікування дельфінами і кіньми) сприяє лікуванню аутизму, депресії, астєнічного (хронічна втома) і посттравматичного синдромів, наслідків ДЦП тощо.

4. Ароматєрапія — лікування за допомогою запахів, використовують для підвищення тонусу організму, зміцнення здоров'я, лікування простудних захворювань та ін. Наприклад, аромат евкаліпта знижує сонливість, яка викликана перенапруженням; запах лаванди допомагає зосереджуватися тощо.

4. Закріплення матеріалу і оцінювання рівня сформованості умінь та навичок.

1. Чому гру вважають застарілою формою організації дозвілля дітей?

2. У чому полягає основний терапевтичний ефект впливу на дитину засобами казкотєрапії?

3. Дайте характеристику терапевтичного потенціалу народної казки.

5. Домашнє завдання.

Література: 15, 47, 33, 65

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

ТЕМА: Робота соціального педагога з обдарованими дітьми

МЕТА:

- узагальнити і систематизувати знання, отримані на лекціях;
- розширити знання про проблеми обдарованих дітей, їх профілактику;
- оволодіти методикою соціально-педагогічної діяльності з обдарованими дітьми.

Обладнання: підручники, курс лекцій

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

І. Обговорення теоретичних положень:

1. Диференціюйте поняття «обдарована дитина» і «талановита дитина».
2. Поясніть, чому обдарована дитина попадає в категорію важковиховуваних дітей?
3. Дайте характеристику провідних якостей обдарованої дитини.
4. З якою метою використовують тестування обдарованих?
5. Дайте визначення методики соціально-педагогічної діяльності з обдарованими дітьми
6. Які методи соціально-педагогічної діяльності потрібно використовувати при роботі з обдарованими дітьми?
7. Розтлумачте поняття «соціально-педагогічної терапії» для обдарованих дітей.
8. Чи потрібно використовувати методи лікувальної педагогіки в роботі з обдарованими дітьми?
9. Поясніть, чому деякі батьки не проявляють інтересу до обдарованих дітей в сім'ї?
10. Що означає «вимучування» обдарованості у дитини?

2. Практичні завдання:

1. Розробити пам'ятки «Що повинен знати педагог, який виховує обдаровану дитину», «Правила вчителю обдарованої дитини».
2. Скласти портрет обдарованої дитини.
3. Розробити методику навчання обдарованої дитини вказавши:
 - принципи навчання обдарованих дітей;
 - форми і методи навчання обдарованих школярів;
 - способи спілкування з обдарованими учнями.

3. Методичні рекомендації

На занятті пройде обговорення підготовлених методик навчання обдарованих дітей, аналіз розроблених пам'яток учителям.

Теоретичний матеріал для аудиторного опрацювання

Портрет обдарованої дитини створюють якості, які визначають обдарованість — творче спрямування і розумова винахідливість:

— потреба в знаннях, їх не потрібно заставляти учитися, вони самі шукають собі складні інтелектуальні завдання;

— спілкування з старшими за себе людьми. Обдарована дитина намагається знайти людину, яка її зрозуміє краще, ніж однолітки, які часто насміхаються з неї, дають кличку, що приводить до конфлікту з однокласниками;

— підвищена емоційна збудливість, вони запальні;

— наявність гумору, вони якщо і не жартують, але цінують його;

— у них особливе мовлення, моторика і сприйняття.

Профілактика недоліків у характері обдарованої дитини:

— не підносити дітей на п'єдестал, але й не ставитися до них із са-
рказмом;

— хвалити не стільки за індивідуальні досягнення, скільки за ус-
пішні спільні заняття з однолітками;

— не втягувати в змагання, в яких наперед відомо, що вони пере-
можуть;

— урізноманітнити діяльність з врахуванням інтересів і потреб
усіх дітей;

— враховувати вікові особливості обдарованих дітей.

Успіх в оволодінні навчальною діяльністю може привести до ви-
роблення педантичності, перевантаження, перевтоми, а уникнення фізи-
чного навантаження може привести до нервових зривів. Із-за дефектів
навчально-виховного впливу обдаровані діти нерідко попадають в ка-
тегорію важковиховуваних, а за рішенням ВООЗ обдаровані діти вхо-
дять у «групу ризику» поряд з розумово відсталими дітьми, малолітні-
ми правопорушниками, дітьми алкоголіків.

***Вимоги, які пред'являють до педагога, що працює з обдарова-
ними дітьми:***

— інтерес і любов до обдарованих дітей, які мають складний ха-
рактер і поведінку;

— бажання і уміння працювати з обдарованими дітьми;

— такт і вимогливість, комунікативність і стриманість, принципо-
вість і об'єктивність;

— надзвичайно широкий кругозір, глибокі знання предмета і про-
фесіоналізм;

— схильність та інтерес до творчої діяльності, інноваційний стиль
мислення;

— оптимізм і настирливість в розв'язанні складних навчальних,
виховних і соціальних ситуацій;

- врівноваженість, самовладання і працездатність;
- досвід роботи в школі;
- спеціальна підготовка до роботи з обдарованими дітьми.

Соціально-педагогічна діяльність з метою соціальної терапії носить характер санкцій і допомоги.

Соціальний захист має здійснюватися у таких напрямках: *охоронно-захисний* — це дії держави щодо обдарованої дитини; *соціально-педагогічний*, спрямований на створення умов культивування обдарованості спеціально підготовленими людьми: педагогом, соціальним працівником, соціальним педагогом, практичним психологом; *соціально-психологічний*, який пов'язаний з розробкою форм і методів психологічної підтримки обдарованої особистості; *соціально-інтегративний*, що передбачає диференціацію та індивідуалізацію форм організації навчання, обґрунтування програм, спрямованих на активізацію пізнавально-творчого потенціалу особистості.

4. Закріплення матеріалу і оцінювання рівня сформованості умінь та навичок.

1. Чи можна обдаровану дитину віднести до аномальних дітей?
2. На вашу думку, яка риса з портрету обдарованої дитини допомагає їй соціалізуватися.
3. Якими методами можна запобігти небезпеці, яка чатує на обдарованих дітей?
4. Які форми і методи впливу на сім'ю, в якій є обдарована дитина, потрібно використовувати?
5. Які позашкільні форми організації навчання і виховання обдарованих дітей ви знаєте?
6. Яку позакласну гурткову роботу можна проводити в загальноосвітніх школах для обдарованих дітей?
7. Які можливі наслідки обдарованості для дитини?

5. Домашнє завдання.

Література: 21, 22, 39, 40, 78

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7

ТЕМА: Виконання корекційної функції соціально-педагогічної діяльності

МЕТА:

— узагальнити і систематизувати знання про методiku соціально-педагогічної корекції;

— оволодіти навичками практичного застосування корекційної роботи;

Обладнання: підручники, курс лекцій

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

1. Обговорення теоретичних положень:

1. Дайте визначення корекції.
2. Назвіть основні принципи корекційної роботи соціального педагога.
3. Визначіть основні підходи до соціально-педагогічної корекційної діяльності.
4. Диференціюйте поняття «важковиховувана дитина» і «дезадапована дитина».
5. Дайте визначення і розкрийте сутність термінів «перевиховання» і «ресоціалізація».
6. Визначіть спільне і відмінне у поняттях «корекція», «реабілітація».
7. Охарактеризуйте зміст соціально-педагогічної корекційної роботи, спрямованої на дезадапованих молодших школярів.
8. Назвіть форми і методи корекційної роботи соціального педагога.
9. Встановіть взаємозв'язок діяльності соціального педагога, практичного психолога, вчителя і батьків.

2. Практичні завдання:

1. Вивчити досвід роботи соціального педагога, спрямований на корекцію дезадапованих молодших школярів.
2. Скласти програму соціально-педагогічної корекції у випадку шкільної дезадаптації молодшого школяра.

3. Методичні рекомендації

На занятті пропонується обговорення основних принципів, підходів, методів і форм соціально-педагогічної корекції.

Ділова гра. Розробка і впровадження соціально-педагогічної корекційної програми (проекту), підготовленої вдома.

Теоретичний матеріал для аудиторного опрацювання

Соціалізація дитини у молодшому шкільному віці може набувати негативного спрямування. На певному етапі розвитку можуть з'явитися небажані прояви у поведінці дитини, її поглядах і характері. Найбільшу складність у соціально-педагогічній діяльності викликають діти з агресивними, брехливими, невірніваженими розладами, дидактогенною і соціальною (алкоголізм, куріння, блукання) зanedбаністю. Це насамперед стосується лінощів, жорстокості, черствості, впертості, дрібних крадіжок та ін. Іноді в такій формі дитина заявляє про себе як про особистість. Якщо у цей час до дитини пред'являти непосильні вимоги, перенавантажувати її навчальними завданнями, негативно оцінювати результати навчання, негативно стимулювати поведінку, тоді у неї формується дисгармонія психосоціального розви-

тку, порушуються процеси самосвідомості. Таким чином дитина стає соціально дезадаптованою.

Виправити або послабити негативні відхилення у поведінці, психічних чи фізіологічних вадах дитини можливо за умови зміни методів соціального виховання. Мова йде про корекцію.

Корекція — часткове виправлення або зміна. Під психологічною корекцією розуміють подолання чи послаблення психічного або фізичного розвитку (у дітей), порушення тієї чи іншої психічної функції (у дорослих). Корекційний процес спрямовується на вивчення статичних якостей особистості, виявлення їхніх дисфункцій та їх усунення.

Змінити, відкоректувати або сформувати установки людини надзвичайно складно, оскільки установки — це стан психологічної готовності, який ґрунтується на знаннях, досвіді і впливає на реакцію і ставлення людини до об'єктів і ситуацій, що є значущими для неї. Тому іноді негативні установки набувають стійкого і антисуспільного характеру, що може призвести до злочинних дій.

Мета психолого-педагогічної корекційної роботи полягає у створенні умов для виправлення чи компенсації тих особливостей розвитку, які не відповідають нормі, оптимальній моделі цього вікового періоду.

Отже, соціально-педагогічна корекційна робота — це комплекс заходів, спрямованих на виправлення недоліків, пов'язаних із перевихованням особистості. Вона може здійснюватися у відкритих і закритих закладах системи освіти, а також в умовах пенітенціарної системи.

Перевиховання — виправлення відхилень, вад, негативних наслідків, допущених у вихованні дитини. Перевиховання або здійснення системи ефективних педагогічних заходів, спрямовується на переорієнтацію небажаних поглядів і установок, що склалися у неї, на виправлення тих якостей і звичок, які суперечать нормам і вимогам суспільства.

Метою соціально-педагогічної корекційної роботи є зміна або формування установки, адекватної соціальної спрямованості, відповідних соціально прийнятих зразків поведінки, системи ціннісних орієнтацій. Процес перевиховання залежить від: 1) вибору методів впливу на емоційну сферу (вербальні чи невербальні); 2) кількості та якості інформації; 3) збалансованості установок.

Особливістю соціально-педагогічної роботи є те, що в людині закладено володіння уміньми асиміляції та селекції, тому їй властиво об'єднуватися з думками інших (асимілюватися), або ще більше — відрізнятися від позиції інших (контрастний ефект). У людини існує система селекції: 1) увага, яка спрямовується на те, що цікавить, відповідає поглядам людини; 2) сприйняття, яке залежить від установки; 3) пам'ять, оскільки запам'ятовується лише те, що цікавить. А система трьохкратного

відбору (селекції) інформації для зміни установки ускладнює процес перевиховання людини. Тому корекція і перевиховання — складний і тривалий процес, оскільки потрібно змінювати старі і формувати нові, відмінні від уже набутих, звички, погляди, риси характеру.

В основу соціально-педагогічної корекційної покладені такі *принципи*:

1. Педагогічний оптимізм і професійна компетентність.
2. Повага до вихованця.
3. Розуміння душевного стану дитини.
4. Розкриття мотивів і зовнішніх обставин здійснення вчинку.
5. Зацікавленість у долі дитини.
6. Опора на позитивні якості дитини і орієнтація на гармонізацію її розвитку.

У практиці сучасної школи склалися такі протилежні підходи роботи з важковиховуваними дітьми. Концепція, яку запропонував Е.Ш. Нантзон, називають тактикою байдужного фіксування вчинків і засудження вихованця. Вона характеризується тим, що важковиховуваного школяра вважають поганим, невиправним, до нього ставляться недоброзичливо, фіксуються його вчинки, його засуджують і карають. Позитивні якості при цьому не виявляються і не враховуються. Внаслідок чого у дитини виникає озлобленість, жорстокість, бажання мститися.

А.С.Макаренко реалізував у своїй педагогічній системі концепцію любові до дітей, зацікавленості їхніми долями, опори на позитивні якості дитини, проектування перспективних позитивних якостей особистості та організації досвіду формування правильної поведінки.

В.О.Сухомлинський запропонував гуманістичний підхід щодо роботи з важковиховуваними дітьми. Він вважав, що у кожної дитини є бажання стати хорошою; погане саме її обтяжує і викликає страждання. Вона не може самостійно зосередити свої сили на виправлення помилок, потребує допомоги вихователя.

У соціально-педагогічній корекційній роботі використовують психолого-педагогічними *методи* — це способи діяльності соціального педагога з клієнтом спрямовані на організацію і самоорганізацію його життя, психологічний вплив на свідомість і поведінку, стимулювання діяльності і самовиховання (таблиця 5).

Методи поділяються:

1. Методи формування свідомості:
 - формування свідомості, поглядів, оцінок, суджень тощо;
 - формування емоційних почуттів і прагнень (мотивів, ідеалів, бажань);
 - самовиховання особистості (самооцінку, самоконтроль, самоорганізацію);

— формування соціально-прийнятної поведінки і діяльності особистості, звичок, стосунків з навколишніми.

2. Методи стимулювання діяльності і поведінки:

- організація діяльності;
- метод спілкування;
- опіка;
- наслідування;
- самореалізація та індивідуальна корекція.

3. Методи організації діяльності та поведінки:

— спілкування, думка, приучування, тренування, переучування, спілкування-діалог;

— створення нового середовища: нова діяльність, зміна змісту життя, стосунків, поведінки тощо.

Провідними методичними прийомами перевиховання вважають переконання дією, тобто шляхом залучення до активної суспільно корисної праці; особистий приклад; заохочення; організація успіху; моральна підтримка; довіра; пробачення; авансування особистості, доручення, змагання. До дітей молодшого шкільного віку використовують гру.

З особливою обережністю потрібно використовувати методичні прийоми, які гальмують корекційну діяльність соціального педагога:

— прийоми, у яких відкрито проявляється авторитарний стиль керівництва: констатація вчинку; засудження; покарання; попередження; наказ, вказівка, команда;

— прийоми, у яких прихована взаємодія: натяк; докір; іронія; заспокоєння, співчуття, поради; з'ясування запитання; відволікання уваги, жарти.

Таблиця 5

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ МЕТОДИ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ

Предмет корекції	Педагогічні прийоми	Психологічні методи
Дисгармонія розвитку. Нестабільність і ригідність нервової системи. Інфантильність психічних процесів	Розуміння, співчуття, зняття напруженості. Рациональний навчально-виховний процес. Вирінювання культурно-освітніх можливостей дітей. Особистісна перспектива. Терапія засобами образотворчого мистецтва.	Розвиток рухової, емоційної, пізнавальної сфери дитини. Когнітивне тренування. Десенсibilізація. Терапія засобами образотворчого мистецтва.
Високий рівень тривожності. Понижена соціальна рефлексія. Неадекватна поведінка. Низький соціальний статус.	Довіра до особистості дитини. Формування свідомих мотивів поведінки. Аналіз конфліктних ситуацій. Приклад і авторитет педагога і однолітків.	Ігрова корекція поведінки в групі. Розвиток позитивного спілкування, рольове навчання. Статусне переміщення.

Закінчення табл. 5

Предмет корекції	Педагогічні прийоми	Психологічні методи
Дисгармонія мотивів учіння. Шкільна тривожність. Низька пізнавальна активність. Не сформованість основних навчальних умінь. Низький рівень успішності.	Позитивне стимулювання. Авансування успіху. Оцінка проміжних результатів.	Пониження значущості вчителя. Десенсибілізація до оцінювання. Формування адекватної самооцінки. Релаксація шкільних страхів.
Порушення образу «Я». Неадекватна самооцінка. Комплекс неповноцінності.	Прийняття дитини. Ігнорування негативних вчинків. Створення успіху в діяльності. Емоційна ласка.	Психологічний масаж. Ідентифікація. Підтримання унікальності дитини. Розвиток позитивності, Самонавіювання.

При виборі методики педагогічної корекції потрібно враховувати традиційні та інноваційні підходи до роботи з дезадаптованими дітьми. Непоширеними формами виховання дітей є використання класів вирішювання, класів корекції, навчання за індивідуальним планом, залучення до груп взаємодопомоги.

Форми корекційної роботи з дезадаптованими дітьми у молодшому шкільному віці визначаються у залежності від видів дезадаптації. Взаємозв'язок форм роботи і дезадаптації видно із наведеної таблиці 6.

Таблиця 6

КОРЕКЦІЙНА РОБОТА З ПРОЯВАМИ ШКІЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ

Вид дезадаптації	Корекційна робота
Неприспосовання до предметної навчальної діяльності	Спеціальні бесіди, в ході яких виявляються причини порушення і надаються рекомендації батькам
Нездатність управляти своєю поведінкою	Робота з сім'єю; аналіз поведінки вчителя стосовно дитини
Нездатність прийняти темп шкільного життя	Робота з сім'єю; визначення оптимального режиму навантаження учня
Шкільні неврози, «школофобія»	Залучення практичного психолога; сімейна терапія або групові заняття з дітьми

У практиці сучасної школи корекцію використовується не лише як просте тренування соціально-педагогічних умінь і навичок, а з метою

розвитку школярів, удосконалення психічної діяльності як цілісно-усвідомлюваної діяльності дитини, що органічно вписується в систему її реального життя. Такий вид соціально-педагогічної діяльності називається корекційно-розвивальною роботою. Корекційно-розвивальні програми розробляються соціальним педагогом на підставі соціально-педагогічного обстеження і соціально-педагогічного аналізу певної ситуації. Він формує рекомендації, які реалізуються під час роботи вчителями і батьками.

У молодшому шкільному віці універсальною формою корекції є гра. Тому корекційно-розвивальну програму розробляють на основі гри. Ігрова корекція використовується для роботи з дітьми, які мають різноманітні форми порушень поведінки, неврози, страхи, шкільну тривожність, проблеми у спілкуванні з однолітками. Важливо, щоб корекція носила випереджальний характер. Ігрова корекційно-розвивальна програма складається з 10 ігрових занять тривалістю півгодини, які проводять один раз на тиждень. Група налічує 6-8 дітей одного віку.

Корекційно-розвивальна робота може проводитися як індивідуально з дитиною, так і з групою дітей (тренінг).

Для оцінки результатів корекційної соціально-педагогічної діяльності використовують три групи критеріїв: 1) реальні зміни; 2) суб'єктивні зміни; 3) дані дослідження (післядія).

1. У житті дитини відбуваються реальні зміни: підвищується успішність у навчанні, розв'язуються конфлікти, знижується рівень захворюваності, девіації, підвищується соціальна активність, самоупевненість та ін.

2. Зміни у внутрішньому світосприйманні і самопочутті клієнта відбуваються одразу в процесі заняття. Проявляються змінами цінностей, розв'язання внутрішніх суперечностей, зняття значущості проблеми, розуміння самого себе та інших, зростання емоцій тощо.

3. Фіксування результатів відбувається за допомогою спостереження, тестування (за допомогою малюнків, творів, експрес-діагностики станів, експертної оцінки)

4. Закріплення матеріалу і оцінювання рівня сформованості умінь та навичок.

1. У чому відмінність діяльності соціального педагога від діяльності практичного психолога при діяльності з дезадаптованими дітьми початкової школи?

2. Чому корекційна робота вимагає взаємодії різних спеціалістів?

5. Домашнє завдання.

Література: 18, 42, 57, 62

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8

ТЕМА: Технологія соціально-педагогічної профілактики з представниками проблемних груп

МЕТА:

— поглибити та розширити знання про сутність соціально-педагогічної профілактики;

— оволодіти змістом профілактичної роботи з подолання стигматизації, пов'язаної з ВІЛ/СНІДом

— оволодіти конкретними форми проведення профілактичних дій з дезадаптованими дітьми;

Обладнання: підручники, курс лекцій

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

І. Обговорення теоретичних положень:

1. Дайте визначення соціально-педагогічної профілактики.

2. Визначіть особливості соціальної профілактики і педагогічної профілактики.

3. Яка роль реклами у проведенні профілактичної роботи?

4. Назвіть основні методи профілактичної роботи.

5. Визначіть відмінності у проведенні профілактичної роботи з молодшими школярами і старшокласниками.

2. Практичні завдання:

1. Підготувати дискусію на тему «Негативні наслідки статевої поведінки».

2. Підготувати соціальну рекламу профілактики негативних явищ у суспільстві.

3. Розробити газету, метою якої виступає профілактика негативних явищ у суспільстві.

3. Методичні рекомендації

Для проведення дискусії потрібно розділити групу на дві підгрупи і запропонувати кожній для обґрунтування протилежні точки зору, використовуючи «мозковий штурм».

Після «захисту позицій» помінятися місцями і повторити дискусію. При підведенні підсумків обов'язково відобразити ті переживання, які виникали під час захисту кожної з позицій. А також наслідки для суспільства, які можуть бути викликані реалізацією кожної з них.

Теоретичний матеріал для аудиторного опрацювання

Профілактика передбачає систематичне здійснення превентивних заходів на окрему особу чи групу з метою попередження асоціальних явищ.

Профілактика спрямована на запобігання можливих фізичних, психологічних або соціокультурних колізій в окремих осіб чи «груп ризику»; збереження, підтримку і захист нормального рівня життя і здоров'я людей; сприяння їм у досягненні поставленої мети і розкритті їхніх внутрішніх потенціалів.

Профілактики потребує все населення, і насамперед люди, що входять у «групи ризику». Один з напрямків профілактичної діяльності соціального педагога — *профілактика дезадаптації*.

Основними напрямками профілактики дезадаптивної поведінки в діяльності соціального педагога є:

- рання діагностика дітей «груп ризику»;
- консультативно-роз'яснювальна робота з батьками, педагогами;
- мобілізація виховного потенціалу середовища, робота з контактними групами неповнолітнього, у тому числі родиною;
- організація корекційно-реабілітаційної діяльності у залежності від рівня дезадаптації, залучення необхідних фахівців, звернення за допомогою до спеціалізованих установ, центрів, служб;
- патронаж дезадаптованих неповнолітніх;
- розробка і реалізація цільових програм і технологій, спрямованих на профілактику і корекцію порушень поведінки.

Профілактика ВІЛ/СНІДу і подолання стигматизації та дискримінації в суспільстві, пов'язаної з ним, має враховувати причини їх виникнення: — недостатнє розуміння хвороби; — міфи про шляхи передачі ВІЛ; — той факт, що СНІД невиліковний, — безвідповідальні повідомлення про епідемію в ЗМІ, — поширення в суспільстві страхів, пов'язаних з сексуальністю, хворобою і смертю, — недоступність лікування; — відсутність чи недоліки правової освіти.

Стигма — соціальне становище індивіда, яке сприймається в даному середовищі як принизливе, та пов'язані з цим суб'єктивні переживання.

При доборі змісту профілактичної соціально-педагогічної роботи з ВІЛ/СНІДу та, зокрема, подолання стигматизації слід обов'язково враховувати вікові особливості та рівень психофізичного розвитку дітей.

Наведемо орієнтовний зміст профілактики ВІЛ/СНІДу на різних етапах навчання у загальноосвітній школі:

Перший ступінь навчання:

- ознайомлення з анатомією та фізіологією людини, відмінностями у будові чоловічого і жіночого організму;
- визначення цінностей та орієнтирів у взаєминах між людьми (дружбі, родинних стосунках, спільній діяльності, спілкуванні);
- прищеплення основ здорового способу життя на рівні фізичної активності, дотримання правил особистої гігієни, уникнення шкідли-

вих звичок, формування відповідальності за наслідки своєї поведінки тощо.

Другий ступінь навчання:

- формування поваги до протилежної статі, навичок соціальної взаємодії;

- розширення інформації про анатомію та фізіологію людини, специфічні особливості, пов'язані з реалізацією репродуктивної функції організму чоловіка і жінки; особливості фізіологічного розвитку чоловіка і жінки, зміни в організмі, пов'язані з початком статевого дозрівання, формування первинних і вторинних статевих ознак, їх значення для людини, статевого дозрівання у дівчат та хлопців;

- формування поняття статі і сексуальності у процесі біологічного і психологічного розвитку людини;

- обговорення цінностей і норм статевої поведінки та міжстатевих стосунків;

- прищеплення навичок особистої гігієни, пов'язаних із входженням у фазу статевого дозрівання;

- здійснення активної профілактики шкідливих звичок, формування свідомого ставлення до власного здоров'я;

- формування поняття біологічна, фізіологічна та соціальна сексуальність; визначення цінностей, орієнтирів, гармонійних міжстатевих стосунків; сексуальна активність людини, статеве життя;

- обговорення інформації про можливі негативні наслідки легковажної статевої поведінки (незапланована вагітність, інфекції, що поширюються переважно статевим шляхом, ВІЛ/СНІД);

- формування навичок поведінки, спрямованої на зниження (виключення) ризику появи негативних явищ у житті підлітка;

- формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, свідомого негативного ставлення до тютюнокуріння, вживання алкоголю і наркотичних речовин тощо.

Третій ступінь навчання у ЗОШ (учні ПТНЗ).

- продовження обговорення анатомо-фізіологічних особливостей статі, поняття репродуктивного і сексуального здоров'я;

- формування уявлення про гармонійний розвиток людини, «дорослість» на біологічному, психологічному і соціальному рівнях;

- розширене обговорення теми статевого життя, його позитивних і негативних аспектів, проблем контрацепції і планування сім'ї;

- здійснення профілактики негативних явищ, пов'язаних зі способом життя людини (незапланована вагітність, інфекції, що передаються статевим шляхом, ВІЛ/СНІД, проблеми із соматичним і психічним здоров'ям, викликані вживанням психоактивних речовин);

- формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, свідомого ставлення до власного здоров'я;

- проведення тренінгу на визначення сутності життя і ціннісних орієнтацій, прийняття рішень, формування мотивів перспективи, комунікативної компетентності, самоконтролю і самооцінювання.

У роботі з дітьми та молоддю слід використовувати активні і пасивні методи профілактики.

Пасивні методи профілактики: лекція, читання, демонстрація активно використовуються, але мають значні недоліки. Лекція ставить учня в пасивну позицію слухача; читання — не дозволяє досягти глибокого засвоєння інформації; демонстрація аудіо і відео матеріалів — лише допомагає викладачу при передачі інформації.

Активні методи навчання — це широкий спектр прийомів і способів передачі знань. Доведено, що швидше і міцніше опановується матеріал при активному сприйманні знань, коли є нагода одночасно з отриманням інформації задавати запитання і обговорювати неясні моменти.

Для ефективної роботи з протидії стигматизації, пов'язаної з ВІЛ/СНІДом, необхідно навчитися використовувати активні методи проведення занять: — дискусія; — мозковий штурм; — рольові ігри; — групова робота; — тренінги.

Дискусія є особливо ефективним методом формування власної позиції особистості, її ставлення до певних проблем, зокрема ставлення до людей, які живуть з ВІЛ. У процесі дискусії можна висловити свою думку з того або іншого питання, саморозширити, поглибити знання, а іноді змінити їх на протилежну. Беручи участь в дискусії, людина підвищує свою ерудицію.

Дискусії можна проводити з усім класом. Але вони більш ефективні, коли проводяться невеликими групами. Групове обговорення стимулює вільний обмін думками і допомагає учням отримати чітке уявлення про поняття, почуття і точки зору. Дискусія проходить особливо добре, якщо їй передують, «зав'язка», наприклад, вивчення випадку, розповідь.

«*Мозковий штурм*» є чудовим засобом швидко включити всіх членів групи в роботу на основі вільного висловлення своїх думок. Задавши питання, викладач (учасник — «секретар») записує відповіді, що поступають, без коментарів. Це метод, при якому приймається будь-яка відповідь учня, що має відношення до питання, що обговорюється. Важливо не давати оцінок висловленим точкам зору, а приймати все і записувати думку кожного учня на дошці (аркуші паперу, фліпп-чарті).

Учні повинні знати, що від них не зажадають обґрунтовувати свою відповідь або пояснювати, чому він так вважає. Після завершення мозкового штурму (який не повинен займати дуже багато часу) необхідно надати час для обдумування або визначення першочерговості висловлених ідей.

Рольові ігри. Це невеликі, довільного характеру сценки, що відтворюють варіанти життєвих ситуацій. Під час рольової гри відтворюється відчуття якого-небудь героя. Проведення рольової гри потребує наступних рекомендацій:

1. Вибір добровольців або балакучих і енергійних учнів.
2. Провідна роль залишається в керівника.
3. Розробка сценарію.
4. Виготовлення «реквізиту».
5. Обігрування ситуації з гумором, при можливості. Граючи, важливо не перестаратися.
6. Після гри «акторів» необхідно виводити з «ролі», «повертати» до реальності, нагадуючи, що це була тільки гра.
7. Не дозволяти одним і тим же учасникам кілька разів грати однотипні ролі, щоб не залишатися цим «персонажем» в очах товаришів.
8. Встановлювати ліміт часу на гру, втручатися або припиняти її, якщо щось пішло не так і може нашкодити групі або конкретному учаснику.

Для профілактичної роботи, пов'язаної з ВІЛ/СНІДом та іншими негативними явищами у позакласній діяльності можна використовувати такі форми організації.

Театралізовані форми. Ця форма роботи найскладніша і найцікавіша. Вона допомагає за допомогою художніх образів, засобів театралізації, використання творчих здібностей учнів розкрити тему. До театралізованих форм належать: літературно-музична композиція, концерт, публіцистична вистава, змагання команд КВК, театралізована вистава, пластично-хореографічні вистави тощо.

Літературно-музична композиція. Це композиційно побудоване подання необхідної інформації у музичному оформленні. Для більшої зацікавленості можна подавати інформацію не в лекційній, розповідній манері, а за допомогою сучасних технічних засобів, освітлення тощо.

Концерт — поєднання різних за жанром художніх номерів у одній програмі. Концерт є не зовсім вдалою формою для викладу профілактичної інформації чи формування навичок безпечної поведінки. Цей жанр буде доречним тільки у тому випадку, коли концерт присвячений Всесвітньому дню боротьби зі СНІДом чи Дню пам'яті людей, що померли від СНІДу. Такі концерти здебільшого проходять як благодійні.

Публіцистична вистава. — це монтаж різноманітних епізодів, сценічних жанрів, деякі з них можуть мати навіть гумористичний характер. У цілому, така вистава може стати насправді дієво-профілактичною, якщо інформація в ній буде викладена яскраво і переконливо.

Театралізована вистава. Цей жанр дуже цікавий школярам, бо дає можливість доторкнутися до таємниць театру. З профілактичною метою він дає змогу донести не стільки важливу інформацію, скільки нюанси теми, вплинути на емоційну сферу, справити глибоке враження. Сюжетом такої вистави може бути реальна історія якоїсь людини, що живе з ВІЛ, чи вигадана історія. Це може бути також і притча, де розмова про СНІД ведеться в алегоричній формі.

Пластично-хореографічна вистава — це вистава, де основним засобом вираження є пластика: рухи тіла, міміка, жест. Така вистава ведеться мовою символів і потребує виразних костюмів, музичного супроводу, яскравих атрибутів (свічки, тканини, стрічки тощо). Дійовими особами такої вистави можуть бути як герої-люди, так і герої-символи: хвороба, душа тощо.

Інтерактивні ігрові форми

Інтерактивні форми (взаємодія) передбачають обов'язкове включення аудиторії, яка стає учасником дійства, і його умови потребують від глядача певних дій, знань, учинків. Інтерактивні форми дають змогу одночасно як подавати інформацію і формувати певні навички, так і перевіряти наявний рівень знань та вмінь.

До інтерактивних форм роботи належать гра, інтерактивна акція, ток-шоу, гра станціями тощо.

Гра. Ця форма у профілактичній роботі допомагає створити атмосферу активних, позитивних дій, яскраво виразити ідею програми. Сюжет ігрової програми потребує певної логіки і сценічного рішення. В ігровій програмі допускається театралізація, тут обов'язково потрібен яскравий реквізит, відкритий контакт з аудиторією.

Інтерактивна акція. Акція — це низка профілактичних заходів (розповсюдження спеціальної літератури, презентація організацій, що працюють над проблемою ВІЛ/СНІДу, тощо). Здебільшого акція спрямована на широкий загал зацікавлених темою людей.

Ток-шоу також є інтерактивною телевізійною програмою, її використання у профілактичній роботі може бути доречним, якщо запросити до участі людей, які живуть із ВІЛ, чи спеціалістів із проблеми: психологів, медиків, юристів, чиє спілкування з аудиторією буде дійсно діалогічним, рухливим, цікавим.

Інтелектуально-пізнавальні форми

Частіше за все — це варіанти телевізійних програм: «Що? Де? Коли?» тощо. Можна підійти до цього жанру більш творчо і створити авторську за формою програму. Незмінним залишається зміст, основа якого «запитання — відповіді».

Актуальним може бути запитання поставлене у формі малюнка, пантоміми, до запитання можна додати варіанти відповідей, використовувати сучасні технічні засоби: відеомагнітофон, мультимедійний проектор тощо.

Важливо знайти можливість залучати до участі у програмі великої кількості людей, а не обмежувати учасників у рамках двох команд, а іншим запропонувати роль пасивних глядачів.

Конкурс плакатів. Добре продуманий плакат, свіжа ідея, винахідливе оформлення розвиває у школярів дизайнерські навички. Окрім цього власноруч створені плакати завжди створюють атмосферу радості. Конкурс вимагає уваги двох аспектів — технології проведення конкурсу, а також підведенню підсумків.

4. Закріплення матеріалу і оцінювання рівня сформованості умінь та навичок.

5. Домашнє завдання.

Література: 10, 19, 27, 55

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9

ТЕМА: Технологія соціально-педагогічної допомоги сім'ї

МЕТА:

- узагальнити і систематизувати знання, отримані на лекції;
- поглибити та розширити знання про методики і форми соціально-педагогічної допомоги сім'ї;
- сприйняти сутність сімейної терапії;

Обладнання: підручники, курс лекцій

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

I. Обговорення теоретичних положень:

1. Дайте означення сім'ї як соціальної групи.
2. У чому полягає взаємозв'язок і взаємозалежність всіх сімейних функцій?
3. Дайте визначення благополучної сім'ї.
4. За якими ознаками визначають неблагополучні сім'ї?

5. Назвіть, які завдання соціально-педагогічної роботи виконує соціальний педагог з сім'ями.

6. У якій ролі виступає педагог у соціально-педагогічній діяльності з проблемною сім'єю?

7. Які аспекти діяльності з проблемними сім'ями?

8. Визначіть, з якою метою соціальний педагог здійснює діагностику сім'ї?

9. Які категорії дітей є об'єктом соціально-педагогічної діяльності?

10. У чому полягає соціальна допомога сім'ї?

11. Які види соціальних послуг надаються сім'ям?

12. Що таке соціальна реабілітація сім'ї.

2. Практичні завдання:

1. За допомогою діагностичних методик виявити неблагополучну студентську сім'ю.

2. Розробити програму дозвілля сім'ї.

3. Розробити проблемну ситуацію в сім'ї і визначити тактику консультативної роботи (додаток В).

4. Розробити зміст, форми і методи реабілітаційної роботи з сім'єю.

5. Розробити види соціальних послуг, які надаються сім'ї.

3. Методичні рекомендації

На практичному занятті буде проведено реферативний огляд і оцінений як висновок вивчуваного матеріалу. Студенти отримують різнобічну і досить повну інформацію щодо соціально-педагогічної роботи з сім'єю.

Матеріали до теми

Рольова карткова гра — це невербальна методика, яка дозволяє виявити ролі та обов'язки членів сім'ї, їхній вплив на стосунки.

Консультант використовує набір карток, на яких записані ролі обов'язки і ролі взаємодії.

Ролі-обов'язки:

- Організатор домашнього господарства.
- Той, хто купує продукти.
- Той, хто організовує вечерю.
- Той, хто миє підлогу.
- Його Величність.
- Поганий виконавець усіх своїх обов'язків.
- Розпорядник.
- Той, хто прибирає зі столу.
- Повар.
- Той, хто миє посуду.

- Той, хто годує тварин.
- Той, хто вкладає дітей спати.
- Організатор свят.
- Хлопчик на побігеньках.
- Прихильник дисципліни.
- Людина, яка відповідає за все.

Ролі взаємодії

Позитивні:

Той, хто говорить правду.
Той, хто допомагає.
Розуміючий.
Творча особистість.
Щаслива людина.
Дипломат.

Негативні:

Той, хто обвинувачує.
Той, хто примирює.
Комп'ютер.
Одинокий вовк.
Той, хто збиває з пантелику.
Жертва.
Крикун.

Членам сім'ї пропонується обрати з набору ту карту, яку перед ним кладе інший член сім'ї, якщо хтось хоче покласти собі карту, яку обрав інший, він записує це на аркуші паперу.

Після того, як всі карти розкладені, кожен член коментує карти свої та кожного. У процедурі виявляють такі ролі:

1. *Обрані* — ті, що гравці обирають самі.
2. *Надані* — всі ролі, прийняті чи ні, які надані кожному.
3. *Невірні* — які йому надали невірні.
4. *Невідповідні* — які не підходять даному гравцю.
5. *Неприйняті* — які гравець відкинув.

У результаті гри виявляють вміння оцінювати цінності членів сім'ї, здатності грати, приймати індивідуальні відмінності кожного, негативні механізми — приниження, негативні соціальні ролі, самоприниження, неадекватні жарти; сімейну динаміку — сексизм (розподілення ролей за статтю), пошук «цапів-відбувайлів», сімейний альянс (об'єднання для виконання сімейних обов'язків, гнів, емоційна підтримка, приховані конфлікти).

Анкета батьків

Прізвище, ім'я, по батькові учня _____

1. Що в характері вашої дитини вас задовольняє, викликає радість? Чим би ви могли поділитися з іншими батьками?

Підкресліть відповідне:

- А. 1 — хороші здібності до навчання;
2 — хороша працездатність на уроках;

- 3 — хороша пам'ять та увага
 Б. 4 — сильна воля, впевненість у собі;
 5 — дисциплінованість, ввічливість, послухність;
 6 — уміння завжди бути в хорошому настрої;
 7 — доброта, чуйність, увага до людей;
 8 — уміння знаходити спільну мову з учителями, батьками, однолітками;
 В. 9 — уміння вести себе в товаристві;
 10 — відсутність мстивості, злопам'ятності;
 11 — уміння працювати;
 12 — скромність, сором'язливість.
2. Що в характері вашої дитини вас засмучує? У чому їй потрібна допомога? У чому ви відчуваєте труднощі в допомозі?
- А. 1 — слабкі здібності до навчання;
 2 — низька працездатність на уроці;
 3 — погана пам'ять, увага;
 Б. 4 — недисциплінованість, грубість, непослушність;
 5 — слабка воля, невпевненість в собі;
 6 — невміння тримати хороший настрій;
 7 — озлобленість, жорстокість, неухважність до людей;
 8 — невміння знаходити спільну мову з учителями, батьками, однокласниками;
 В. 9 — невміння вести себе в товаристві;
 10 — злопам'ятність, мстивість;
 11 — невміння працювати;
 12 — надмірна скромність, сором'язливість.

Діагностична карта батьків

№	Прізвище, ім'я, по батькові	Номер проблеми Блок «А» Блок «Б» Блок «В» 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12	Ключові проблеми (розшифровка)
---	--------------------------------	--	--------------------------------------

На основі запитів батьків, сформульованих у вигляді проблеми учнів можна планувати групову або індивідуальну роботу з сім'єю.

Програма вивчення сім'ї

1. *Склад сім'ї:*
 — повна, неповна сім'я;
 — віковий склад;

- професія членів сім'ї;
 - освітній, культурний рівень сім'ї;
 - моральне обличчя членів сім'ї;
 - здоров'я членів сім'ї.
2. *Виховна діяльність членів сім'ї:*
- виховні позиції сім'ї;
 - участі членів сім'ї у вихованні дітей;
 - педагогічна поінформованість батьків;
 - авторитет членів сім'ї;
 - провідний напрямок у сімейному вихованні;
 - реакція дитини на виховний вплив батьків.
3. *Регулярна діяльність сім'ї, соціальний контроль в сім'ї:*
- поведінка дитини в сім'ї;
 - поведінка дитини поза сім'єю;
 - методи і прийоми регуляції поведінки дитини в сім'ї;
 - ставлення членів сім'ї до громадських обов'язків.
4. *Матеріально-побутова діяльність:*
- матеріальне забезпечення сім'ї;
 - житлові умови;
 - ступінь зайнятості членів сім'ї матеріально-побутовою діяльністю;
 - задоволення в сім'ї матеріально-побутових потреб дитини.
5. *Дозвілля сім'ї:*
- як члени сім'ї проводять своє дозвілля;
 - час, який витрачається на дозвілля членів сім'ї;
 - форми проведення дозвілля;
 - ставлення до спільного сімейного дозвілля.
 - чи вживають члени сім'ї спиртне?
6. *Взаємовідносини в сім'ї:*
- відносини між батьками, старшими членами сім'ї;
 - відносини між батьками і дітьми;
 - відносини між дітьми;
 - причини конфліктів у сім'ї.
7. *Взаємозв'язок сім'ї та школи:*
- через кого із членів сім'ї підтримується зв'язок із школою;
 - як виконують батьки вимоги класного керівника, його рекомендації, поради;
 - допомога батьків школі.
8. *Загальна оцінка учня в сім'ї.*
- На основі діагностування надаються різні види соціальних послуг, допомоги, підтримки сім'ї, здійснюється корекційна і реабілітаційна робота.

Соціальні послуги — сукупність дій державних і недержавних організацій (освітні, розвивальні, психологічні, діагностичні, корекційні, медико-оздоровчі, юридичні та інформаційні послуги), якими можуть скористатися окремі особи чи групи з метою задоволення потреб, вирішення проблем або подолання складних життєвих обставин.

4. Закріплення матеріалу і оцінювання рівня сформованості умінь та навичок.

5. Домашнє завдання.

Література: 1, 7, 8, 17, 25, 38, 46

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 10

ТЕМА: Технологія соціально-педагогічної підтримки дітей і підлітків у кризових ситуаціях

МЕТА:

— узагальнити і систематизувати знання, отримані на лекції;
— поглибити та розширити знання про технологію кризового втручання;

— розвивати навички надання допомоги у кризових ситуаціях.

Обладнання: підручники, курс лекцій

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ:

І. Обговорення теоретичних положень:

1. Чим визначається поведінка у стресових ситуаціях?
2. Які перешкоди викликають стан фрустрації?
3. Що таке криза і кризова ситуація?
4. За якими ознаками поділяються кризи?
5. Які кризові ситуації не можна лишати без уваги?
6. Що таке кризове втручання і коли його можна використовувати?
7. Яку мету потрібно переслідувати при використанні кризового втручання?
8. Назвіть модель кризового втручання.
9. Що таке техніка кризового втручання, які вона включає етапи?

2. Практичні завдання:

1. Зробити аналіз поданої ситуації (додаток Д).
2. Представити дану ситуацію у ролях (змодельовати діалогічну бесіду), використовуючи відомі вам запитання.
3. Розробити техніку конкретного кризового втручання.

Ситуація

Мати з батьком розійшлися сім років тому і живуть в різних містах. Спілкування дочки з батьком проходило в період літніх канікул, відпусток і телефоном. Після закінчення школи дочка переїхала жити до батька, так як поступила навчатися в інститут. Через деякий час між ними почали виникати конфлікти. Дочка вважає, що батько надто її контролює, не довіряє (тоді як мама, довіряючи їй, заохочувала до самостійності).

Дівчині 19 років. На її думку вона сама відповідає за своє життя, вчинки і не повинна звітуватися за «кожен свій крок». Причому до її навчання претензій у батька немає, вона вчиться тільки на 4 і 5. Батько вважає, що вона повинна узгоджувати з ним свої вчинки, що вона багато часу приділяє друзям і мало помагає в сімейно-побутових справах.

Одного разу після дискотеки дівчина пішла ночувати до своєї подруги, не попередивши батька. Виник скандал: батько заборонив дочці ходити на дискотеки, у знак протесту дочка пішла жити до подруги. Обидві сторони вважають себе правими і ніхто перший не хоче йти на примирення.

3. Методичні рекомендації

При підготовці до практичного заняття опрацювати теоретичні основи організації взаємодії соціального педагога з клієнтом.

Підібрати діагностичний матеріал для визначення стресових ситуацій.

На занятті показати модель кризового втручання на конкретній ситуації.

Теоретичний матеріал для аудиторного опрацювання

У соціально-педагогічній роботі загальноновизнаною технікою в кризових ситуація є *втручання*. Завдання кризового втручання полягає в тому, щоб пом'якшити вплив стресових подій на людину через надання допомоги.

Наявність кризового стану можна визначити за такими показниками: високий рівень тривожності; дискомфорт (психологічна біль); неуспішні спроби подолати проблеми.

Кризову ситуацію визначають такі етапи:

— травмуючі подія вносить дисбаланс у життєдіяльність людини, виникає напруження і стурбованість. На даному етапі використовують адекватні методи, які можуть нейтралізувати стан людини;

— вибрані методи не допомогли і тривожність посилюється. Використовуються інші методи, мобілізуються внутрішні резерви і напруження та стрес зникає;

— проблема залишається, її неможливо розв'язати, напруженість зростає. Будь яке зауваження або репліка приводить до критичної межі, відбувається дезорганізація діяльності. Необхідне втручання;

— поступове відновлення сил аж до досягнення стану рівноваги.

Шокову кризу може викликати безпідставне використання засобів «каральної педагогіки»: «Від тебе вся школа плаче», «Я б на твоєму місці від сорому згоріла», «Таких як ти у в'язницю не беруть»; «Дивіться ж мені ...», «Щоб мені всі...», «Спробуйте мені...», «Розвісив вуха», «Роззявив рота», «Вештаєшся», «Плентаєшся», «Що ти верзеш», «Роззява», «Нахаба» «Дурень». Хибність цих стереотипів полягає в тому, що вони спрямовуються не на виховання дитини, а на висловлення власних негативних емоцій, здійснення акту агресії.

Аби запобігти кризовій ситуації у соціально-педагогічній діяльності слід уникати таких типових негативних стереотипів поведінки педагогів: спалахи, дратівливість через дрібницю; галасливість; ставлення до дітей за симпатіями; використання неадекватних віку стилів спілкування; залякування і погрози; надмірна фіксація уваги на недоліках; привселюдні образи; втручання в особисті стосунки хлопців і дівчат; негативної оцінки інших педагогів при учнях.

Такі дефекти навчально-виховного процесу, травмуючи події можуть бути «останньою крапкою», що й призведе до стану активної кризи, емоційного шоку.

Дослідники кризового втручання розробили ефективну методику допомоги дітям і підліткам у кризових ситуація, яка складається із двох етапів (кроків). Основне завдання, яке переслідує соціальний педагог — це набуття дитиною досвіду подолання кризи, утвердження віри у власні можливості.

1. Констатуючий етап. Соціально-педагогічна робота проводиться з класом, групою чи індивідуально у декілька етапів. Перший етап спрямовується на актуалізацію кризового стану. Передбачає нагромадження фактичного матеріалу. Для цього соціальний педагог використовує діагностичний інструментарій. Діти описують чи малюють свої історії, інтерпретують почуття. Далі (другий етап) відбувається ознайомлення присутніх із тими способами подолання травмуючого впливу, які кожен використовував. Діти моделюють форми поведінки, вносять корективи, доповнення. Третій етап — фіксація найменших змін в емоційному ставленні до ситуації, оскільки це є проявом переорієнтації у власному сприйнятті подій. Соціальний педагог занотовує всі запропоновані дитьми варіанти поведінки в конкретній кризовій ситуації.

2. Корекційна робота. Спрямовується на розширення «Я-образу». З цією метою використовується психодрама, що дозволяє програвати

конфліктні ситуації та осмислювати почуття. При цьому використовують техніки ментального переживання, внутрішнього діалогу, самозвільнення.

Найбільш поширеним методом отримання інформації є *бесіда*, яку використовують у процесі спілкування з дитиною чи підлітком. Кожна бесіда добирається у залежності від проблеми і завдання, яке ставить перед собою фахівець. Можуть використовуватися різні бесіди.

Діагностичне інтерв'ю, яке використовують для отримання даних про властивості особистості та особливості психічного розвитку.

Психотерапевтична бесіда. Це найскладніший вид бесіди, за допомогою якої осмислюються внутрішні проблеми, пов'язані з переживаннями, з'ясовуються причини, віднаходяться нові сенси життя. Проведення такої бесіди вимагає чітко розробленого плану, за допомогою підготовлених наперед запитань ведеться бесіда у визначеній послідовності (на зразок анкети).

Вільна бесіда. Сутність ведення бесіди полягає у можливості змінювати тактику розмови за допомогою різних запитань — закритих і відкритих; прямих і непрямих; опосередкованих; віддзеркалених; проблемних; парадоксальних; спонукальних; стверджувальних; проєктивних.

При наданні допомоги в кризових ситуаціях важливо правильно вибрати позицію. Особливість допомоги полягає у виконанні соціальним педагогом ролі активного партнера, зразкового учасника подій. Така позиція дозволяє уособлювати відкритість, автентичність і на власному прикладі демонструвати процес саморозкриття. Вона викликає прихильність у підлітків, стає поштовхом до відвертих розмірковувань. Особливо важливо у ході бесіди дотримуватися принципів добровільності участі та виявлення міри власної активності, конфіденційності, що в кінцевому результаті приводить до створення атмосфери довіри, відкритості і викликає бажання вести відкриті розмови на найбільючіші теми.

4. Закріплення матеріалу і оцінювання рівня сформованості умінь та навичок.

Імпровізовані запитання після інсценування бесіди на прийомі у соціального педагога.

5. Домашнє завдання.

Література: 29, 33, 47, 77

2.2. ПРАКТИКУМ

Методичні рекомендації до організації самостійної роботи

Нікого нічого не можна навчити — можна лише навчитися
Платон

Отримавши на лекції та практичних заняттях відповідні знання, уміння та навички деякі студенти часто не уміють їх використовувати у процесі навчальної та виробничої практики. Оволодіти майбутньою професією означає засвоїти спеціальні знання та вміння їх використовувати на практиці. Тому підготовка фахівця у вищій школі вимагає посилення самостійної навчальної роботи через організацію самостійної пізнавальної діяльності. Вона організовується з метою розвитку уміння систематизувати, планувати, здійснювати і контролювати свою навчально-професійну діяльність, створення власного алгоритму розв'язування навчальних завдань, задач і вправ, розвитку творчого мислення.

Передумовою ефективного розвитку у студента самостійної пізнавальної діяльності є сформований у нього творчий рівень пізнавальної активності — прагнення розширювати та поглиблювати знання, проявляти активність в оволодінні знаннями, відкривати для себе щось нове.

Вочевидь, що формування самостійної пізнавальної діяльності відбувається при активній позиції студента, сформованою мотивацією до активних самостійних дій. У самостійній пізнавальній діяльності розрізняють різні рівні активності:

— *перший рівень* — самостійне застосування відомих способів розв'язання проблеми (копіювання дій за зразком — репродуктивна діяльність);

— *другий рівень* — одержання нового способу розв'язання завдання на основі власного вибору поєднання декількох способів (продуктивна діяльність);

— *третій рівень* — розв'язання нового, раніше невідомого завдання, коли виникає необхідність визначити нові способи розв'язання навчальної задачі (самостійна творча діяльність);

— *четвертий рівень* — виражена стійка потреба у самовдосконаленні.

Розвиток самостійності студента здійснюється на основі поєднання практичної та мисленнєвої діяльності і проходить без втручання педа-

гога. Організація осмисленого засвоєння знань відбувається за умови розвитку у студентів умінь порівнювати і аналізувати, виділяти головне, висувати гіпотези тощо. Такі мисленнєві процеси ведуть до розуміння матеріалу, що дає можливість проникнути в сутність соціально-педагогічного явища, виокремити суттєві зв'язки, встановити причини. Тому студент повинен не механічно переписувати текст запропонованого теоретичного матеріалу для аудиторного опрацювання, а проявляти активну мисленнєву діяльність. Відомо, що засвоїти матеріал можна лише тоді, коли розумієш його.

У пригоді студентам стануть поради щодо виконання самостійних завдань з курсу «Основи соціально-педагогічної діяльності»:

- визначити і усвідомити головну мету до самостійного навчального завдання;

- розробити актуальні цілі (проміжні результати) для досягнення головної мети (кінцевого результату);

- опрацювати текст лекції та теоретичний матеріал для аудиторного ознайомлення з метою самостійного розширення знань;

- порівняти опрацьований матеріал з власним соціально-педагогічним обсягом знань з конкретної теми;

- виокремити головні та допоміжні теоретичні знання для самостійного виконання завдання;

- дібрати адекватні до мети технології, методики, методичні прийоми;

- встановити форму звітності про виконане самостійне завдання;

- планувати послідовність виконання дій;

- самостійно контролювати свої дії, зіставляти їх з метою;

- здійснювати самооцінку результатів самостійної роботи, вносити корективи у власну діяльність;

- співпрацювати з педагогом з метою отримання консультативної допомоги, контролю і оцінки досягнутих результатів.

Отже, зосередження студентів на виконання самостійної роботи сприятиме свідомому сприйняттю соціально-педагогічної діяльності, отримання практичного досвіду, формування готовності використовувати їх у майбутній професійній діяльності.

**МАТЕРІАЛИ НА ДОПОМОГУ
ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНИХ ЗАВДАНЬ**

Додаток А*Козлов А.А., Іванова Т.Б.***Процес змін як цілепокладання
в практиці соціальної роботи**

Процес змін відбувається у кілька етапів або фаз. На початковому етапі соціальний працівник і клієнт приймають спільне рішення про роботу зі зміни ситуації, потім вони спільно переходять до оцінки досягнутих результатів і закінчують процес спільним рішенням про закінчення роботи при наявності якісних змін. Хоча і вважається, що соціальний працівник керує усім цим процесом, однак не він — головна діюча особа процесу змін. Це — клієнт, що повинен самостійно прийняти рішення щодо того, як він (або родина, група, організація або громада) повинен змінити ситуацію усередині та одночасно навколо себе, свою поведінку або використати свої здібності, внутрішні та зовнішні ресурси для того, щоб виправити ситуацію. Соціальний працівник повинен не тільки вміти направляти дії клієнта під час процесу змін, але й вибирати найбільш прийнятні технології та методи для надання допомоги клієнтові у досягненні поставленої мети.

Мета діяльності соціального працівника залежить від потреб клієнтів. Можна назвати дві базові мети:

- 1) розв'язання проблеми та створення сприятливої ситуації для подальшої життєдіяльності;
- 2) допомогти клієнтові справитися із проблемою і скористатися новими можливостями зробити своє життя більше ефективним.

1. Розв'язання проблеми та створення сприятливої ситуації для подальшої життєдіяльності

Дана мета вимагає від обох учасників процесу (клієнт і соціальний працівник) зацікавленості у ефективному розв'язанні проблеми. Однак підходи при цьому різні як для клієнта, так і для фахівця.

Ефективність для фахівця визначається мірою, при якій його клієнт у результаті інтеракції клієнт-фахівець може краще впоратися зі своєю проблемною ситуацією і (або), використовуючи приховані ресурси і сприятливі можливості, організувати своє життя більш ефективно.

Оскільки процес інтеракції — двохсторонній процес, то це ж поняття ефективності може бути застосовне і для клієнта.

Успішність контакту з фахівцем для клієнта визначається ступенем перетворення, які він одержав під час спілкування з фахівцем, використовуючи отримані знання.

Зрештою, клієнт має право вибору: організувати своє подальше життя по-іншому або жити за старими стереотипами.

Необхідно ще раз підкреслити, що надання допомоги не означає, що фахівець все робить за клієнта. Це процес взаємодії, у якому обоє учасники активно співпрацюють. Найчастіше фахівець спонукує клієнта надати допомогу самому собі, тобто спонукує його до самодопомоги. Результатами процесу надання допомоги користується клієнт, а фахівець лише сприяє організації цього процесу. Це означає, що фахівець допомагає клієнтові домогтися конкретних результатів, але не контролює їхнього наслідку. Таким чином, клієнт несе більшу частку відповідальності як за сам процес, так і за його якісні наслідки.

Процес надання та одержання допомоги має свої параметри: він містить у собі серію активних дій, у які залучені фахівці й клієнти. Але ці дії тільки тоді цінні, коли вони дійсно приводять до реальних змін у життєвих ситуаціях клієнтів. Ці зміни можуть виявитися в тому, що в клієнта зникли страхи або їхня інтенсивність знизилася до таких меж, щоб можна було впоратися із проблемною ситуацією, клієнтові вдалося побороти в собі шкідливі звички, була знайдена гарна робота, чоловік і дружина по-новому відчували своє щастя в шлюбі, жінка, що страждає від постійних побоїв чоловіка, знайшла в собі сили піти від нього, і т.д. Таким чином, допомога, як така, пов'язана з поняттям *конструктивних (якісних) змін* у житті людини. А грамотний фахівець саме й зайнятий наданням допомоги своїм клієнтам у пошуку способів здійснити ці конструктивні зміни в житті.

Зазвичай, у реальному житті бувають такі життєві ситуації, коли, здавалося б, неможливо допомогти людині. Наприклад:

Лідія Б. більше десяти років проробила в школі для неповносправних дітей як педагог. Протягом декількох останніх місяців їй важко стало ходити на роботу, її втома від роботи набула хронічного характеру. Робота їй стала в тягар, хоча спочатку, у перші роки після інституту Ліда з ентузіазмом переконувала своїх близьких у тому, що вона створена для цієї роботи. У бесіді з фахівцем із соціальної роботи, яка працювала в тій же клініці, вона розповіла, що, мабуть, робота педагога — це не її покликання. Під час зустрічей з нею, розговоривши її, фахівець уловив її невисловлену мрію займатися організацією соціальної сфери. Вона порадила Ліді вступити на курси менеджерів, які вона успішно закінчила, а згодом успішно працювали довгі роки як радник із соціальних питань у місцевій адміністрації. Таким чином, допомога фахівця вилилася в те, що Ліда залишилася працювати в галузі, але в новій якості, причому мала можливість активно використати свій колишній професійний і життєвий досвід.

У цьому випадку фахівець допоміг клієнтові вирішити важку життєву ситуацію найбільш ефективним методом — шляхом пошуку варіантів виходу із

проблеми. Цей метод зіграв вирішальну роль в особистому і професійному житті клієнта. Даний випадок свідчить про те, що іноді життєва проблема, з якою зіштовхується людина, може стати каталізатором для пошуку нових можливостей, змусити людину переосмислити своє життя, себе, своє ставлення до життя, до інших людей.

2. Допомогти клієнтові справитися із проблемою і скористатися новими можливостями зробити своє життя більше ефективним

Ця мета процесу теж сконцентрована на клієнті. Тут мова йде про розвиток здатності клієнтів по-іншому організувати своє життя, зробити його повнокровним.

Ефективність дій фахівця в цьому випадку визначається тим ступенем, у якій клієнти протягом процесу надання допомоги опановують навичками результативно допомагати самим собі. Адже досвідчені фахівці в галузі соціальної роботи хотіли б, щоб їхні клієнти уміли самі знаходити ефективні способи розв'язання своїх проблем, а також щоб уміли попереджувати подібні важкі життєві ситуації, а ще краще, будь-які важкі моменти у своєму житті. У цьому випадку процес надання професійної допомоги можна назвати процесом *научуванням навичкам ефективної самодопомоги*.

У цьому випадку допомога — це научування, або прийняття, логіки технологічного процесу розв'язання проблемних ситуацій. Для цього фахівець із соціальної роботи повинен навчити клієнтів використати ефективні прийоми виходу із проблемних ситуацій і одночасно допомогти їм в оволодінні навичками розв'язання потенційних проблемних ситуацій.

Якщо допомога надана кваліфіковано, якщо є відчутний результат, то, природно, клієнт уже навчився чомусь корисному, практичному, придбав новий життєвий досвід.

Фахівець повинен прикласти максимум зусиль, щоб одержати позитивний результат. Але максимум зусиль фахівця означає допомогти клієнтові включити в процес його власні ресурси. А це, у свою чергу, означає, що необхідно не просто утягнути клієнта в гру, а допомогти йому захотіти грати.

Допомога фахівця із соціальної роботи — це не роздача клієнтові пігулок, як іноді вважають деякі. Позитивний результат залежить від компетентності та мотивації фахівця, від компетентності й мотивації самого клієнта, від якості їхньої взаємодії (інтеракції), а також, причому досить часто, від різноманітних непередбачених факторів, які не підконтрольні ні фахівцеві, ні клієнтові. Таким чином, ефективність допомоги залежить від безлічі змінних величин. Зате більше доречним питанням може бути питання про компетентність фахівця.

На жаль, доводиться констатувати, що не всі фахівці, зайняті наданням допомоги клієнтові, цілком компетентні.

Можна привести з життя масу випадків, коли професійна допомога дійсно допомагала людям, але можна знайти й не менше випадків, коли вона виявлялася недієюю.

Допомога, як така, — потужний засіб, який можна легко використати на шкоду людині. Не секрет, що з вини некомпетентних фахівців клієнти можуть

себе відчути гірше, ніж було раніше. Допомога не може бути нейтральна. Її результати можна оцінити в термінах або в благо, або в зло. Неефективна допомога може дати якісь позитивні результати для клієнта, але при цьому вони, як правило, незначні та швидкоплинні, причому дістаються клієнтові в результаті значних матеріальних витрат.

Отже, основний підхід до надання допомоги — це розв’язання проблеми плюс розвиток сприятливих можливостей клієнта.

(За матеріалами: Козлов А.А., Иванова Т.Б. Практикум социального работника. — Ростов-на-Дону, 2001. — С. 52—66)

Додаток Б*Козлов А.А., Іванова Т.Б.***Технологія індивідуальної соціальної роботи**

Технологічний процес індивідуальної соціальної роботи складається із трьох основних етапів. Таке розчленовування процесу на складові частини дозволить фахівцеві не тільки діяти послідовно, але і поетапно оцінити ефективність своїх дій, а також допоможе фахівцеві послідовно освоювати навички, необхідні для даного виду роботи. Звичайно ж, у реальній практиці етапи технологічного процесу не так чітко розділені між собою, як це робиться в навчальних посібниках, тому що вони можуть взаємно перетинатися, іноді мінятися місцями. Межі етапів можуть бути розмиті, оскільки клієнт живе в реальному соціальному середовищі, і протягом процесу взаємодії з фахівцем одночасно користуватися природними методами самопомогги. Але фахівець може допомогти клієнтові брати участь у процесі, плавно переходити від одного етапу до іншого.

Перший етап, як правило, полягає в оцінці (аналізі) реальної ситуації. Основний принцип дій фахівця полягає в тому, щоб допомогти клієнтові визначитися і з'ясувати для себе реальний стан справ з його проблемною ситуацією, а також побачити невикористані до цього часу можливості розв'язання своїх проблем.

Клієнт ніколи не зможе вийти із проблемної ситуації і використати власні ресурси, поки він не визначить характер своєї проблеми й не зрозуміє її сутність.

Ситуація. Поетапний аналіз.

Наталя К., незаміжня, 42 року, живе вдвох із хворою старою матір'ю. Дочка залишила колишню роботу, щоб бути поруч із матір'ю, знайшла надомну роботу і практично увесь свій час присвятила догляду за матір'ю. Поступово відносини між ними стали псуватися, мати стала дуже дратівливою, стан здоров'я її погіршився. Обстановка в будинку стала нестерпною. Мати була ветераном війни й була на обліку в центрі соціального обслуговування. Наталя звернулася по допомогу до фахівця із соціальної роботи, щоб порадитися, що їй робити, як допомогти матері.

Другий етап полягає в тому, щоб визначити, до чого прагне клієнт (мета), яких результатів він чекає, звертаючись за допомогою до фахівця. Тут основний принцип дій фахівця полягає в тому, щоб допомогти клієнтові зрозуміти, усвідомити для себе, чого він хоче домогтися, тобто визначитися з метою і завданнями звернення за допомогою, попередньо з'ясувавши для себе характер проблемної ситуації та можливості, які він не використав. Цей етап пов'язаний з відповідями на такі запитання, як: «Що ви хочете?», «Що буде з вами, коли вам полегшає?» Цей етап пов'язаний з оцінкою результатів, яких потенційно хотів би домогтися клієнт. Отже,

Наталя вважає, що, мабуть, буде краще для обох, якщо вони будуть жити окремо, і вона, нарешті, займеться влаштуванням свого особистого

життя, знайде собі гарну роботу, друзів, тобто буде жити нормальним, повноцінним життям.

Третій етап — соціальна дія (інтеракція). Основний принцип фахівця на цьому етапі полягає у тому, щоб допомогти клієнтові діяти відповідно до поставленої мети і реально домогтися того, чого він хоче. Клієнт може знати, чого він хоче, у якому напрямку діяти, але йому необхідна допомога для того, щоб визначитися з тим, як це зробити. Цей етап пов'язаний з конкретними активними діями для того, щоб досягти конкретних результатів.

Наш приклад.

Фахівець допомагає Наталі визначитися, як їй діяти, щоб організувати своє життя й життя її матері по-іншому. Він також допомагає їй виявити для себе, виягти з підсвідомості невлучиме почуття провини перед матір'ю, що її гризе, коли вона обговорює з фахівцем, як їй краще діяти. Фахівець допомагає Наталі порадою, як найкраще їй знайти пристойну роботу зі спеціальності, яка б її задовільнила, де вона могла б знайти нових друзів і подруг.

На цьому ж етапі необхідно допомогти клієнтові перебороти упередження проти активних дій. Основний принцип дій фахівця полягає в тому, щоб допомогти клієнтові діяти конструктивно, позитивно відповідно до нової інформації, тими новими знаннями, які він знайшов під час інтеракції з фахівцем, допомогти клієнтові перевести розроблені стратегії в конкретні цілеспрямовані дії.

Усі ці три стадії за своєю сутністю когнітивні, тобто пізнавальні. Техніка полягає у спілкуванні та плануванні дій. А спілкування, в остаточному підсумку, повинне привести до дій. На всіх трьох етапах із самого початку інтеракції основний вектор роботи спрямований на самостійні дії клієнта.

Так, наприклад, Наталя вважає, що її зустрічі з фахівцем будуть більше продуктивними, якщо вона буде приходити, заздалегідь підготувавши питання, які її цікавлять. І вона стала приходити із записною книжкою. Вона також вважає, що її бесіди із соціальним працівником будуть приносити більшу користь, якщо в результаті кожної зустрічі їй буде ясно й зрозуміло, що їй треба зробити конкретно до наступної зустрічі. Зрештою, за допомогою своїх родичів і фахівця із соціального центру вона знайшла гарний стаціонар недалеко від будинку свого старшого брата. Наталя знайшла гарну роботу, але про матір постійно пам'ятала, часто відвідувала її, доглядала за нею. Відносини між ними незабаром налагодили. У гості до матері Наталі стали приходити онуки, інші родичі, які жили поруч, у стаціонарі вона завела собі друзів свого віку, та й медична допомога завжди під боком. Так була вирішена проблемна ситуація, з якої прийшла Наталя до фахівця із соціальної роботи.

Кожна фаза процесу, у свою чергу, розпадається теж на три шаблі. Ефективна професійна допомога характеризується такими параметрами, як гнучкість і плавність. На практиці процес надання допомоги далеко не лінійний і не чіткий.

(За матеріалами: Козлов А.А., Иванова Т.Б. Практикум социального работника. — Ростов-на-Дону, 2001. — С. 70—73)

Додаток В*Козлов А.А., Іванова Т.Б.***Алгоритм індивідуальної соціальної роботи**

Перша фаза. Усвідомлення проблемної ситуації та невикористаних можливостей.

Вона ділиться на три етапи.

Перший етап. З'ясування ситуації.

Основне завдання: допомогти клієнтові розповісти про свою ситуацію як можна більш ясно й чітко.

Фахівець не зможе допомогти клієнтові, якщо той не побачить у своїй життєвій ситуації всі її негативні сторони і якісь моменти, з якими можна в принципі змиритися. Тому клієнт повинен розповісти про свою життєву ситуацію якнайдетальніше, щоб самому для себе з'ясувати, у чому ж реально полягає його проблема, які можливості він упустив, щоб не потрапити в скрутне становище. Деякі клієнти балакучі, іншим важко вимовити слово. Одним клієнтам легко виразити на словах усе, що їх турбує, інші взагалі не можуть змусити себе розповісти про свої негаразди. Клієнти які не зі своєї волі змушені спілкуватися з фахівцем, воліють розповідати не про себе, а про тих, хто змусив їх звернутися до фахівця.

Фахівцеві необхідні спеціальні навички для того, щоб «розговорити» клієнта, допомогти йому відверто розповісти про свої проблеми, підтримати спроби тих, кому це робити вкрай важко. Зміст цього етапу полягає в тому, щоб домогтися відвертого обговорення ситуації, у яку потрапив клієнт. Тобто клієнт повинен розповісти про все, що пов'язане з його проблемною ситуацією. У деяких випадках це трапляється на самому початку інтеракції, в інших випадках картина розкривається поступово, вроздріб протягом усього процесу роботи із клієнтом. Щоб цей етап почався успішно, фахівець повинен уміти із самого початку встановити відповідні стосунки зі своїм клієнтом.

Ситуація

Сергій Г., 39 років, працював програмістом в одній з комп'ютерних фірм. Офіційно він не був клієнтом соціальної служби. Просто спільні друзі попросили Марину Б., як фахівця із соціальної роботи, допомогти Сергієві вийти зі стресової ситуації. Під час першої зустрічі Марина допомогла Сергію розповісти про свою досить непросту ситуацію. Йому набридла робота, із дружинною постійні конфлікти, з дітьми-підлітками, а їх у нього двоє, він не може знайти взаєморозуміння. Він почав пити, перестав поважати себе. Крім усього іншого він став приносити з роботи різні деталі до комп'ютерів, причому не тому що вони були йому потрібні, просто він одержував задоволення від того, що їх крав, але ніхто не звертав на це уваги. Все це він розповів Марині, причому досить невимушено, щоправда, не завжди логічно, часто перескакуючи з однієї теми на іншу. Під час своєї розповіді він помітно хвилювався, але намагався не показувати вигляду. У принципі він бентежився, коли гово-

рив про безсторонні речі, однак підтримуючий з боку фахівця стиль ведення діалогу допоміг Сергію перебороти зняковілість і розкрити зміст своєї запутаної життєвої ситуації, у яку він потрапив.

Сергій, як з'ясувалося, був людиною талановитою. Марина вважала, що її клієнт упустив у своєму житті якісь можливості для особистісного росту, і це він відчував, що збільшувало його напругу, хоча відкрито він про це і не говорив. Очевидно, завдяки тому, що Сергій звернувся за допомогою до фахівця неофіційно і був досить говіркий з Мариною при першій же зустрічі, його ситуація відразу стала досить прозорою для Марини.

Отже, перший етап на прикладі із Сергієм завершився досить успішно, без особливих проблем. В інших же випадках, коли клієнтів насильно приводять до соціального працівника, або клієнт зазнає мовних труднощів, або коли клієнти настроєні вороже, занадто налякані, відчувають сором або дуже переживають, буває досить важко спочатку прояснити їхню життєву ситуацію й розібратися у проблемах.

Другий етап. Пошук і знаходження особистісних недоліків і слабкостей клієнтів.

Завдання в роботі фахівця на цьому етапі полягають у тому, щоб допомогти клієнтові розкритися, побачити в собі різного роду слабкості та вразливі місця, які заважають йому реально оцінити свої проблеми, невикористані до цього можливості.

Цей етап надзвичайно важливий для подальшої роботи із клієнтом. Якщо клієнт сам не побачить своєї проблеми, не оцінить її об'єктивно, то буде дуже важко допомогти йому знайти конструктивний вихід з ситуації та використати нереалізовані можливості. Більшості клієнтів необхідно зробити перший крок. У принципі багато з людей не можуть самі впоратися зі своїми життєвими проблемами й скористатися різного роду сприятливими ситуаціями, тому що вони не бачать їх з об'єктивної точки зору, позбавляють себе можливості перебороти труднощі та знайти із усього цього позитивні моменти. Вони починають займати зручну для себе, але позбавлену динаміки позицію, прирікають себе на пасивний самозахист. Допомогти клієнтові звільнитися від «захисних механізмів», які заважають конструктивно вирішити проблему та використати особистісні та інші ресурсні можливості, — один з найважливіших прийомів, які повинні використати фахівці, щоб спонукати клієнта на рішучі кроки, допомогти йому знайти силу й рішучість, щоб активно діяти.

Продовжимо аналіз ситуації.

Коли Сергій розповідав про свої проблеми, він завжди винуватив у всьому свою дружину Наталію і дітей. Спеціаліст Марина, ненароком зауважила, що, а вона у цьому точна впевнена, у більшості проблемних сімей практично неможливо визначити винуватих і невинуватих, і запропонувала Сергієві глибше поглянути на сімейну проблему. Задумавшись, Сергій зауважив, що вони з дружиною майже не робили спроб, щоб нормалізувати обстановку і промовив уголос: «А що, можливо у всіх сім'ях із часом сімейні зв'язки послаблюються?». Таке риторичне запитання дало змогу Марині переключити думки Сергія в інший напрям і запитати: що він сам чекає у подальшому від сімейного

життя? Раніше Сергій розповідав, що на роботі він майже не завантажений, потім — що перезавантажений. Вона спробувала звернути увагу на таку суперечливість у його словах. Відповідаючи на це запитання, Сергій звернув увагу, на те, що він завжди не любив амбітних людей. Розмовляючи на цю тему дійшов висновку, що він опинився в оточенні тих, хто позбавлений будь-яких амбіцій, що він налаштований отримати поразку.

Досвідчений спеціаліст розуміє, що просто прийняти розповідь клієнта, похвалити його і не висловити сумнівів, коли це необхідно, нічого не дасть клієнтові, такий крок буде поверховим. У той же час висловлені сумніви щодо правдивості його слів без підтримки призведуть до самознищення клієнта. Сумніви повинні бути або опротестовані, або розвінчані. Якраз сумнівні висловлення щодо істинності ситуації є добрим підґрунтям для пошуку нових можливостей розв'язати проблему. У нашому випадку це необхідний крок, важливий етап процесу — допомогти клієнтові подолати невпевненість, щоб визначити мету і стратегію діяльності.

Третій етап. Пошук способів досягнення мети.

Основним завданням спеціаліста на даному етапі виступає «розробка» проблеми клієнта: визначити сумнівні питання, можливі наслідки, варіанти різних можливостей, які сприяли б якісним змінам у житті.

Якщо проблема містить декілька проблемних ситуацій, тоді потрібно допомогти клієнтові знайти і вибрати задачу, над якою варто працювати у першу чергу. Тобто потрібно визначити пріоритети серед різних способів розв'язання проблеми. Якщо розв'язання проблеми вимагає великих фінансових і психологічних затрат, необхідно визначити вартість виходу із проблемної ситуації. Тобто потрібно встановити чи варта ця проблема часу і зусиль, які будуть витрачені на неї.

Продовжимо аналізувати ситуацію.

Із самого початку було видно, що в ситуації з Сергієм потрібно було діяти терміново і радикально. Адже, пояснюючи ситуацію, Сергій перескакував з однієї проблеми на іншу, тому Марина (спеціаліст) і запропонувала зупинитися на актуальній темі і вникнути в неї. Сергій проаналізував ситуації і переконався, що всі вони пов'язані. З допомогою спеціаліста він вирішив зупинитися на проблемах роботи. З допомогою діалогу, який побудований на порівнянні фактів та явищ, Сергій дійшов висновку, що робота йому не подобається, і це незадоволення він приносить у сім'ю. Але спеціаліст підозрювала, що ситуація з роботою — це найлегший шлях пояснити сімейні конфлікти. Проте Марина не стала проводити дискусії з цього приводу, погодилася з Сергієм, адже це був його вибір пріоритетної теми. Інші теми вона вирішила поки що відкласти.

Сергієві не подобалося складати комп'ютери. Він вважав, що здатний на більше, що ніхто і ніколи по-справжньому не оцінив його можливості для творчої роботи. Ситуація було складна і Марина довго розбиралась у тому, що говорив їй Сергій. Вона запропонувала Сергієві подивитися на себе уважніше. Можливо це він сам себе не показав талановитим програмістом. Але як би там не було, його незадоволеність роботою впливала на поведінку, став-

лення до колег по роботі, що стало ще однією причиною стресового стану. Поступово Сергій усвідомив, що ситуація на роботі вплинула на стиль поведінки вдома. Марині удалось заставити Сергія послухати самого себе, коли він говорив про свої проблеми. Дійсно, він розповідав так, ніби ситуація з ним розвивалася сама по собі, без його участі, все, що з нам відбувалося, відбувалося без нього. Звичайно, це було для Сергія прикро, адже він просто не хотів думати про те, що сам винуватий у своїх проблемах.

Таким чином, Сергій бачив свою ситуацію на роботі ніби з позиції жертви обставин, ставлення до нього людей, поведінки інших людей.

Марина допомогла Сергію побачити реальну картину, посягла сумніви відносно його ролі в ситуації.

Але з'ясувати всі обставини — це не вихід із ситуації. У випадку із Сергієм необхідно було знайти спосіб допомогти визначитися з подальшими кроками, допомогти вирішити, що робити далі. Клієнту не можна заспокоїтися на першому кроці, потрібно допомогти йому побачити перспективи, повірити в себе, знайти варіанти дій, які допоможуть вийти із проблеми.

Дії клієнта.

Основне завдання спеціалісти на цьому етапі полягає в тому, щоб спонукати клієнта до активності, зокрема і в повсякденному житті.

Мета надання допомоги у кінцевому результаті полягає в тому, щоб досягти конструктивних змін в житті клієнта. Лише активність клієнта дозволяє розв'язати проблему, саме цим він допомагає допомогти самому собі, тобто стає не об'єктом, а активним суб'єктом процесу якісних змін. Оскільки Сергій добровільно звернувся за допомогою, то це уже самостійна дія, активна позиція учасника процесу.

Отже, аналіз ситуації — це перший крок. Важливо не втратити активність у повсякденному житті. Лише самостійні дії приведуть до поставленої мети.

Згадаємо ситуацію. Друзі Сергія повідомили Марину, що після першої ж зустрічі, він написав на листку паперу слово «п'янство». На цьому ж листку він став писати у довільній формі все, що зв'язував з цим словом. Сергій списав скільки грошей він викинув на спиртне, скільки часу він проводив за цим заняттям, як йому приходилося викручуватися, щоб приховати на роботі своє захоплення, скільки раз виникали із-за п'янки у сім'ї скандали. Усе, що він написав було таке красномовне, що в пориві злості він зім'яв папір і викинув його в смітник. При цьому він сказав, що п'янство більше не є для нього проблемою. Звернемо увагу, що під час консультації із спеціалістом ця тема взагалі не обговорювалася. Тим не менше Сергій для себе поставив її на перше місце.

Отже Сергій зробив перший активний крок і за допомогою листка паперу визначив напрям дій. На цьому перша фаза технологічного процесу закінчилася.

Друга фаза. Розробка плану діяльності

Це фаза між аналізом проблеми, невикористаними раніше можливостями і безпосередніми діями щодо розв'язання проблеми. Під час цієї фази клієнт разом з спеціалістом формулює гіпотезу виходу із ситуації.

Перший етап. Розробка можливих варіантів подій.

Завдання спеціаліста на цьому етапі полягає у допомозі клієнтові розкрити усі можливі варіанти виходу із проблеми, уявити яким буде майбутнє життя, як складеться життя, якщо воно зміниться на краще.

Розглянемо дизайн життєвих перспектив на майбутнє на прикладі із Сергієм.

Сергій зрозумів, що потрібно щось робити, аби налагодити стосунки з дружиною. Він попросив дружину Наталію прийти з ним до Марини на консультацію. На зустрічі із спеціалістом подружжя розіграло гру «Хто винуватий?», після якої дійшли висновку, що спільне життя можна налагодити. Адже ніхто з них не хотів втрачати сім'ю. Для того, щоб зберегти сім'ю, подружжя вирішило, що їм необхідно ставитися один до одного з повагою, цікавитися справами, частіше бувати разом, нічого не приховувати, разом розв'язувати конфліктні ситуації, рівномірно розподілити домашні обов'язки і т.д. Однак Марина зауважувала іронічні посмішки на обличчі Сергія та Наталії, але все таки подружжю удалося уникнути конфронтації.

На цьому етапі важливо допомогти клієнтові дати відповідь на запитання «Що я хочу?». Якщо навіть відповідь не подібна на правду не потрібно переривати клієнта, дозволити йому намалювати картину майбутнього, а лише пізніше допомогти знайти більш реалістичну позицію, але на даному етапі найбільш ефективним є розвивати уяви клієнта.

Другий етап. Перенесення можливостей в реальну мету.

Вони погоджувалися в тому, що обоє часто були роздратовані, але ніколи про це відкрито не говорили, залишаючи свої відчуття при собі. Однак, їм лише видавалося, що роздратування залишаються з ними. Насправді ці неприємні відчуття поступово нагромаджувалися і «роз'їдали» із середини кожного. Спочатку Сергій думав, що роздратованість — це чисто жіноча манера вести себе, але поступово зрозумів, що і сам страждає від цих відчуттів. Марина поспробувала ввести в дискусію новий момент: обговорити причини роздратувань, причому намагалася зробити так, щоб подружжя не говорило про дрібні образи і кривди. Сергій зауважив, що якби вони вчасно могли розв'язувати свої дрібні проблеми, не ображатися, тоді могли б протистояти і більш серйозним життєвим випробуванням, Наталя погодилася з чоловіком. Це була їх перша взаємна згода за останні декілька місяці.

Через деякий час Сергій сказав Марині, що він уважно подумав, чому розчарувався у роботі. Він прийшов до думки, що недостатньо завантажений роботою, мало працює. Якраз ця обставина, а не стосунки з керівництвом і друзями пригнічувала його. Сергій подивився на свою професію іншими очима і усвідомив, як багато у нього реальних можливостей зайнятися любимою справою і проявляти свої творчі здібності. Але він уже раз потерпів невдачу, тому вирішив усе добре обдумати перш, ніж шукати нову роботу. Найбільш безпечним у даному разі для Сергія було помилитися з вибором нового місця роботи. Після роздумі він вирішив залишитися на старій роботі, але перейти в перспективніший підрозділ — відділ програмування. Мета, яку він поставив перед собою, полягала в тому, щоб не займатися новою справою, навчитися

по-іншому ставитися до своєї роботи. Його добре знали у фірмі, у нього був великий досвід роботи, і йому дали місце не просто рядового програміста, а керівника групи. Спочатку Сергій упирався, сказав, що не хоче відповідати за інших, але його інтерес до нової справи узяв верх. Йому стало просто цікаво поспробувати створити програму, про яку він давно мріяв, але не зміг зробити сам, з допомогою цілої команди, тим більше, якою він керував.

Таким чином, вибір завжди зробити важко, особливо коли багато варіантів. Доводиться випробовувати себе на міцність, переборювати спокусу. Іноді буває так, що вибирати немає з чого. Так, смертельно хворій людині приходится вибирати, наприклад, між природною смертю і хірургічним втручанням, яке може ненадовго продовжити його життя, але воно буде дуже болючим, і в кінцевому результаті, безкорисним.

Третій етап. Розробка програми конструктивних змін.

Основне завдання фахівця полягає в тому, щоб допомогти клієнту визначитися з стимулюючими мотивами, які допоможуть реально досягти запланованих результатів.

Для цього спеціаліст повинен визначитися з метою і спонукати клієнта до дій. Але для того, щоб щось зробити, важливо прийняти рішення. Тому віднайти рішучість виконання дій — головне завдання цього етапу. Коли людина зіштовхується з проблемною ситуацією, їй одночасно приходится вибирати серед багатьох можливих варіантів один. Який же механізм вибору?

Не дивлячись на те, що Сергій прийняв рішення, але він не був впевнений у правильності цього рішення, продовжував зважувати все за і проти. Але працювати йому стало цікавіше. Практично він перестав вживати алкоголь, хоча іноді зривався. Відносини з дружиною налагодилися, але іноді виникали непорозуміння. Тим не менше він продовжував зустрічатися з Мариною. Якось раз Марина сказала йому, що він уже міцно стоїть на своїх ногах і не потребує допомоги. Але у Сергія на душі було неспокійно, і Марина це відчувала. Дійсно, чим більше він працював, тим більше виникали сумніви, що він не справиться із своїм новим статусом. Він просто боявся відповісти за інших. Малодушні приступи заважали працювати. Саме це і стало його новою проблемою. Марина «розговорила» Сергія. Разом вони обговорили нову роботу і прийшли до думки, що саме робота в якості керівника допоможе йому розібратися в житті. У результаті бесіди із спеціалістом сумніви Сергія повністю не розвіялися, але він став більш впевнений у своїх силах.

Переможні мотиви Сергія остаточно полягали в тому, щоб звільнитися від страху керівника, розкрити свої здібності програміста, а нова високооплачувана і цікава робота допоможе його налагодити стосунки в сім'ї, а також відновити самоповагу до себе.

Якщо ця фаза завершиться успішно, тоді клієнт чітко уявлятиме, що він хоче, чого він хоче досягти, у якому напрямку рухатися далі, навіть якщо він поки що не знає, як йому конкретно діяти. Сергій і Наталія на даному етапі не знають, що їм реально робити, щоб зберегти сім'ю. Як розробити стратегічний план подальших дій, щоб досягнути поставленої мети?

Фаза третя. Визначення конкретного плану дій.***Перший етап. Оцінка стратегічного плану дій.***

Основне завдання спеціаліста на цьому етапі — допомогти клієнтові розробити маршрут досягнення поставленої мети. Для цього соціальний працівник використовує метод «мозкового штурму».

Клієнтові потрібно буде відповідати на поставлені запитання: «Як я дійду до визначеної мети? Як визначити маршрут слідування?» При цьому потрібно розробляти якомога більше варіантів дій, розглядати навіть маловірогідні ідеї.

Коли в Марини на прийомі були Сергій і Наталя, спеціаліст запропонував їм дати відповідь на запитання: «Ви можете назвати тисячу речей, які допоможуть вам вийти із скрутної ситуації?». Спочатку запитання видалося їм смішним і вони задля сміху стали імпровізувати. Але, як виявилось, деякі варіанти, які вони називали, стали корисними. Наприклад, хтось запропонував прийняти участь в телевізійній передачі, щоб розповісти про свої проблеми, аби інші сім'ї у них повчилися не робити таких помилок. Неймовірно, але вони стали активними учасниками районної організації «Здорова сім'я». Ця ідея допомогла подружжю зміцнити здоров'я, знайти нових друзів і одночасно допомогти іншим людям.

Що ж стосується роботи Сергія, то тут усе було просто. Після бесіди Сергій погодився на пропозицію керівництва. Звичайно, він ще сумнівався в своїх можливостях керівника, але його знання і досвід допомогли прийняти остаточне рішення: «Справа не в роботі, а в мені». Він задумався про те, чому він так недооцінював себе, не довіряв собі.

Другий етап. Вибір найкращих варіантів дій.

Завдання соціального педагога на даному етапі є вибір таких варіантів дій, які б оптимально відповідали внутрішнім і зовнішнім можливостям клієнта.

Після аналізу усіх варіантів дій, клієнт разом із спеціалістом вибирає найкращий. Це може бути єдина стратегія або комбінація варіантів, але в будь-якому випадку така стратегія повинна відповідати потребам клієнта, його ресурсним можливостям.

Сергій і Наталя обговорили можливі варіанти досягнення мети. Один із варіантів був записатися на тренінг спілкування, який через тиждень починався у психологічній службі, де навчалася Наталя. Вони швидко відкинули цей варіант через ряд причин: відсутність грошей, час проведення, боязнь розголошення серед студентів деяких деталей їх інтимного життя. Але, перебуваючи членом об'єднання «Здорова сім'я», вони вирішили, що тренінг буде їм корисний, не лише для них, але й щоб займатися громадською діяльністю. Вони стали відвідувати тренінгові заняття в інституті.

При виборі варіантів стратегічних дій потрібно дотримуватися принципу реалізму. Тобто проектувати реальний механізм виходу із проблемної ситуації. У нашому випадку громадська діяльність змусила Сергія і Наталю вирости морально і духовно.

Третій етап. Впровадження стратегії в реальне життя.

Основне завдання соціального працівника — розробити покроковий план діяльності.

Клієнти готові діяти, якщо вони знають, що потрібно робити в першу чергу, що в другу і так далі. Велике значення надається встановленню часу на виконання кожного кроку дій. Такий план допомагає дисциплінувати і контролювати себе.

Уже після того, як Сергій приступив до нової роботи, разом з дружиною почав займатися громадською діяльністю, вони прийшли до Марини, щоб обговорити план дій на цілий рік.

Сам факт, що вони прийшли разом і вирішили своє життя спільно планувати, говорить про те, що мета досягнута. У майбутньому вони планували регулярно приймати участь у своїй громадській організації, разом проводити вихідні на природі, регулярно відвідувати театр, кіноконцертні зали.

Програма орієнтована на підвищення культурного і духовного рівня, була реальною. Ключовими моментами були визначені дисциплінованість членів сім'ї. Марина лише допомогла уточнити ресурсні можливості сім'ї, їх зайнятість на роботі та навчанні.

Корекція плану і підтримка клієнта.

Клієнт на цьому етапі може зазнати труднощів в реалізації проекту. Завдання фахівця — запобігти попаданню клієнта у нову важку життєву ситуацію. Тому фахівець повинен підтримувати його і всіляко допомагати протягом тривалого часу (у даному випадку — рік).

Соціальний супровід сім'ї продовжувався протягом трьох років, оскільки Сергій деколи ще зловживав спиртним.

Надання індивідуальної допомоги конкретній сім'ї — це схема, у якій мета — це розв'язання проблеми і розвитку можливостей клієнта, а маршрут — процес надання допомоги.

(За матеріалами: Козлов А.А., Иванова Т.Б. Практикум социального работника. — Ростов-на-Дону, 2001. — С. 73—96)

Додаток Г**Алгоритм розв'язування конфлікту**

1. Локалізація ситуації, тобто прийняття заходів до обмеження кількості свідків і думок, «заморожування» конфлікту, зменшення емоційної напруженості його учасників.

Чому так важливо обмежити кількість свідків? Справа в тому, що чим їх більше, тим більший кількості людей доведеться давати пояснення після розв'язування конфлікту. Це один із законів його грамотного розв'язання: всі, що спостерігали сварку, повинні бути оповіщені про кінцевий результат конфлікту, що в подальшому виключить привід його роздування. Ми знаємо про це з сімейного життя: посваряться чоловік і дружина на очах у родичів, самі вони наступного дня про все забудуть, а родичі продовжуватимуть «лізти» із запитаннями.

2. Аналіз конфлікту і його обставин. Приблизно, це може бути реалізовано таким чином:

- а) роздільне опитування конфліктуючих сторін і свідків конфлікту;
- б) вивчення конфліктуючих суб'єктів і свідків (їх характеристик, темпераментів, інтересів, звичок, настанов, професійних якостей, стажу і досвіду роботи, побутових умов, історії розвитку відносин, мотивів вступу в конфлікт і дій конфліктуючих);
- в) пошук причини конфлікту;
- г) уявне програвання конфлікту на основі отриманої інформації з метою ідентифікації моделі конфлікту з оригіналом.

Зверніть особливу увагу на необхідність аналізу «історії розвитку відносин тих, що сваряться». Дійсна причина конфлікту, як ми відмітили вище, може ховатися десь там.

3. Констатація причини конфлікту.

4. Розробка і аналіз варіантів розв'язання конфлікту.

5. Вибір оптимального методу: приймання, форми, засобу, і умов розв'язання конфлікту.

6. Здійснення спроби зближення сторін.

Надамо з цього приводу невеликий коментар. Проаналізувавши конфлікт і вибравши варіант його розв'язання, спочатку спробуйте зблизити ворогуючі сторони. Можна відмітити хороші якості і одного, і другого працівника прилюдно, або, запросити їх до себе, згадати той час, коли вони успішно співпрацювали одне з одним тощо. Це може мати приблизно такий вигляд: «Ну що Ви, Маріє Іванівно, з Петром Олексійовичем не можете помиритися. Працюєте багато років разом, разом на Дошці Пошани стільки разів були, пережили всього стільки за ці роки... Врешті-решт, онуки у вас ходять в один дитячий садок. Покиньте Ви все це!».

Як говорять, спроба не тортура. Життя іноді буває мудрішим за будь-які наукові теорії.

7. Реалізація обраної програми дій з розв'язання конфлікту.

3. Розголошення результатів вирішення конфлікту (див. п. 1 цього алгоритму).

9. Усунення дискомфорту неправої конфліктуючої сторони. Після розв'язання конфлікту слід поговорити з неправою стороною. І сказати: «Так, Петре Олексійовичу, ви неправі. Але ми вас багато років знаємо, цінуємо. Не хвилюйся. Все це не так уже й жахливо. Ідіть, працюйте, життя без помилок не буває. А ця помилка була не така вже й велика. Ми у Вас віримо». Цей алгоритм універсальний. Він підходить у випадку і міжособистого, особисто-групового, і міжгрупового конфлікту. Все залежить від того, хто візьме на себе обов'язок бути розумнішим.

Додаток Д

Овчарова Р.В.

**Технологія допомоги дітям
і підліткам у кризових ситуаціях**

До соціального педагога звернулася вчителька початкових класів з приводу учня, у якого горе — померла мама. Хлопчик пережив шок, який проявився вибухом сліз, потім замкнутістю, різко знизилася успішність, він став проявляти агресивність до товаришів, нехтувати увагою і любов'ю людей. Ситуація ускладнилася і тим, що у хлопчика не було тісного емоційного контакту з батьком, через що вони не змогли висловити свої переживання один одному. Бабусі більше зітхали і шкодували дитину.

Щоб не допустити неврозу у дитини, необхідна допомога і підтримка усіх оточуючих у повсякденному житті. Чим скоріше вона зуміє пережити це горе, адаптуватися до нової ситуації, тим краще. Робота соціального педагога в перше чергу повинна бути направлена на роботу з батьком, учителями та іншими людьми, які спілкуються з дитиною. Завдання — створити сприятливі адаптаційні умови виходу із даної кризи.

Нікому не можна робити вигляд, що нічого в житті не трапилося, не потрібно ізолювати дитину від розв'язання проблем сім'ї чи класу. Краще, щоб вона відчула себе і в горі частиною цілого. Але не потрібно і переоцінювати її можливості: «Ти вже дорослий, не розпускай нюні». Стримування сліз та інших емоцій для дитини протиприродно і навіть шкідливо. Дорослим при зустрічі з дитиною варто врахувати можливе почуття у дитини, як неприйняття факту смерті мами, гнів за те, що її покинули. Також не варто відкидати можливість і необхідність залучення психіатра, якщо будуть спостерігатися такі симптоми: некерована поведінка; відсутність прояву почуттів; безсоння; галюцинації; неспокій та ін.

При втраті близької людини потрібна тривала робота з:

— батьком, який повинен взяти на себе піклування про сина. Потрібно не нав'язливо переконати батька в необхідності створити довірливі, відкриті стосунки, намагатися говорити про свої почуття один до одного;

— дитиною. Якщо вона відмовляється говорити про свої переживання потрібно провести психогімнастику. Забороняється говорити «Скоро все пройде, тобі буде краще». Краще виразити співчуття: «Ти дуже любив маму, я про це знаю мені теж сумно. Вона дуже любила тебе, і ти ніколи її не забудеш. Давай краще згадаємо над чим сміялася мама. Це справді смішно?». Після зустрічі необхідно застосовувати терапію;

— учителем. Надати йому такі рекомендації:

- створити щадні умови навчання;
- висловити свої співчуття щодо втрати мами;
- регулювати стосунки учнів у класі;
- створювати відчуття комфорту і безпеки.

(За матеріалами: Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. — М., 2001. — С. 341—344.)

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Батішчева Г.О., Зайцева З.Г. Робота соціальних служб для молоді з молоддю сім'єю. — К., 1996.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — 134 с.
3. Безпальча Р. Шляхи мирного розв'язання конфліктів у школі. — Тернопіль, 2001.
4. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання: Наук.-метод. посіб. — К.: ІЗМН, 1998.
5. Блинков Ю.А., Ткаченко В.С., Клушина Н.П. Медико-социальная экспертиза лиц с ограниченными возможностями / Серия «Учебники, учебные пособия». — Ростов-на-Дону: «Феникс», 2002. — 320 с.
6. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: Навч. посіб. — К.: Знання, 2008. — 343 с.
7. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи: Записи дет. психиатра: Кн. для учителей и родителей. — М.:Просвещение, 1988. — 207 с. — С. 28
8. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. — М., 2001. — 160 с.
9. Василькова Ю.В., Василькова Т.А. Социальная педагогика. — М., 1999. — 440 с.
10. Введення в соціальну роботу: Навч.посіб. / Т.В. Семигіна, І.М. Грига та ін. — К.: Фенікс, 2001.
11. Газман О. С, Иванов А. В. Содержание деятельности и опыт работы освобожденного классного руководителя. — М., 1992.
12. Гільбух Ю.З. Розумово обдарована дитина: Психологія, діагностика, педагогіка / Пер. з рос. — К., 1993. — 75 с.
13. Гордеева А.В. Реабилитационная педагогика. — М.: Парадигма, 2005. — 320 с.
14. Журавлев В.И. Основы педагогической конфликтологии. — М., 1993.
15. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навч. посіб. — К.:Видав. Дім «Слово», 2008. — 240с.
16. Зайцева З.Г. Соціальна реабілітація неповнолітніх, які повернулися з місць позбавлення волі у соціальних службах для молоді. — К., 1995.
17. Зайцева З.Г. Неблагополучна сім'я та її вплив на формування особистості дитини // Соціальна підтримка молоді сім'ї. — К., 1994.
18. Зайцева І.А., Кукушин В.С., Ларин Г.Г., Румега Н.А., Шахотина В.И. Коррекционная педагогика / Под ред. В.С. Кукушина. — Ростов н/Д.: Издательский центр «МарТ», 2002. — 304 с.
19. Збірник нормативних документів і методичних рекомендацій з питань організації виховної та соціально-психологічної роботи серед осіб, засуджених до позбавлення волі /За ред.М.Войцехівського. — К.:Леся, 2002.
20. Исправимая (пенитенциарная) педагогика / Под ред. А. И. Бубнова и М. П. Стуровой. — Рязань, 1993.

21. *Кащенко В.П.* Педагогическая коррекция. — М.: Издательский центр «Академия», 1999. — 304 с.
22. *Клименко В.В.* Психологические тесты таланта. — Харьков, 1996.
23. *Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебик С.Р.* Соціальна педагогіка. — К., 1997.
24. *Козлов А.А., Иванова Т.Б.* Практикум социального работника. Серия «Учебные пособия». — Ростов-на-Дону; «Феникс», 2001. — 320 с.
25. *Козубовська І.В., Керецман В.Ю., Товканець Г.В.* Роль соціально-психологічної служби в роботі з сім'єю. — Ужгород, 1996.
26. *Корнєв М.Н., Коваленко А.Б.* Соціальна психологія: Підручник. — К., 1995. — 304 с.
27. Люди и ВИЧ: Книги для неравнодушных / Ред. Е. Пурик. — К., 2001.
28. *Макаренко А.С.* Книга для родителей. — К., 1987.
29. *Максимова Н.Ю.* Воспитательная работа с социально-дезадаптированными школьниками. — К., 1997.
30. *Максимова Н.Ю., Толстоухова С.В.* Соціально-психологічний аспект профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді. — К., 2000. — 200 с.
31. Методика и технологии работы социального педагога: Учеб. пособ. / Под ред. М.А. Галагузовой, Л.В. Мардахаева. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — 192 с.
32. *Мудрик А.В.* Социальная педагогика. — М., 1999.
33. *Овчарова Р.В.* Справочная книга социального педагога. — М.: ТЦ «Сфера», 2001. — 480 с.
34. *Оржеховська В.М.* Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. — К.: ІЗМН, 1996.
35. Основы социальной работы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений / Под ред. Н.Ф. Басова. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 288 с.
36. Педагогическая технология. — Белгород, 1998.
37. *Пірен М.* Основы конфликтологии. — К., 1997.
38. *Постовий В.Г.* Сучасна сім'я і її педагогіка. — К., 1994.
39. Програма «Обдаровані діти»: Спецвипуск // Сільська школа України. — 2004. — № 6.
40. Розвиток обдарованих та здібних дітей (Із досвіду роботи школи комплексу №19, м. Запоріжжя): Спецвипуск // Сільська школа України. — 2004. — № 6.
41. *Рыбаков М.М.* Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе. — М., 1991.
42. *Рычкова Н.А.* Деадаптивное поведение детей: Диагностика, коррекция, психопрофилактика: Учеб.-практ. пособие. — М., 2000. — С. 30—31.
43. Родинно-сімейна енциклопедія / За ред. Ф.С. Арвата та ін. — К., 1996.
44. *Савчин М.В.* Педагогічна соціальна психологія. Навчальний посібник. — Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1998. — 208 с.
45. *Синьов В.М., Кривуша В.І.* Пенітенціарна педагогіка: в основних запитаннях та відповідях: Навчальний посібник — 2-е вид. — К., 2000.
46. *Семиченко В.А., Заслуженюк В.С.* Психологія та педагогіка сімейного спілкування. — К., 1998.

47. *Сорочинська В.Є.* Організація роботи соціального педагога: Навчальний посібник. — К.: Кондор, 2005. — 198 с.
48. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі / За ред. В.М. Синьова. — К.: Державний центр соціальних служб для молоді, 2003.
49. Социальная педагогика / Под ред. М.А. Галагузовой. — М., 2000.
50. Социальная работа / Под ред. В.И. Курбатова. — Ростов н/Д, 1999.
51. Соціальна педагогіка / За заг. ред. А.Й. Капської. — К., Центр навчальної літератури, 2003. — 256 с.
52. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І.Д. Зверев. — К.: Центр навчальної літератури, 2008. — 336 с.
53. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін.; За заг. ред.: І.Д. Зверев, Г.М. Лактіонової. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 256 с.
54. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін.; За заг. ред. І.Д. Зверев, Г.М. Лактіонової. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 256 с.
55. Соціальна робота з людьми, які живуть із ВІЛ/СНІДом: Метод. посіб. для проведення курсів підвищ. кваліфікації / Т. Семигіна, О. Банас, Н. Венедиктова та ін. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2006. — 620 с.
56. Соціальна робота: технологічний аспект: Навчальний посібник / За ред. А.Й. Капської. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 352 с.
57. Соціальний педагог / Упоряд.: Т. Шаповал, Т. Гончаренко. — К.: Вид. Дім «Шкільний світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. — 80 с.
58. *Степанов В.Г.* Психология трудных школьников. — М., 1997. — 320 с.
59. *Сухомлинський В.О.* Батьківська педагогіка. — К., 1987.
60. *Тетерський С.В.* Введение в социальную работу: Учебное пособие. — М., 2000. — 496 с.
61. Технологія соціально-педагогічної роботи / За ред. А.Й. Капської. — К., 2000.
62. *Трофимова Н.М., Дуванова С.П., Трофимова Н.Б., Пушкина Т.Ф.* Основы специальной педагогики и психологии. — СПб.: Питер, 2005. — 304 с.
63. *Трубавіна І.М.* Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навч. посібник. — К., 2002.
64. *Тюття Л.Т., Іванова І.Б.* Соціальна робота: теорія і практика. — К.: Знання, 2008. — 574 с.
65. *Федій О.А.* Естетотерапія. Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2007.
66. *Філоненко М.М.* Психологія спілкування. Підручник. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 224 с.
67. *Холостова Е.И., Дементьева Н.Ф.* Социальная реабилитация: Учебное пособие. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2002. — 340 с.
68. *Шакурова М.В.* Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 272 с.

69. *Шахрай В.М.* Технології соціальної роботи. Навчальний посібник . — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 464 с.
70. *Шевців З.М.* Розробка та впровадження соціально-педагогічних проєктів. — Рівне, РДГУ, 2010. — 114 с.
71. *Шевців З.М.* Формування професійних умінь у майбутніх педагогів: Навчальний посібник. — Рівне:РДП,1997. — 100 с.
72. *Шевців З.М., Філоненко М.М.* Теоретичний аналіз психолого-педагогічного аспекту соціалізації// Оновлення змісту і методів психології освіти та професійної орієнтації. Наукові записки Рівненського педінституту. — Вип. 6. — Рівне: РДП, 1999. — С. 71—72.
73. *Шевців З.М.* Соціальна педагогіка: Навчальна програма (для студентів спеціальності — 7.01.0104 — початкове навчання). — Рівне-Київ: РДГУ, 1999. — 26 с.
74. *Шевців З.М.* Формування у студентів професійних умінь// Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти Наукові записки Рівненського педінституту. — Вип.8. — Рівне: РДП, 1999. — С. 37—40.
75. *Шевців З.М.* Соціально-педагогічна діяльність як навчальний предмет// Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Наукові записки РДГУ. — Випуск 35, 2006. — С. 35—38
76. *Шевців З.М.* Соціально-педагогічна діяльність як комплексна підтримка студента з обмеженими можливостями// Нова педагогічна думка. — 2007., спецвипуск. — С. 23—26
77. *Шептенко П.А., Воронина Г.А.* Методика и технология работы социального педагога. — М., 2001.
78. Школа успіху: Спецвипуск// Директор школи. 2007. — № 42.
79. *Штерн В.* Умственная одаренность. — Санкт-Петербург, 1997. — 128 с.
80. *Щепанський Я.* Элементарные понятия социологии. — М.: Прогресс, 1969.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Зоя Михайлівна ШЕВЦІВ

ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ «Центр учбової літератури»

Підписано до друку 17.10.2011. Формат 60х84 ^{1/16}
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура PetersburgCTT.
Умовн. друк. арк. 14. Наклад – 400 прим.

Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47; 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: www.cul.com.ua

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2458 від 30.03.2006